

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ARŞİ DİVANI'NDA HURÛFİLİK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN:

MURAT ASLAN

DANIŞMAN:

DOÇ. DR. RECEP DEMİR

VAN, 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

Murat ASLAN tarafından hazırlanan "Arşî Divanı'nda Hurûfîlik" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Doç. Dr. Recep DEMİR

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

.....

Başkan : Doç. Dr. Recep DEMİR

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

.....

Üye : Dr. Öğr. Ü. Ömer DEMİRBAĞ

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

.....

Üye : Dr. Öğr. Ü. Emin KIRKIL

Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

.....

Yedek Üye :

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

.....

Yedek Üye :

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

.....

Tez Savunma Tarihi:

21/01/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Murat ASLAN

21.01.2019

ÖZET

(Yüksek Lisans Tezi)

Murat ASLAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Ocak, 2019
(ARŞİ DİVANI'NDA HURÛFİLİK)

Hurûfilik, 14. yüzyılda İran'da ortaya çıkan mistik-felsefî bir akımdır. Bu akım; dini, ibadetleri, Allah'ı, insanı, yaratılışı, gezegenleri, yeryüzü ve gökyüzünü, kısaca her şeyi Arap alfabesinin yirmi sekiz ve Fars alfabesinin otuz iki harfîyle açıklar. Hurûfilîğe göre harfler her şeydir.

Hurûfilîğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin idamından sonra, Hurûfilerden bir kısmı Anadolu'ya gelmiş, kendi inanç ve düşüncelerini burada yaymaya çalışmışlardır. Onların bu konudaki gayretleri sonucu, kısa bir süre sonra Osmanlı sahasında kendi eserlerini verebilecek bir Hurûfî zümre oluşmuştur. Firişteoğlu, Misâlî, Muhîti ve Arşî bu zümrenin müellif ve şairleri arasındadır.

Arşî, 16. yüzyılda yaşamış divan sahibi şairlerden biridir. Her ne kadar onun hayatı hakkında hiçbir tezkirede bilgi bulunmasa da, *Divan*'ından yola çıkarak şairle ilgili bazı şeyleri bilebiliyoruz. Muhîti'nin müritlerinden biri olan Arşî, koyu bir Hurûfî'dir. Onun şiirlerinin önemli bir kısmı Hurûfilik ile alakalıdır. Bu sebeple, Hurûfî Türk şairlerinden bahsedince akla ilk gelenlerden biri odur.

Çalışmamızda Hurûfî şairlerden Arşî'nin *Divan*'ını Hurûfilik açısından inceledik. Amacımız, Hurûfilik öğretisinin *Arşî Divanı*'na ne kadar yansıdığını ortaya koymak ve Arşî'nin, klasik Türk edebiyatı geleneğinin anlam dünyasından oldukça farklı bir içeriğe sahip Hurûfî şiirlerini yorumlamaktır.

Çalışmamız, *Arşî Divanı*'ndaki Türkçe şiirler ile sınırlandırılmıştır. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması ve şerh yöntemi kullanılacaktır. Şerh yönteminde başvuracağımız temel kaynaklar; Fazlullah Esterâbâdî'ye ait *Câvidânnâme* ve *Arşnâme* kitaplarının Osmanlıcaya yapılan birebir çevirileri ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu *Kur'an-ı Kerim Meâlî*'dir.

ANAHTAR KELİMELEER: Hurûfilik, Fazlullah Esterâbâdî, Arşî, divan şiiri, 16. yüzyıl.

TEZİN SAYFA SAYISI: 206

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. Recep DEMİR

ABSTRACT
(M.Sc. Thesis)

Murat ASLAN

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
January, 2019

(HURUFISM IN THE ARSHI’S DIVAN)

Hurufism is a mystical-philosophical movement that emerged in Iran in the 14th century. This current; it describes religion, worship, God, man, creation, planets, earth and sky, briefly everything with twenty-eight letters of the Arabic alphabet and thirty-two letters of the Persian alphabet. According to Hurufism, letters are everything.

After the execution of Fazlullah Esterâbâdî, some of the Hurufis came to Anatolia and tried to spread their beliefs and thoughts here. As a result of their efforts on this area, a Hurûfî group was formed which could give their works in the Ottoman field. Firishteoglu, Misali, Muhiti and Arshi are among the writers and poets of this group.

Arshi is one of the poets who lived in the 16th century. Although there is no information about his life in the poet biographies, we can know some things about the poet from his Divan. Arshi, one of the disciples of Muhîfî, is a dark Hurufî. A significant number of his poems are related to Hurufism. For this reason, he is one of the first to come to mind when you mention the Hurufî Turkish poets.

In our study, we examined the Divan of the Arshi in terms of Hurufism. Our aim is to reveal how much the teaching of Hurufism is reflected on the Arshi’s Divan, and to interpret the Divan’s poems in a way that today's reader can understand.

Our study is limited to Turkish poems in the Arshi’s Divan. Literature review and annotation method will be used as research method. The basic sources we will use in the explanation method. We will use these books to explanation Arshi’s poems in our research: Cavidanname, Arsname and Holy Koran.

ANAHTAR KELİMELEER: Hurufism, Fazlullah Esterabadi, Arshi, divan poetry, 16. century.

TEZİN SAYFA SAYISI: 206

TEZ DANIŞMANI: Doç. Dr. Recep DEMİR

TEŞEKKÜR

Tez danışmanım Doç. Dr. Recep DEMİR’e; gerek çalışmamla ilgili ve gerek çalışmam dışında her konuda, ihtiyaç duyduğum her an benden yardımlarını esirgemediği için teşekkürü bir borç biliyorum. Eğer değerli dostum ve hocam Ahmet ERTÜRKMEN olmasaydı, tezimde “Kün (كن) kelimesinin yazılışı ile ilgili bir yanlışlık yapmış olacaktım. İyi ki tezimle ilgili olarak onunla konuştum ve o da benim hatamı fark etti. Kendisine teşekkür ederim. Annem Bedriye ASLAN’a ve babam Bayram ASLAN’a, bana olan sonsuz güvenleri için teşekkür ederim. Sevgilerinden dolayı minnettarım. Tabi ki biricik eşim, hayat arkadaşım Rumeysa KESKİN ASLAN olmasaydı, bu tez çok daha önce bitmiş olurdu; ancak ben çalışmamdan bu kadar keyif alamazdım. Bana olan sonsuz sevgisi, başaracağıma dair içten inancı, her zaman yanımda oluşu ve her türlü yardımları için ona çok teşekkür ediyorum, sevgimi sunuyorum.

Murat ASLAN

KISALTMALAR

ev.: Çeviren

G: Gazel

haz.: Hazırlayan

Hz.: Hazreti

K: Kaside

M: Mesnevi

p. Page

s.: Sayfa

s.a.v.: Sallallahu aleyhi vesellem

t.y.: Tarih yok

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	xv
I. BÖLÜM: FAZLULLAH ESTERÂBÂDÎ VE HURÛFÎLİK	1
1.1. Fazlullah Esterâbâdî'nin Hayatı	1
1.2. Fazlullah Esterâbâdî'nin Eserleri	5
1.3. Hurûfilik	6
1.4. Fazlullah Esterâbâdî'den Sonra Hurûfilik ve Hurûfiliğin Osmanlı Devleti'nde Gelişmesi	17
II. BÖLÜM: ARŞÎ'NİN HAYATI VE ESERİ	21
2.1. Hayatı	21
2.2. Eseri	24
III. BÖLÜM: ARŞÎ DİVANI'NDA HURÛFÎLİK	26
3.1. Fazlullah Esterâbâdî	26
3.1.1. Fazlullah'ın İsmi	26
3.1.2. Fazlullah'ın Yüzü	27
3.1.3. Fazlullah'ın Vücûdu	31
3.1.4. Fazlullah'ın Eserleri	32
3.1.5. Fazlullah Esterâbâdî'de Allah'ın Tecelli Etmesi	34
3.1.6. Fazlullah'ın İlâhi Bir Görevle Dünyaya Gelmesi	44
3.1.7. Mesih ve Mehdî Olarak Fazlullah	51
3.1.8. Fazlullah'ın İlmi	55
3.1.9. Hakikatin Habercisi Olarak Fazlullah	63
3.1.10. Arşî'nin Fazlullâh'a Bağlılığı	68
3.2. Allah ve İnsan	75
3.2.1. Allah	75
3.2.2. İnsan	79

3.3. Söz.....	87
3.4. Vahdet ve Hulûl	95
3.4.1. Vahdet.....	95
3.4.2. Hulûl	100
3.5. Yaratılış.....	101
3.6. Tevil İlmi	103
3.7. İlmü'l Esmâ, Harfler ve Harflerin Ortaya Çıkışı	105
3.7.1. İlmü'l-Esmâ	105
3.7.2. Yirmi Sekiz ve Otuz İki Harf.....	111
3.7.3. Hurûf-ı Mukattaa	125
3.7.4. Müfred Haldeki Hurûf-ı Mukattaa.....	130
3.7.5. Yüz.....	133
3.7.6. Hatlar	145
3.7.6.1. Ümmî Hatlar	145
3.7.6.2. Ebî Hatlar	148
3.7.6.3 . Genel Olarak Yüzdeki Hatlar.....	148
3.7.6.4. İstiva Hattı.....	152
3.8. Peygamberler, Kutsal Kitaplar ve İbadetler	157
3.8.1. Peygamberler	158
3.8.1.1. Hz.Âdem.....	158
3.8.1.2. Hz.Nuh.....	167
3.8.1.3. Hz.Musa	168
3.8.1.4. Hz.Muhammed	168
3.8.2. Kutsal Kitaplar.....	173
3.8.2.1. Tevrat, Zebur ve İncil	173
3.8.2.2. Kur'an	174
3.8.3. İbadetler	178
3.8.3.1. Namaz	178
3.8.3.2. Hac	181
3.9. Hurûfiler.....	183
3.9.1. Hurûfî Büyükleri.....	183
3.9.1.1. Aliyyu-l A'lâ.....	183
3.9.1.2. Muhîti	186

3.9.2. Hurûfî Topluluğu	190
IV. BÖLÜM: <i>ARŞÎ DİVAN</i>'NINDA HURÛFÎLİK VE BEKTÂŞÎLİK MÜNASEBETLERİ	201
SONUÇ	209
KAYNAKÇA	215
DİZİN	225
ÖZGEÇMİŞ	232

ÖNSÖZ

Hurûfilik, Fazlullah Esterâbâdî tarafından 14. yüzyılın İran'ında temelleri atılan, İslam'a yeni bir anlayış getiren felsefi-mistik bir akımdır. Her şeyi Arap alfabesindeki yirmi sekiz ve Fars alfabesindeki otuz iki harf ile açıklamaya çalışan Hurûfilik, kendine özgü anlam dünyasıyla orijinal bir görünüme sahiptir. Başta Fazlullah olmak üzere önde gelen Hurûfîlerin idam edilmesi ve takibe alınması neticesinde Hurûfilik, İran ve Azerbaycan'dan Anadolu'ya, oradan da Balkanlara kaymıştır. Dolayısıyla Hurûfilik, ortaya çıkışından kısa bir süre sonra yok edilmek istendiği için mekan değiştirmiş ve Osmanlı coğrafyasında gelişimini sürdürmüştür. Çok geçmeden Anadolu ve Balkanlar, kendi Hurûfî müellif ve şairlerini yetiştirmiştir. Firişteoğlu, Muhîtî, Misâlî ve Arşî, sözkonusu müellif ve şairlerdendir.

Hurûfilik araştırmaları 19. yüzyılın sonuna dek gider. Edward G. Browne, 1898 yılında *Journal of Royal Asiatic Society* dergisinde “Some Notes on the Literature and Doctrines of the Hurufi Secte” adlı makalesini, 1907 yılında aynı dergide bu makalenin devamı niteliğinde olan “Further Notes on the Literature of the Hurufis and Their Connection with the Bektashi Order of Dervichees” adlı yazısını yayımlamıştır. Rıza Tefvîk Bölükbaşı ise 1927'de *Encyclopedia Islamica*'da “Hurûfilik” maddesini yazmıştır. Rıfkı Melûl Meriç, Hurûfilik üzerine çalışan ilk Türk araştırmacılarından biridir. O, 1936'da hazırladığı *Hurûfilik* adlı çalışmasını mezuniyet tezi olarak sunmuştur. İsmail Hakkı Ertaylan, 1946 yılında *Hurufî Edebiyatı Örnekleri I: Gencnâme-i Refî'i* ve *Hurufî Edebiyatı Örnekleri II: Mathnawî-i Penahi* adlı kitaplarını İstanbul Üniversitesi Yayınları'ndan bastırmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı'nın Hurûfilik çalışmaları 1950'li yıllarda başlar. O, *Şarkiyat Mecmuası*'nda 1956'da “Fadlallâh-i Hurufî'nin Oğluna Ait Bir Mektup”, 1958'de “Fazlullah-i Hurufî'nin vasiyyat-Nâme'si veya vesâyâsı” ve 1964'te “Bektaşîlik-Hurûfilik ve Fadl Allah'ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih” adlı makalelerini çıkarır.

Yine İstanbul Üniversitesi'nde Ali Alparslan, 1967 yılında *Câvidânnâme'nin Nesîmî'ye Tesiri* adlı doçentlik tezini yazmıştır.

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında Hurûfilik çalışmaları hız kazanmıştır. Bu dönemde Osmanlı sahası Hurûfî metinleri bir bir neşredilmeye ve tez olarak çalışılmaya başlar. 1986 yılında M. Yiğit *Refî'i'nin Beşâretnâme'si, Dilbilgisi-Karşılaştırmalı Metin-Sözlük*, 1989'da Bahattin Kahraman *Arşî Divanı'nın Tenkidli Metni I-II*, 2006'da İsmail Arıkoğlu *Ferîşteoğlu'nun Câvidannâme Tercümesi: 'İşknâme (İnceleme-Metin)* başlıklı tezlerini sunarlar. Bunun dışında, İlahiyatçılardan Mustafa Ünver 2003 yılında *Hurûfilik ve Kur'an: Nesimî Örneği* adlı kitabını yayımlar ve aynı yılda Yakup Kansızoglu *Hurûfilik Tasavvuru ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri* adlı yüksek lisans tezini sunar. Ancak; İlahiyat araştırmacıları arasında en dikkate değer çalışmayı 2010 yılında sunduğu *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfilik* adlı doktora teziyle Hasan Hüseyin Ballı yapmıştır.

Bilimsel çalışmalarını özellikle Hurûfilik konusunda yoğunlaştıran Fatih Usluer, bu alanda en önemli araştırmacılardandır. O, 2009 yılında yayımladığı *Hurûfilik* adlı kitabını –kendi iddiasına göre- bütün Hurûfî yazmalarını orijinallerinden okuyarak yazmıştır. Sözkonusu kitap, Hurûfilik için adeta bir başvuru kaynağıdır. Bunun ardından Fatih Usluer, bu konu ile ilgili yayımladığı makaleler yanında, Hurûfî klasiklerini tek tek neşretme yoluna gitmiştir. 2012'de, Hurûfiliğin kutsal kitabı olan *Câvidânnâme'nin* Derviş Murtaza tarafından yapılan birebir çevirisi *Dürr-i Yetîm*'i yayımlamıştır. Bunun ardından 2014 yılında Nesîmî'nin *Mukaddimetü'l-Hakâyık*'ını, Vîrânî Abdal'ın *Risâle*'sini, Muhîti Dede'nin *Keşfnâme*'sini, Misâli'nin *Miftâhü'l-Gayb*'ını ve yazarı bilinmeyen bir Hurûfî eseri olan *Hakîkât-nâme*'yi *Hurûfî Metinleri I* başlığı altında neşretmiştir. Ayrıca yazar, 2015'te *Fakrnâme* adıyla Vîrânî Abdal'ın *Risâle*'sini, 2017'de ise Nesîmî'nin *Mukaddimetü'l-Hakâyık*'ını, metinlerin günümüz Türkçesine çevrilmiş halleriyle birlikte müstakil olarak yayımlamıştır. Yazarın en son çıkardığı kitaplar, 2014 yılında Âmiloğlu'nun *Arşnâme Tercümesi* ve 2016 yılında Muhîti Dede'nin *Kismetnâme*'sidir.

Klasik Türk edebiyatında, Hurûfilik denilince akla ilk gelen şair Nesîmî'dir. Bu nedenle Nesîmî'ye dair pek çok kaynak bulunur. Onun *Divan*'ı ve *Divan*'ından seçme eserler pek çok kez yayımlanmıştır. Ayrıca Nesîmî, defalarca akademik çalışmalara ve popüler yayınlara konu olmuştur. Ali Alparslan'ın doçentlik tezi, Reha Çamuroğlu'nun 1992 yılında çıkan *Sabah Rüzgarı: Ene'l-Hakk Demişti Nesimî* adlı kitabı ve Özer Şenödeyici'nin *Nesimî ve Hurufilik Kitabı* adlı çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Ancak, Nesîmî'ye gösterilen yoğun ilgi diğer Hurûfî şairlerden esirgenmiştir. Mesela; *Arşî Divanı*'nın tenkitli neşri 1989'da yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış; fakat daha sonra bu şairle ilgili herhangi bir müstakil çalışma yapılmamıştır. Oysa Arşî, 16. yüzyılın en büyük Hurûfî şairlerinden biridir.

Bizim çalışmamız, yalnızca tenkitli neşri yapıp henüz yayımlanmamış ve 1989'dan bugüne dek ihmal edilmiş *Arşî Divanı* üzerine olacaktır.

Nesîmî, Fazlullah Esterâbâdî'den bizzat ders almış ve onun halifesi olmuş 14. yüzyıl Azeri sahası divan şairi iken Arşî Osmanlı sahasında yetişmiş ve kendisi gibi Osmanlı sahasında yetişen Muhîtî'nin talebesi olmuş 16. yüzyıl divan şairidir. Nesîmî'nin ve Arşî'nin yetiştikleri coğrafya, aldıkları eğitim ve yaşadıkları yüzyıl farklı olduğu için şairlikleri ve Hurûfilik bağlamında yazdıkları eserler de farklı olacaktır. Nesîmî, divan şiirinde Hurûfliğin tek temsilcisi değildir. Yalnızca Nesîmî'yi anlamak, tüm Hurûfî şairleri anlamaya ve Hurûfliğin divan edebiyatı üzerindeki etkisini bütünüyle görmeye yetmez. Bunun için *Arşî Divanı* müstakil olarak incelenmelidir. Bizim çalışmamız, işte bu boşluğu dolduracaktır.

Hurûfliğin etkisindeki divan şiirleri, klasik Türk edebiyatı geleneğinin anlam dünyasından kısmen dışarı çıkmışlardır. Dolayısıyla en az Nesîmî kadar koyu bir Hurûfî olan Arşî'nin şiirlerini, Fuzûlî'nin ya da Bâkî'nin şiirlerini yorumladığımız gibi yorumlayamayız. Meselâ; klasik Türk edebiyatı

geleneğinin, sevgilideki güzellik unsurlarından saydığı ‘hat’, Arşî’nin Hurûfî şiirlerinde genellikle farklı bir anlama sahiptir. Arşî’nin ‘hat’ ile kastedtiğı, Hurûflik akidesine göre, doğumla anneden gelen  mm  hatlardan sa, kaş ve kirpik ile yetişkin erkekte olan eb  hatlardan sakal, bıyık, burun içi kılı ve anfekadır. Eğer Arşî ‘arş’ derse bunu gelenekte olduğu gibi anlamlandıramayız; çünkü Arşî’nin bu kelime ile kastedtiğı şey Hz. Âdem’in yüzünden ibarettir. Bizim çalışmamız, klasik Türk edebiyatı geleneğinden farklılık gösteren Hurûfî şiirlerin anlam dünyasına nüfuz edebilmek için *Arşî Divanı*’ndaki Hurûflik etkisini ve bu etkinin boyutlarını ortaya koymayı; ayrıca *Divan*’daki Hurûfî şiirlerin anlaşılmasını sağlamayı amaçlamaktadır.

GİRİŞ

Amacımız, 16. yüzyıl Osmanlı sahası şairlerinden Arşî'nin *Divan*'ındaki Hurûfilik etkisini tüm boyutlarıyla ortaya koymak ve bu eserdeki şiirlerin anlam dünyasını bilimsel olarak incelemektir.

Çalışmamız, *Arşî Divanı*'ndaki Türkçe şiirlerle sınırlıdır. *Divan*'daki 419 şiirin 23'ü Farsça'dır ve araştırmamızın sınırları dışındadır. İncelememizde kullanacağımız metin, Bahattin Kahraman'ın 1989 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Arşî Divanı'nın Tenkidli Metni I-II*'dir.

Kullanacağımız araştırma yöntemleri; literatür taraması ve şerh yöntemidir. Çalışmamıza başlamadan önce ilk olarak, Hurûfiliği anlamak ve kavram çerçevesini öğrenmek için Fatih Usluer'in *Hurûfilik*, Shahzad Bashir'in *Fazlullah Esterâbâdî ve Hurûfilik* ve Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Hurûfilik Metinleri Kataloğu* gibi kitaplarını; Hasan Hüseyin Ballı'nın *Fazlullah-ı Hurûfî ve Hurûfilik* adlı doktora tezini, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nin bu konu ile ilgili maddelerini ve yine bu konu ile alakalı akademik makaleleri okuduk. Ardından, *Arşî Divanı*'ndaki Hurûfilik ile ilgili beyitleri ve bendleri belirleyip sınıflandırdık. Her bir beyti ve bendi günümüz Türkçesine çevirdik. Sonra, elimizdeki malzemeyi Hurûfilik inancı ve düşüncesi bağlamında şerh ettik. Şiirleri açıklarken öncelikli olarak üç temel kaynaktan faydalandık. Bunlar; Fazlullah Esterâbâdî'nin *Câvidânnâme* adlı eserinin Derviş Murtazâ tarafından yapılan *Dürr-i Yetîm* adlı çevirisi, yine Fazlullah Esterâbâdî'ye ait *Arşnâme* adlı mesnevinin 15. yüzyılda Âmioloğlu tarafından manzum şekilde Osmanlı Türkçesine aktarıldığı *Arşnâme Tercümesi* kitabı ve Diyanet İşleri Başkanlığının hazırlamış olduğu *Kur'an-ı Kerim Meâli*'dir.

Hurûfî şairler arasında günümüze kadar en fazla incelenen kişi Nesîmî'dir. *Arşî Divanı* ise, tenkidli metninin oluşturulmasına rağmen, günümüze kadar herhangi müstakil bir incelemeye konu olmamıştır. Bu nedenle bizim çalışmamız, 16. yüzyıl Hurûfî şairlerden Arşî'nin *Divan*'ında Hurûfilik inançlarının yansımasını incelemeye yöneliktir. Dolayısıyla bu çalışma, Osmanlı sahası Hurûfî eserleri üzerine yapılan araştırmalar arasında önemli bir yerde durmaktadır.

I. BÖLÜM: FAZLULLAH ESTERÂBÂDÎ VE HURÛFÎLİK

1.1. Fazlullah Esterâbâdî'nin Hayatı

Hurûfliğin kurucusu Fazlullah, 740/1340 yılında Esterâbâd şehrinde doğdu (Aksu, 1995: 277; Gölpınarlı, 1989: 18; Usluer, 2009a: 30; Melikoff, 2015: 171; Bashir, 2013: 12). Fazlullah'ın halifelerinden Mîr Şerîf'e göre, babası, Esterâbâd'ın kadıyü'l-kuzatı (kadıların başı) olan Bahâeddin Hasan'dır ve soyu Mûsâ el-Kâzım'ın oğlu Seyyid Ca'fer'e dek gider; o, bir seyyiddir (Aksu, 1995: 277; Bashir, 2013: 12).

Fazlullah, babasının ölümünden sonra, onun kadılık görevini üstlenir. O, çocukluğundan itibaren dini zorunlulukları eksiksiz olarak yerine getiren birisidir. Çok iyi bir medrese eğitimi alan Fazlullah'ın *Kur'an* ve hadis hakkında geniş bilgisi bulunmaktadır (Bashir, 2013: 13-14; Aksu, 1995: 277; Ballı, 2010: 34).

Bir rivayete göre, Fazlullah, on sekiz yaşındayken bir dervişten Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait şu beyti duyar:

Bekâya sahip olduğun halde ölümden ne endişe ediyorsun

Hudânın nuruna sahipken neden mağarada gizleniyorsun

Fazlullah, bu beytin manasını çok merak eder, hocası Kemâleddin'e sorar. O da bu beytin sadece aşk, cezbe, ibadet ve riyazet yoluyla anlaşılabilceğini söyler. Böylece Fazlullah, tasavvuf yoluna girer, dünya nimetlerinden vazgeçip katı bir zühd hayatına başlar. Bir başka rivayete göre Fazlullah'ın zühd hayatına başlama sebebi, bir rüyada Hz. Muhammed (sav)'in ona rüya yorumu bilgisini vermesidir (Aksu,

1995: 277). On dokuz yaşında, sahip olduğu hayatı tamamen değiştirerek gezgin bir derviş olmak isteyen Fazlullah, her şeyini geride bırakıp Esterâbâd'ı terk eder. Yolda rastladığı bir çobanla kıyafetlerini değiştirir ve zühdü temsil eden bu kıyafetleri ömür boyu üzerinden çıkarmaz (Bashir, 2013: 15).

Fazlullah, önce İsfahan'a gider ve burada dört ay kadar kalır. Ardından evliliğini gerçekleştireceği Tebriz'e seyahat eder. 760/1359 yılında Harezm'e, oradan da Semîrem'e hareket eder. Burada itikafa çekilip ibadetle meşgul olur. Fazlullah'ın Semîrem'den sonraki ibadet yeri Meşhed'dir. Meşhed'den de ayrıldıktan sonra hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye gider, ardından Harezm'e döner (Aksu, 1995: 277).

Fazlullah, Harezm'de, gayb âleminde haberler aldığı birtakım rüyalar görür. Bir defasında, “lâ ilâhe illallâh” diye zikir çekerken uykuya dalar. Rüyasında, bir hamamda, Hz. İsa gelip, kendisine, Allah yolunun en büyüklerinin kimler olduğunu bilip bilmediğini sorar. O, bilmediğini söyler. Bunun üzerine İsa, şu isimleri sayar: İbrahim Edhem, Sehl b. Abdullah Tusterî, Bayezid-i Bistami ve Behlül. Fazlullah uyanınca, bu dört ismin zihninde yer ettiğini fark eder. Rüyanın manası, bu dört mutasavvıfın görüşlerinin, diğer tasavvufî görüşlere tercih edilmesi gerektiğidir. Bir başka rüyasında Fazlullah, Hz. Süleyman'ı görür. Hz. Süleyman Fazlullah'a onu rahatsız eden birinin olup olmadığını sorar. O da “Evet.” der; çünkü adamın biri rüyada Fazlullah'ı Esterâbâd'daki bahçeden küfürler ederek kovmuştur. Hz. Süleyman Hüthüt'e Fazlullah'ı rahatsız eden adamı hemen getirmesini söyler. Bir süre sonra Hüthüt, bir karga ile geri döner. Hz. Süleyman, önce bu karganın tüylerinin yolunmasını ister; ardından Hüthüt'e bu kargayı öldürmesini emreder. Bahçeyi de Fazlullah'a verir. Fazlullah'a göre rüyada Hz. Süleyman Allah'ı, bahçe kendi bedenini, Hüthüt kendi ruhunu, karga da insan nefsinin sembolize eder. Rüyanın manası şudur: Fazlullah'ın nefsi, Fazlullah'a hükmetmiştir. Bunun üzerine Allah, Fazlullah'ın ruhunu nefsinin hakim kılar. Böylece Fazlullah'ın bedeni, nefsin esaretinden kurtulur (Bashir, 2013: 16-17; Aksu, 1995: 277).

Fazlullah'ın Harezm'de gördüğü bir başka rüya şöyledir: Bir ağacın altında yaşlı bir rüya tabircisi oturmaktadır. Hz. Muhammed gelir ve yaşlı rüya tabircisine yaptığı işin çok zor bir iş olduğunu söyler; çünkü rüyada görülenler, olduğu gibi yorumlanmamalıdır. Rüyada görülen ne varsa, başka bir şeyin veya kişinin temsilidir. Bunların neyi temsil ettiğini anlamak ise geniş bir idrak gerektirmektedir. Hz. Muhammed, Fazlullah'a döner ve ona, rüya tabiri yeteneğinin otuz bin yılda bir görünen ve yetmiş bin âlemi kuşatan bir yıldız gibi olduğunu söyler. Bu yıldızın zuhur ettiğini, isterse Fazlullah'ın bu yıldızı görebileceğini ifade eder. Bunun için, Fazlullah'ın ilerideki portakal ağacı altında beklemesini, orada, içlerinden biri diğerlerinden daha parlak olan yedi yıldız göreceğini anlatır. Fazlullah Hz. Muhammed'in dediklerini yapar. Peygamberin bahsettiği, otuz bin yılda bir beliren o yıldızı görür. Yıldızdan çıkan bir ışık, Fazlullah'ın sağ gözünden içeri girmeye başlar. Bu süreç, yıldız tamamen Fazlullah'ın gözüne damlamayana dek sürer. Bunun sonucunda Fazlullah, tüm rüyaları tabir edebileceğini hisseder. Bu olay üzerine takipçileri, Fazlullah'ı 'sahib-i tevil' olarak çağırırlar. Fazlullah'ın rüya tabirindeki mahareti, Harezm'de kısa sürede yayılır. Rüyasını tabir ettirmek isteyen pek çok insan Fazlullah'a gelse de o yalnızca katı bir zühd hayatı yaşayan insanların rüyalarını yorumlamayı tercih eder. Etrafındaki kalabalığın artması sonucu Fazlullah, Harezm'i terk eder (Bashir, 2013: 18).

Fazlullah, Harezm'den ayrıldıktan sonra önce Horasan'a, oradan da İsfahan'a gider. İsfahan'da Tohcı Mescidi'nde oturarak halkın rüyalarını yorumlamaya başlar. Kısa sürede ünlenen Fazlullah, alimleri ve üst düzey yöneticileri çevresinde toplar (Aksu, 1995: 277). Halifesi Seyyid İshak'a göre, 774/1373 veya 775/1374 yılının Ramazan'ında Fazlullah'a şer'î hükümleri tevil bilgisi verilir. Bu olaydan kısa bir süre sonra -778/1376 yılında- Fazlullah, Hurûfilîği yaymaya başlayacaktır (Aksu, 1995: 277; Usluer, 2009a: 38).

Şer'î meseleleri tevil etme bilgi ve yetkisini alan Fazlullah, 775 yılında bir kez daha hacca gider. Hacdan sonra Tebriz'e varır. 776/1374-1375 yılında şöyle bir rüya görür: Peygamberlerden Hz. Muhammed (s.a.v.), Hz. İsa ve Hz. Âdem Allah'ın

halifeleridir. Fazlullah ise Mehdî ve Mesih olarak rüyada yer almaktadır. O, aynı zamanda en son peygamber ve velîdir de. Rüyaya göre Fazlullah, nübüvvet ve velayet devrinin bittiği, uluhiyet devrinin başladığı yerde bulunmaktadır. Bu rüyayı duyan Tebrizli alimler, Fazlullah'ı kafirlikle suçlar. Bunun üzerine Fazlullah İsfahan'a gider, bir mağarada inzivaya çekilir (Aksu, 1995: 277-278).

Fazlullah günün birinde bir dervişi ziyaret eder. Derviş ona artık zuhur etme vaktinin geldiğini söyler ve Tebriz'de görülen rüyayı buna delil gösterir. Bunun üzerine Fazlullah, kendisinin Mesih ve Mehdî olduğunu tebliğ eder. Fazlullah'ın ilk tebliğinde ona yedi kişi inanır. Bu kişiler şunlardır: Fahreddin, Mîr Şerîf, Celâl-i Burûcîrdî, Abdullah-ı İsfahânî, Fazlullah-ı Horasânî, Nâyinli ve Reştli iki kişi (Aksu, 1995: 278).

Fazlullah, Hurûfiliği tebliğ etmek üzere Gîlân ve Damgan'a gider. Bir rüyasından hareketle Timur'u 'âyîn-i cedîd' dediği kendi görüşlerine davet eder. Timur, Fazlullah'ın fikirlerini şeriate aykırı görüp onun tutuklanmasını emreder. Timur'un oğlu Miranşah tarafından yakalanan Fazlullah, Nahçıvan'daki en önemli ve en sağlam kalelerden biri olan Alıncak Kalesi'ne götürülür. Burada bir süre hapsedildikten sonra, Şirvan emiri Şeyh İbrahim'in kadısı Bayezid tarafından verilen fetva ile 2 Eylül 1394'te kafası kesilerek idam edilir. Cesedi, ayaklarına ip bağlandıktan sonra sürüklenerek çarşıda dolaştırılır; ardından müritlerine teslim edilir. Hurûfiler, uygun bir cenaze töreni sonrası Fazlullah'ın cesedini Alıncak'a defnederler (Aksu, 1995: 278; Bashir, 2013: 42-45; Bostan, 1989: 370; Gölpınarlı, 1964: 20).

Fazlullah ve dervişleri, hiçbir şekilde hiç kimseden hediye kabul etmeyen insanlardır. Rivayete göre, bir gün oruç tutup bir gün iftar ederek sürekli oruç ile meşgul olmuşlardır. Hurûfiler, ortaklaşa tuttukları evlerde yaşamışlardır. Fazlullah, Hurûflik öğretisinden herhangi maddi bir çıkar ummamış, hayatı boyunca takke

dikerek geçimini sağlamıştır. O, beyaz keçeden bir başlıkla ve oldukça mütevazı elbisesiyle tanınmıştır (Usluer, 2009a: 40; Ballı, 2011: 33).

1.2. Fazlullah Esterâbâdî'nin Eserleri

Fazlullah'ın eserleri altı adettir:

Câvidânnâme: Hurûfilik'in temel kitabıdır. 778/1386 yılında yazılan bu eserde, Hurûfilik düşüncesi ve inancı nesir olarak anlatılır. Fazlullah'a göre bu kitap bir *Kur'an* tefsiridir; çünkü kendisinin *Kur'an* üzerine yaptığı tevil ve tefsirlerini içermektedir. Ayrıca Fazlullah, *Câvidânnâme*'de hurûf-ı mukattaânın sırlarını açığa çıkarmıştır. Yazılışı itibarıyla dağınık bir görünüm arzeden kitap altı bölümde incelenebilir: 1) Yazarın itikâdî görüşleri, 2) Kainatın yaratılışı, güneş, ay, burçlar, yer ve gök, 3) Âdem, Havva ve diğer varlıkların yaratılışı, 4) Ahiret ve kıyamet, 5) Peygamberler, 6) Allah'ın sıfatları ve sırların keşfi. Hurûfî yazarlarca yazılan tüm kitapların temelinde bu eser bulunmaktadır. (Aksu, 1995: 279; Aksu, 1993: 178; Gölpınarlı, 1969: 145; Ballı, 2010: 44).

Arşnâme: *Arşnâme-i İlâhî* adıyla da bilinir. Hurûfilik'in *Câvidânnâme*'den sonra en önemli kitabıdır. *Câvidânnâme*'de nesir olarak anlatılan Hurûfilik düşüncesi, bu eserde nazım olarak anlatılmaktadır (Aksu, 1995: 279; Usluer, 2009a: 47; Ballı, 2010: 54).

Muhabbetnâme: Fazlullah'ın üç temel eserinden biridir (Usluer, 2009a: 46). Bu kitap, "... Allah'ın vechine, yani yirmi sekiz ve otuz iki kelimenin alametlerine olan aşkın sonucu olarak ezan, kamet, namaz, zekat gibi dinsel fiil ve ibadetlerde yirmi sekiz ve otuz iki harfi müşahede etmenin yolunu gösteren bir eserdir" (Usluer, 2009a: 52).

Dîvân: Fazlullah'ın Fars edebiyatı nazım şekillerinde yazdığı şiirlerinden oluşan eseridir (Aksu, 1995: 279).

Vasiyetnâme: Alıncak Kalesi'ne hapsedilen Fazlullah'ın, Hurûfilik düşüncesi ve inancının yayılması ile ailesinin ve müritlerinin korunması konusundaki vasiyetidir (Aksu, 1995: 279).

Nevnâme: Bu eserde birtakım konular Hurûfî düşüncesi bağlamında tevîl edilmiştir. Kitap, soru-cevap şeklindedir (Usluer, 2009a: 53).

1.3. Hurûfilik

Hurûfilik, varlığın temel sırrını Arap alfabesinin yirmi sekiz ve Fars alfabesinin otuz iki harfine dayandıran, felsefi-mistik bir akımdır (Usluer, 2009a: 107; 118; Gölpınarlı, 1969: 147; Bashir, 2013: 54). Her ne kadar Hurûfilik, Hüsamettin Aksu, Mustafa Ünver, Aygün Attar, Dursun Ali Tökel ve Yakup Kansızoglu tarafından Kabbalizm ve Neoplatonizm gibi bazı eski öğretilere dayandırılrsa da, bu tür düşünceler bilimsel olarak kanıtlanmamıştır ve Hurûfilik ile eski öğretiler arasında benzerlik ilgisinden öteye gitmez (Aksu, 1998: 408; Attar, t.y. : 31; Ünver, 2003: 19; Tökel, 2016: 41; Kansızoglu, 2003: 55-80).

Bir kudsi hadise göre, yaratılışın temelinde Allah'ın bilinme isteği vardır. Âlem, Allah'ın “kûn” (ol) emriyle yaratılmıştır (Bakara, 2/117, Yasin, 36/82, Enam, 6/73, Nahl, 16/40). Bu yaratma eyleminde dil ve madde, birbirinden ayrılmaz; dolayısıyla söz, varlığı ortaya çıkaran şeydir ve her varlıkta bulunur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 246; Âmiloğlu, 2014: 71; Gölpınarlı, 1969: 145; Bashir, 2013: 49; AnaBritannica, 1994: 81; Usluer, 2009a: 125; Usluer, 2009b: 1053; Şenödeyici,

2015: 222). İsim ile müsemma, yani söz ile harf bir olduğundan, harfler tüm varlığın mayasındadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59). Eğer harfler her varlıkta mevcutsa, açık ve seçik olarak görülebilmelidir. Aynı şekilde, bunun tersi de geçerlidir; yani, harflere bakarak bütün mevcudat görülebilmelidir (Usluer, 2009a: 125-126). Tam da burada, Hurûfiliğin temel amacı ortaya çıkmaktadır: Her varlıkta ve İslam'ın sınırına giren her şeyde yirmi sekiz ve otuz iki harfin alametlerini ortaya çıkarmak, tüm mevcudatta bu harfleri müşahade etmek (Usluer, 2009a: 126). Hurûfiliğin kutsal kitabı olan *Câvidânnâme*'de Fazlullah, sözkonusu amacı şu şekilde ifade eder: “Âdem'in hatt-ı istivâsı üzerine otuz iki kelime ve yirmi sekiz kelime-i ilâhîyi okuyasın ve otuz iki kelime-i ezeli-i ebedîyi bilesin ve anlayasın ve onun ihâtasın cümle eşyâda ve ol kelâmın kıdemin göresin ve bilesin” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 57).

Fazlullah'a göre, isim ile müsemma birdir. Otuz iki harf ise Allah'ın ismi ve sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13). Bu sebeple otuz iki harf, Allah'ın kendisidir. Allah'ın yaratılmış olmaması gibi harfler de yaratılmış değildir; bundan dolayı ezeli ve ebedî olarak kabul edilir. Bu düşünce, Hurûfileri, harfleri ilk yaratılan şey olarak kabul eden İsmâîlîlerden, ‘elif’in ilk ortaya çıkan şey olduğunu söyleyen El-Bûnî’den ve “Ol!” emrini ilahlığın ilk mazharı sayan İbn Arâbî’den ayırmaktadır (Usluer, 2009a: 112-113).

Vahdet-i vücud düşüncesi Hurûfiliğin ana omurgası konumundadır (Ballı, 2012: 381). Fazlullah Esterâbâdî’ye göre otuz iki harfin aslı bir noktadır (2012: 128). Bu kelimeler arasında herhangi bir ayrım yoktur; yani, “otuz iki kelime bir kelimedir” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 129). Var olan her şey, bir harfin içindedir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 256). Bir başka ifadeyle, tüm mevcudat birdir, aralarında ayrım ve farklılık yoktur. Her şey, aslında, tek bir harften ibarettir.

Hiz. Âdem, Hurûfîlik düşüncesi ve inancında, merkezi bir noktada bulunmaktadır. Kainatta mümkün olan bütün sesleri ifade eden harf sayısı otuz ikidir

(Usluer, 2009a: 118). İsim ile müsemmanın aynı olması ve sözkonusu harflerin Allah'ın isimleri olması dolayısıyla otuz iki harf bizzat Allah'tır. Kudsi hadise göre, bilinmek isteyen Allah, kainatı yaratmıştır. Otuz iki ilahi kelime sıfatına sahip olan Allah, Âdem'i de kendi sıfatı üzerine yaratmıştır; bu nedenle, Âdem'in, üzerinde otuz iki harf yazılı olan yüzü, Allah'ın yüzüdür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 175). Allah, kendini Âdem suretinde gösterir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 183). İnsanın yüzü, Hakk'ın yüzünün aynısıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 524; Kocabıyık, 1997: 15). Kendini anlamak isteyen insan, önce Âdem'i tanımalıdır (Virânî Abdal, 2015: 29).

Yeryüzünün merkezinde yer alan Âdem, bütün varlığın vücududur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 139). Şöyle ki, Âdem dört unsurdan vücuda gelmiştir. Bunun gibi, dört unsurdan vücuda gelen ne varsa, söz ile, Âdem'in vücudundan varlığa gelmiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 205). Âdem, Allah katında ism-i a'zamdır; bütün varlıklar ise Allah'ın isimlerinden ibarettir. Kim ism-i a'zamı okursa, bütün mevcudatın sırrına erer (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 221).

Âdem'i diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik, Allah'ın ona bizzat isimleri öğretmesidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 404; Seyyid Nesîmî, 2017: 17). Hurûfîler, Bakara suresinin 31. ayetini, Allah'ın Âdem'e otuz iki harfi öğretmesi olarak yorumlarlar (Bashir, 2013: 51). *Levh-i Mahfuz*, içinde her şeyin yazılı olduğu kitaptır (Neml, 27/75). Her şey ise otuz iki harften ibarettir. Allah'tan bizzat otuz iki harfi öğrenen Âdem, bu sebeple, *Levh-i Mahfuz*'dur. Cebrail, *Kur'an*'ı *Levh-i Mahfuz* olan Âdem'den okuyarak Hz. Muhammed'e öğretmiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 404). Âdem, Allah'tan öğrendiği esma ilmini meleklerle öğrettiği için onların hocası konumundadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 490). Şeytan, Âdem'den esma ilmini öğrenmediği için isimleri bilememiş, bunun sonucunda Âdem'e secde etmeyerek kafirlerden olmuştur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 37).

Virânî Abdal, *Fakrnâme* adlı eserinde Hz. Âdem hakkında şöyle demektedir:

“Secde Âdem’edür kişinün kıblesi Âdem’dür, likâsı, bekâsı ve hûr u gılmân u rıdvân u cemâl u kemâl Âdem’ün vechinde ve cemâlinde mestûrdur, Hakk’un kudret kalemi ile inşâdur secde Âdem’edür, Âdem halifetu’l-lâhdur cümle mevcûdâtun aslı ve mâhiyeti ve hakîkati Âdem’dür. Cemâl-i Hakk’dur, vech-i kerîmdür, cemî’-i mevcûdâtun zât u sıfât âyinesi Âdem’dür.” (Vîrânî Abdal, 2015: 94)

Allah, otuz iki ilahi kelimeyi, hatlar vesilesiyle insanın yüzüne nakşetmiştir. Hatlar, ümmî ve ebî olmak üzere iki türlüdür. Ümmî hatlar, anne hatları demektir; çünkü doğuştan gelmektedir. Toplamda yedi adet olan bu hatlar şunlardır: İki kaş, dört kirpik ve bir saç. Ümmî hatlar, *Kur’ân*’ın özü olan Fatıha Suresi’nin yedi ayetine karşılık gelir. Bu sebeple Fatıha’ya ‘Ümmü’l-Kitab’ denir (Aksu, 1995: 278; Gölpınarlı, 1989:18; Usluer, 2009: 280; Âmiloğlu, 2014: 56).

15. yüzyıl şairi Âmiloğlu’nun, Fazlullah’a ait *Arşnâme* adlı mesneviyi Türkçeye birebir çevirdiği (Usluer, 2014: 366-367) *Arşnâme Tercümesi* adlı eserde, yedi adet olan ümmî hatların ateş, hava, toprak ve su olmak üzere dört unsurdan meydana geldiği bilgisi verilmektedir (2014: 60). Bundan dolayı hatlar, dört tane yedi olmak üzere yirmi sekiz adet olarak ortaya çıkmaktadır ki bu sayı Arap alfabesindeki harfler kadardır. Eğer yüze, varlıkları ortadan ikiye dikey bir biçimde böldüğü hayal edilen çizgi olan istiva hattı çekilirse, saç hattı ikiye bölünür ve toplamda sekiz adet ümmî hat elde edilir. Bu sayı dört unsur ile çarpılırsa otuz iki hat ortaya çıkar ki Fars alfabesindeki harfler kadardır. Otuz iki hat, kainatta mevcut isimlerin tamamı olan otuz iki ilahi kelimeye karşılık gelir.

Ümmî hatlar, hem erkekte hem de kadında bulunan hatlardır. Hz. Muhammed, Miraç gecesi Allah’ı sakalsız bir genç suretinde gördüğünü söylerken yüzdeki yedi ümmî hatta işaret etmiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 225-226; Usluer, 2009a: 280).

Kadında olmayıp yalnızca erkekte bulunan yedi hat vardır ki ebî hatlar olarak bilinir: İki sakal, iki bıyık, iki burun içi kılı ve bir anfeke (dudak altındaki sakal) (Usluer, 2009a: 280; Gölpınarlı, 1989: 18). Ümmî ve ebî hatların toplamı on dört yapar ki hurûf-ı mukattaâ adedince (Gölpınarlı, 1989: 19). Yüzdeki on dört hat, on dört yerde bulunmaktadır. Hatları mahalleri ile toplarsak yirmi sekiz sayısını elde ederiz ki Arap alfabesindeki harf sayısındadır. Eğer yüzden istiva hattını geçirirsek, saç ile anfeke ikiye ayrılacağından toplam on altı hat ortaya çıkar. On altı hat on altı yerde bulunur. Hatları mahalleriyle topladığımızda otuz iki hat elde ederiz ki Fars alfabesindeki harfler adedince (Bu otuz iki hat, “alleme’l-esmâ”dır (isimlerin tümü). Din ve iman, bu hatlar olmadan olmaz (Âmiloğlu, 2014: 56-57).

Âdem’de yirmi sekiz hat varken Havva’da yirmi bir hat bulunmaktadır; çünkü Havva’ya ebî hatlar verilmemiştir. Bu durum, Allah’ın bir hikmetidir; çünkü Âdem’in hatları, Havva’nın hatları sayesinde bilinir. Eğer hem Âdem’de hem de Havva’da ebî hatlar olsaydı, saç ile sakal hatları birbirine karışır, hatların sayısında değişiklik olurdu. Ebî hatlar, Âdem ile Havva’nın hatlarını birbirinden ayırmakta, sakal ile saçın arasına bir sınır koymaktadır. Böylece, Âdem’in yüzündeki hatlar, otuz iki ilahi kelimeye denk gelecek şekilde var olmaktadır (Âmiloğlu, 2014: 60-61, Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 52).

Hatlar, insanın yüzündeki tüylerden ibaret değildir; kara hatlar olarak kabul edilen, yüzdeki tüylerden oluşan hatlar yanında, yüzün tüy bitmeyen kısımlarında ak hatlar bulunur. Bu hatlar şunlardan ibarettir: İki adet alın, iki tane kaş altı, iki tane göz altı, yüzün iki tarafı, burnun iki kenarı, iki adet dudak, burnun iki tarafından geçip bıyık kenarlarından inen iki hat. Bu hatlar, toplamda on dört adettir. Eğer yüzden istiva hattı geçerse iki dudak hattı dörde ayrılır, toplamda on altı hat meydana gelir. Bu hatlar mahalleri ile toplanırsa otuz iki sayısı elde edilir (Âmiloğlu, 2014: 59; Usluer, 2009a: 281).

Yüzdeki delikler hat olarak kabul edilir. Toplamda yedi adet olan delikler şunlardır: İki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız deliği. Her bir delik dört unsurdan meydana geldiği için dört tane yedi hat bulunur ki yirmi sekiz hat eder. Eğer istiva hattı geçerse ağız deliği ikiye ayrılır ve sekiz hat elde edilir. Dört tane sekiz ise otuz iki hat eder ki Fars alfabesindeki harflerin karşılığıdır (Âmiloğlu, 2014: 79; Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 91).

Vücuttaki delikler toplamda beş adettir: İki meme ucu, bir göbek, ön ve arka delikler. Eğer vücuttan istiva hattı geçerse göbek deliği ile ön ve arka delikleri ikiye ayırır, toplamda sekiz delik elde edilir. İstiva geçtiğinde yüzde de sekiz delik oluşur. Yüz ile vücuttaki sekizer delik toplanırsa on altı delik elde edilir. Bu delikler, bulundukları on altı yer ile toplanırsa otuz iki sayısı ortaya çıkar ki bu sayı otuz iki ilahi kelimeye karşılık gelen Fars alfabesindeki harflere eşittir (Âmiloğlu, 2014: 80).

Hurûfîler, her şeyi yirmi sekiz ve otuz iki harf ile açıklama eğiliminde olduklarından yaratılışı, zamanı, mekanı ve kainatı bu harflerle açıklarlar. Fazlullah Esterâbâdî'ye göre kainat altı günde yaratılmıştır; çünkü her gün on iki saattir ve altı gün yetmiş iki saat eder. Bu ise, yirmi sekiz harfin eczasındaki¹ harflerin sayısına eşittir (Fazlullah, 2012: 73). Felek, üç yüz altmış derecedir ki bu altı kez altmış derece demektir. Buradaki altı sayısı; kuzey, güney, doğu, batı, üst ve alt olmak üzere altı yöne işaret eder. Ayrıca, her altmışta bir adet yirmi sekiz ve bir adet otuz iki bulunmaktadır. Dolayısıyla üç yüz altmış derecede altı adet yirmi sekiz ve altı adet otuz iki bulunur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 240-241). Göğün yedi kat olması ise, Âdem'in yüzündeki yedi ümmî hattan dolayıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 247).

Ayın menzilleri, yirmi sekiz ilahi kelime sayıncadır. Yedi felek ve yedi yıldızın toplamı da on dördür. İstiva hattı geçerse yirmi sekiz sayısı elde edilir.

¹ “Hurûfîler harflerin okunuşlarında ortaya çıkan harfleri ‘eczâ’ olarak nitelemişlerdir” (Şenödeyici, 2015: 205).

Feleğin üç yüz altmış derecesi, Âdem'in üç yüz altmış kemiği adedince ki her derecesi yirmi sekiz ile otuz ikinin toplamı olan altmış dakikadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 239). Ayın dolunay olması on dört günde gerçekleşir. On dört günün ise on dört gecesi vardır ki toplamda yirmi sekiz yapar (Virânî Abdal, 2015: 60). Bir günün yirmi dört saat olması ise göz ile zaman arasındaki ilişkiye dayanır. Gece ve gündüz insan gözündedir. Her gözün iki siyah ve bir beyaz olmak üzere üç hattı vardır. İki gözün hatları toplamı altıdır. Her hat dört unsurdan meydana geldiği için gözlerde toplam yirmi dört hat bulunur ki yirmi dört saate karşılık gelir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 139).

Âdem'in toplam üç yüz altmış kemiği vardır. Bu kemikler altı tane yirmi sekiz ve altı tane otuz iki sayısındadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 75). Âdem'in on parmağında toplam yirmi sekiz boğum vardır ki yirmi sekiz ilahi kelime adedince ki (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 524). Âdem'in boyu altmış zira'dır ki otuz iki ve yirmi sekizin toplamıdır (Âmiloğlu, 2014: 228). Otuz iki diş, otuz iki hatta karşılık gelir (Âmiloğlu, 2014: 65). Hz. Âdem'in vücudunda on iki delik vardır; istiva hattı geçerse toplam on altı delik eder. Sözkonusu on iki delik, gündüzün ve gecenin on ikiye saatine denktir. Bunun gibi, on iki burç vardır. Bir yıl, on iki aydan oluşur (Virânî Abdal, 2015: 61).

Hurûflere göre Allah'a ibadet etmenin amacı, O'nun yüzünü müşahede edebilmektir. Bu ise yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeyi okuyabilmekle mümkündür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 440). Bundan dolayı Hurûfler, İslam'a ait her şeyi yirmi sekiz ve otuz ikiye göre açıklamaya çalışmışlardır. Mesela; *Kur'an* yirmi sekiz kelime ile yazıldığı için içinde yirmi sekiz peygamberin ismi geçmektedir. Yeryüzüne gelen yüz yirmi dört bin peygamber, üç tane otuz iki bin ve bir tane yirmi sekiz bin peygamberin toplam sayısı kadardır. Böylece yüz yirmi dört bin sayısı yirmi sekiz ve otuz iki sayılarıyla açıklanmış olur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 106).

Şeytan, Hz. Âdem'in yüzündeki yedi hattı tanımadığı için, *Kur'an*'da yedi yerde onun secde etmekten yüz çevirdiğinden bahsedilir (Usluer, 2009a: 316).

İki eldeki eklemlerin toplamı yirmi sekizdir. Buna iki bilek ve iki dirsek eklenirse otuz iki olur. Abdest alırken ellerin dirseklere dek yıkanmasının sırrı budur. Yine, abdest alırken yıkanan yüzde, on dört kara ve on dört ak hat bulunur. Eğer istiva geçerse, bu hatlar otuz ikiye ulaşır. Ayak parmakları toplam yirmi sekiz eklemlidir. Bunlara dört adet topuk eklemine eklersek otuz iki eklem olur. Abdestte ayakların yıkanmasının sırrı budur (Virânî Abdal, 2015: 58). Abdest alırken ellerin, ayakların ve yüzün yıkanmasının sebebi, Allah'ın, hatlarını bu beş yerde göstermesidir (Âmiloğlu, 2014: 107).

Hatların bilgisi, Kevser suresinde gizlidir. Şöyle ki, toplamda yirmi sekiz hat vardır ve bu hatlar dört unsurdan oluşur. Dört kere yirmi sekiz, yüz dörde karşılık gelir. Bu sayıya dört unsurun sayısını da eklersek yüz sekiz sayısına ulaşırız ki bu, Kevser suresinin *Kur'an*'daki sırasındır (Âmiloğlu, 2014: 65).

Kelime-i tevhid, toplam yirmi sekiz harften oluşur. Buna kelime-i tevhiddeki dört şeddeyi de eklersek otuz iki ilahi kelime açığa çıkar. Kelime-i şehadetteki harflerin harf ve nokta sayılarını toplarsak elli sayısını elde ederiz. Yirmi sekiz ilahi kelimenin harf ve nokta sayılarının toplamı da elli sayısını vermektedir (Usluer, 2009a: 422).

Besmeledeki harflerin toplamı yirmi birdir. Bu sayı, Havva'nın yüzündeki yirmi bir hatta ve Fatiha suresinin tekrarsız yirmi bir harfine eşittir (Muhîti, 2016: 123). Misâli, besmelenin sırrı üzerine yazdığı *Miftâhü'l-Gayb* adlı eserinde, besmeleye dair şu beytini söyler:

Anladınsa sırr-ı bismi'l-lâhı sen

Nefsini bildin ve hem Allah'ı sen (Misâlî'den aktaran Usluer, 2007: 711)

Hazarda (sâbit bir meskende otururken, seferde değilken) bir günde farz olan namazların toplam rekâtı on yedidir; cuma günü farz olan namazların toplam rekâtı ise on beştir. Bu iki sayıyı toplarsak otuz ikiyi elde ederiz. Seferde ise farz olan namazların toplam rekâtı on birdir. Hazarda ve seferde farz olan namazların toplam rekâtı yirmi sekiz eder (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 47; Âmiloğlu, 2014: 74; Usluer, 2009a: 482). Namazda ellerin bağlanması, ellerdeki on dörder boğumun üst üste gelmesidir ki boğumların toplamı yirmi sekiz hatta karşılık gelir (Âmiloğlu, 2014: 107). Teşehhüdde sağ elin işaret parmağı havaya kaldırıldığı zaman, sol elin parmaklarıyla sağ elin işaret parmağının boğumları toplam on yedi adet olur. Sağ elin, işaret parmağı haricindeki parmaklarının boğumları da toplamda on bir eder. On yedi sayısı hazarda farz olan namaz rekâtlarına işaret ederken on bir sayısı seferde farz olan namaz rekâtlarına işaret eder (Âmiloğlu, 2014: 171).

Hac kelimesinin ebcedi on birdir. Bu sayıya hac kelimesindeki iki harf ve bir nokta eklenince on dört sayısı elde edilir (Muhîti, 2016: 114). Hacda Kâbe'yi yedi defa tavaf etmek, yedi hattan dolayıdır (Âmiloğlu, 2014: 134).

Fazlullah'a karşılık gelen Fadl (فضل) kelimesinin eczasındaki (فئ ضاد لام) tekrarsız yedi harf (ف ئ ض ا د ل م), zekat (زکات) kelimesinin harf ve noktaları adedince. Ayrıca, zekat kelimesinin ikinci batnında yirmi beş harf vardır. Bu sayı ile zekat kelimesindeki dört harfin toplamı yirmi dokuz eder ki yirmi sekiz ilahi kelime ile lamelifin toplamına eşittir (Muhîti, 2016: 108-109).

Görülüyor ki Hurûfîlik, bütün dini hükümleri, ibadetleri, yaratılışı, varlık ve zamanı yirmi sekiz ve otuz iki harf ile açıklamaya çalışır (Gölpınarlı, 1969: 147; Şenödeyici, 2015: 189).

Kur'an'ın sırrı, yirmi dokuz surenin başında bulunan hurûf-ı mukattaâ harflerindedir. Bunlar, tekrarı olmayan on dört harften ibarettir: ال ر ك ه ئ ع ص ط س . Bu harfler söylendiği gibi yazılırsa, الف harfinde ف, صاد harfinde د ve نون harfinde و açığa çıkar; böylece harflerin toplamı on yedi olur. Bu on yedi harf 'muhkemât' olarak adlandırılır. Hazarda kılınan on yedi rekat namaz, muhkemât harflerinin sayısındadır. Muhkemât harfleri haricindeki on bir harf ise 'müteşâbihât' olarak adlandırılır. Bu harfler şunlardır: ظ ب ت ث ج خ ذ ز ش ض غ . Müteşâbihât harfleri, seferde kılınan on bir rekata karşılık gelir. Muhkemât ve müteşâbihât harflerinin toplamı yirmi sekizdir (Duman ve Altundağ, 1998: 401; Gölpınarlı, 1989: 19; Gölpınarlı, 1969: 146).

Muhkemât, kendini insanın yüzündeki on dört hat olarak gösterir (AnaBritannica, 1994: 81). On dört masumu oluşturan Hz. Muhammed, Hz. Fatıma ve on iki imam, muhkemâta karşılık gelir (Usluer, 2010: 1367). Hurûfiler, "...on dört mukatta'ât harfini *Kur'an*'ın ve tüm harflerin esası olarak düşünmüş, dolayısıyla on dördün de varlıktaki müşahedesini yapmışlardır" (Usluer, 2009a: 118-119).

Hurûfiler, İslam'ın bazı unsurlarını kendilerine göre değiştirmişlerdir. Mesela; onların kelime-i şهادeti "Eşhedü en lâ ilâhe illâ Fazlullah" şeklindedir. Ezan ve kamete Fazlullah'ın adını kattıkları gibi abdest ve namazlarda *Arşnâme*'den beyitler okumuşlardır. Hac ibadetini, Fazlullah'ın idam edildiği Alıncak'ta yaparlar. Maktelgâh olarak kabul edilen, Fazlullah'ın öldürüldüğü yerde ihrama girip, orayı yedi kez tavaf ederler, Maranşah olarak anılan Miranşah'ın yaptırdığı Senceriye Kalesi'ni taşıyarak şeytan taşlama ibadetini gerçekleştirirler. Hurûfilerin kıblesi de muhtemelen Alıncak'tır (Gölpınarlı, 1969: 152-153; 1989: 26).

Bazı Hurûfiler ahirete inanırken bazıları inanmamaktadır. Ahirete inanmayan Hurûfilere göre; ölümden sonra hayat yoktur. Otuz iki ilahi kelimenin sırrına erenlerden sorumluluk kalkar. Bu sebeple, dünyada yaşanan an, cennette yaşanan an

gibidir. Dolayısıyla, dini mükellefiyetler söz konusu değildir. Bazı Hurûfilere göre ise, Fazlullah, bütün dini sorumlulukları yerine getirmiş, böylece onun takipçilerinden dini sorumluluklar kalkmıştır (Aksu, 1998: 409; Gölpınarlı, 1989: 22-23).

Hurûfilikte, unsurları yirmi sekiz ve otuz iki harf ile açıklayabilmek ve istenen sonuçlara ulaşabilmek için, harf eksikse artırma, fazlaysa azaltma yoluna gidilir ki buna ilm-i hurûfta ‘kabz ve bast usulü’ denir (Aksu, 1998: 409; Ünver, 2003: 115-116). Bu usul, Hurûfliğin eleştirilen yönlerinden biridir; çünkü hesaplamalarda keyfi davranmaya yol açan bir yöntemdir.

Hurûfliğin eleştirilen bir diğer yönü, Fars milliyetçiliğine kapı aralamasıdır. Abdülbaki Gölpınarlı’ya göre, Fazlullah Esterâbâdî’nin, sistemini, yirmi sekiz harften oluşan Arap alfabesi yerine, otuz iki harften oluşan Fars alfabesine göre düzenlemesinde, *Câvidânnâme*’yi kutsal bir kitap olarak tanıtmasında ve din dilini Arapça’dan Farsça’ya çevirmesinde İran milliyetçiliğinin tesirleri olabilir (1989: 22).

Fuat Köprülü, Hurûfliği “garip ve çocukça sistem” olarak kabul eder. Ona göre Hurûfilik, Fazlullah’ı Allah yapabilmek için ortaya çıkarılmış, İslam tasavvufu üzerine acemice kurulmuş, hiçbir felsefi ve ahlaki değeri olmayan birtakım çocukça inançlar derlemesidir (Köprülü, 2016: 448). Sâdık Vicdânî de Hurûfilik hakkında olumsuz düşüncelere sahiptir. Ona göre Hurûfilik, kişisel ve mantıksız tevillerden ibaret, hiçbir kurala ve gerçeğe dayanmayan, oldukça saçma bir düşünce ve inançtır (2017: 131). Abdülbaki Gölpınarlı, Hurûfliği, her şeyi yirmi sekiz ve otuz iki harfle açıklamaya çalışan, belirli bir metodu olmayan, devrine göre orijinal bir düşünce olarak kabul eder (1989: 18).

Hasan Hüseyin Ballı’ya göre Hurûfilik, “... temelde vahdet-i vücud düşüncesine dayanan, içinde Ehl-i Sünnet ve Şiilikten unsurlar barındıran, örnek

aldığı Bâtınî metotlar sayesinde varlığın birliğini ispat etmek için harfleri ve sayıları kullanarak orijinal yorumlar yapan, Mehdiçi/Masihçi bir fırkadır” (2012: 381). Özer Şenödeyici, Hurûfilîği, varlığın sırlarını ve İslam dinini sayılar ve harflerle açıklamaya çalışan, tasavvuf kavramı içerisinde incelenebilecek olan, manevi bir sistem olarak kabul eder (2015: 115-117). Fatih Usluer’e göre ise, insanı merkeze alan, siyasi hedeflerden uzak, semavi dinler arasında ayırım yapmayan, orijinal, felsefi-mistik bir akımdır (Usluer, 2009a: 19-107).

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hurûfilik, ontolojik olarak, varlığın temeline söz ve harfî alan, her şeyde ilahi kelimelerin işaretini arayan, varoluşun anlamını bu kelimeleri tanımak ve anlamakta bulan, hem Sünnî hem de Şîî gelenekten etkilenmekle birlikte her ikisinden de ayrı, İslam tasavvufundan izler taşısa da bazı mutasavvıfları eleştiren, kendine has bir harekettir, inanç ve düşünce tarzıdır.

1.4. Fazlullah Esterâbâdî’den Sonra Hurûfilik ve Hurûfilîğin Osmanlı Devleti’nde Gelişmesi

Fazlullah Esterâbâdî, Timurlular tarafından Alıncak Kalesi’nde 1394’teki idamından önce, ailesine ve takipçilerine iki adet vasiyet bırakmıştır. Bu vasiyetlerden biri, kızlarının, hayatlarını güvende tutmak için neler yapması gerektiği hakkındadır. Bu vasiyet yalnızca Fazlullah’ın kızları tarafından değil, takipçileri tarafından da –zorunlu olarak- yerine getirilmeye çalışılmıştır. Fazlullah’ın uyarılarını dikkate alan Hurûfilerden bir kısmı Hindistan’a, diğer bir kısmı ise Anadolu ve Balkanlara göç etmiş, Hurûfilik düşüncesini ve inancını buralarda yaymaya çalışmıştır (Ballı, 2011: 156).

Fazlullah Esterâbâdî’nin idamı neticesinde bazı Hurûfiler tarafından İran’ın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar gerçekleştirilmiştir. 835/1431-1432’de İsfahan’da Hacı Surh adlı bir kişi, yaptığı propagandalar neticesinde taraftar toplayarak bir

ayaklanma başlatmış, bu hareket bastırıldıktan sonra Hacı Surh'un derisi yüzülmüştür. Ayaklanmadan sorumlu diğer kişiler de çeşitli şekillerde cezalandırılmıştır (Ballı, 2010: 165; Aksu, 1998: 410).

Hurûfîlerin bir başka ayaklanması, Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah döneminde, 845/1441'de Tebriz'de yapılmıştır. Bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılmış, yaklaşık 500 Hurûfî katledilmiştir, cesetleri yakılmıştır. Hurûfîlerin Herat ve Horasan'da da kanlı faaliyetlere girişmiş olduğu bilinmektedir. Hurûfîlik, Şahruh'un ordusunda tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bu nedenle Hurûfîler, çeşitli yerlere sürülmüştür. Bunun üzerine, 830/1427 yılında Ahmed-i Lôr adlı biri, cuma namazından çıkan Şahruh'a bıçakla saldırıp onu yaralamıştır. Ahmed-i Lôr yakalanıp öldürülmüş, bu bölgede yaşayan Hurûfîler hakkında geniş çaplı bir hareket başlatılmış ve pek çok Hurûfînin hayatına son verilmiştir (Ballı, 2010: 165-166; Aksu, 1998: 410).

Hem Fazlullah Esterâbâdî'nin vasiyeti gereği, hem de İran ve Azerbaycan'da başlatılan takip ve idamlardan dolayı Hurûfîler, Hindistan'a, Suriye'ye, Irak'a, Mısır'a ve Anadolu'ya göç etmişlerdir. Hindistan'a giden Hurûfîler, burada, Fazlullah'ın sadık takipçileri tarafından "Merdûd" lakabıyla anılan Mahmud Pesîhanî'yi önder olarak kabul etmişler ve Fazlullah Esterâbâdî'nin görüşlerinden uzaklaşmışlardır. Mahmud Pesîhanî, kendisini Mehdî olarak ilan etmiş, Arap devrinin bitip Acem devrinin başladığını bildirmiştir. Hz. Ali ile aynı olduğunu iddia etmiştir. Onun düşünceleri, Noktavîlik akımının ortaya çıkmasına sebep olmuştur, *Cevâzü's-sâirîn* adlı kitabı ise, Noktavîliğin temel kitabı olarak kabul edilmiştir (Ballı, 2010: 167).

Anadoluya göç eden Hurûfîlerden en önemlileri, Fazlullah Esterâbâdî'nin halifelerinden Aliyyü'l-A'lâ ve Nesîmî'dir.

Aliyyü'l-A'lâ'nın asıl adı Ebu'l-Hasan-ı İsfahânî'dir ve Fazlullah Esterâbâdî'nin baş halifesidir. Fazlullah'ın idamından sonra Anadolu'ya geçen

Aliyyü'l-A'lâ, kardeşi ile beraber burada Hurûfiliği yaymaya çalışmış, Bektâşîlere *Câvidânnâme*'yi Hacı Bektaş'ın yolu olarak tanıtmıştır. Böylece Hurûfîler ile Bektâşîler arasındaki münasebet başlamıştır. O, Hurûfiliği öğretmek amacıyla birtakım eserler yazmıştır. Sözkonusu eserlerden en önemlileri *Tevhîdnâme* ve *Kıyâmetnâme*'dir (Aksu, 1989: 381).

Seyyid Nesîmî, Aliyyü'l-A'lâ gibi, Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra Anadolu'ya geçmiş ve I. Murad döneminde Bursa'ya ulaşmıştır. Burada pek iyi karşılanmayan Nesîmî'nin Hacı Bayrâm-ı Veli ile görüşme isteği de, kendisinin Hurûfî olmasından dolayı reddedilmiştir. Nesîmî, Anadolu'da tutunamayarak Hurûfîlerin çok olduğu Halep şehrine gitmiş ve burada faaliyetlerini sürdürmüştür. (Bilgin, 2007: 3-4). Hurûfiliği yaymak amacıyla Anadolu'ya gelen Seyyid Nesîmî'nin Alevî-Bektâşî geleneğinde yedi büyük ozandan biri sayılması, Hurûfîlik ile Bektâşîliğin münasebeti sonucu olmalıdır.

Hurûfiliğin Balkanlara yayılması, Seyyid Nesîmî'nin halifesi Refîi sayesinde gerçekleştirilmiştir (Ballı, 2010: 169).

Tireli Ferišteoğlu, Fazlullah'ın halifelerinden Şemseddin veya Şemseddin'in talebesi Bayezid vasıtasıyla Hurûfiliğe girmiş biridir ve Fazlullah'ın *Câvidânnâme* ile *Muhabbetnâme* adlı eserlerinden bazı bölümleri *Işknâme* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir. *Câvidânnâme*'yi Türkçeye tercüme eden bir diğer isim ise, hayatı hakkında bilgimiz olmayan Derviş Murtazâ adlı bir Bektâşîdir (Ballı, 2010: 170).

Anadolu'da Hurûfîlik inancının zirveye çıkması Fatih Sultan Mehmed dönemine rast gelir. Hurûfîler, saraya kadar girmişler, padişahı bile etkilemişlerdir. Aynı zamanda yeniçeriler arasında da taraftar toplamaya çalışmışlardır. Hurûfîlerin, kendi inançlarını Osmanlı Devleti'nin resmî inancı haline getirmeye ve iktidarı ele geçirmeye çalıştıklarını gören Mahmut Paşa ulemâyı bu konuda uyarmıştır.

Fahreddîn-i Acemî, padişahı Hurûfîlerin cezalandırılması konusunda ikna etmiş, bunun üzerine yaklaşık üç yüz Hurûfî Edirne’de idam edilmiştir. *Nişancı Tarihi*’ne göre ise Hurûfîler, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde Osmanlı topraklarından sürülmüştür (Ballı, 2010: 171; Aksu, 1998: 411). Hasan Hüseyin Ballı, 16. ve 17. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde yaşayan Hurûfîler hakkında şunları söylemektedir:

XVI ve XVII. yüzyıllarda Hurufilik Osmanlı toplumunu etkilemeye devam etmiş, bir yandan Bektaşîliğin temel inançları arasına girerken öte yandan Bektaşîlik’ten bağımsız temsilciler yetiştirmiştir. Muhtelif kayıtlardan, XVI. yüzyılda Anadolu ve Rumeli’deki çeşitli bölgelerde "ışık" adı verilen Hurûfîler’in takip edilmesine, tutuklanıp cezalandırılmasına dair emirnâmeler gönderildiği anlaşılmaktadır. Bektaşî görünen Hurûfîler, giderek sayıca azalmalarına rağmen daha sonraki asırlarda da faaliyetlerini gizlice devam ettirmişler, ancak hiçbir zaman devlete karşı ayaklanma gücünü elde edememişlerdir. Horasan, Irâk-ı Acem, Azerbaycan ve Suriye’deki Hurûfîler ise daha erken dönemlerde etkinliklerini yitirmişlerdir. Halep, Bitlis, Sivas, Akçahisar, Eskişehir, İstanbul gibi merkezler yanında Balkanlar’da Deliorman, Arnavutluk, Ergirikasrı, Filibe, Varna, Tatarpazarcığı ve ayrıca İskenderiye Hurûfîler’in zaman zaman varlıklarını duyurdukları merkezler olmuştur. (Ballı, 2010: 171-172)

Görüldüğü gibi Hurûfilik, kurulduğu yıllardan itibaren sert bir tepkiyle karşılaşmıştır. Hayatta kalmaya çalışan Hurûfîler, Hurûfiliğin merkezi olan İran ve Azerbaycan’dan Hindistan, Mısır, Irak, Suriye, Anadolu ve Balkanlara dağılmışlar, inanç ve düşüncelerini burada yaşamaya çalışmışlardır. Fakat bu inanç ve düşünce tarzı, ya Hindistan’da olduğu gibi dönüşüm geçirip Noktavîlik şekline girmiş ya da Anadolu ve Balkanlarda olduğu gibi, mevcut tarikatlerin içine sızarak yaşamını devam ettirmiştir.

II. BÖLÜM: ARŞÎ'NİN HAYATI VE ESERİ

2.1. Hayatı

Arşî Divanı'ndaki "Hâzâ Dîbâce-i Velâdet-i 'Arşî" adlı mensur kısımdan Arşî'nin doğum tarihini öğrenebiliyoruz:

Hazret-i Sâhibü'l-Beyân Fazl-ı Kadîm-i Mûte'âl (• ج) Hazret-i Rasûlü'llâh 'Aleyhi's-selâmdan yedi yüz kırk yıldan sonra 'âlem-i zâtdan 'âlem-i sıfâta geldiler ve bende ki 'Arşî Dede'yüm hicretün tokuz [yüz] yetmiş yılından sonra 'âlem-i terkîbe geldüm. Hazret-i Sâhibü'l-Beyân ile bu bendenün mâ-beyninde fâsıla iki yüz otuz yıl vardır ve bu iki yüz otuz yıl terkîb olmak lâzım gelürse lafz-ı 'yâr-i dâd' zâhir olur. Türkî dilince demek olur ki 'yarlık virdi' ve bu gazel târîhe münâsib düşmekle kayd-ı kitâbete geldi. (Arşî, 1989: 125)

Yukarıdaki metne göre Fazlullah Esterâbâdî, 740/1339-1340 yılında doğmuştur. Arşî ise Fazlullah'tan 230 sene sonra dünyaya gelmiştir ki bu tarih 970/1562-1563 tarihine karşılık gelir. Millet Kütüphanesi'nde bulunan 1034 numaralı mecmuadaki tarih kaydına göre ise Arşî 1030/1620-1621 yılında vefat etmiştir (Kahraman, 1989: 4; Gölpınarlı, 1969: 154; Muhtar, 1986: 225; Usluer, 2009a: 94)

Arşî'nin asıl adı, ailesi ve memleketi hakkında bilgimiz yoktur (Kahraman, 1989: 4). Şuarâ tezkirelerinde biri Tireli diğeri ise Yenipazarlı olmak üzere iki farklı Arşî'den bahsedilir. Âşık Çelebi (2010: 1065-1067), Kınalızâde Hasan Çelebi (2014: 621-623), Riyâzî (İsen, Kılıç, Aksoyak, Sungurhan ve Durmuş, 2015: 107) ve Kafzâde Fâizî (aktaran Kahraman, 1989: 6) her iki Arşî'den de bahsederken Esrar Dede (2000: 359) yalnızca Tireli Arşî'den, Beyânî (1997: 170) ise yalnızca Yenipazarlı Arşî'den bahseder. Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye* adlı eserinde her iki Arşî'ye de yer verir (1996: 529).

Tireli Arşî, bütün kaynaklarda Mevlevî olarak geçer. Fatih Usluer, Arşî'nin bir şiirinden hareketle, onun Hurûfî olmadan önce sufi olduğunu; fakat bundan memnun kalmadığını belirtir (2009a: 95). Yine de, *Arşî Divanı*'nın hiçbir yerinde, Hurûfî Arşî'nin, önceden Mevlevî olduğuna dair herhangi bir işaret yoktur. Aksine, *Divan*'da Mevlevîleri eleştiren bir gazel vardır:

Degülsin gerdiş-i devre muvâfık

Anıldı gerçi adun Mevlevî'den

Zuhûr-ı zât-ı idrâk itmedün çün

Mufasssal Ma'nevîden Mesnevîden

Beyân-ı Fazl-ı Hakdan iste meded

Halâs olmaga tâ cehl-i kavîden (G 234/2-4)

Hurûfî Arşî'nin, gençliğinde sufiler arasına katılmış olma ihtimali, onun Mevlevî olma ihtimalini de doğurur. Bu durumda Tireli Arşî Hurûfî Arşî olabilir. Bununla beraber, Tireli Arşî'nin geçirmiş olabileceği değişimden hiçbir tezkire yazarının bahsetmemesi zihinlerde soru işareti bırakmaktadır. Ayrıca, Hurûfî Arşî'nin Mevlevîleri eleştiren şiirini de göz önüne alırsak, Tireli Arşî'nin Hurûfî Arşî olma ihtimali, imkansız denecek kadar azalır. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 'Arşî' maddesinde, bu düşüncemizi destekleyecek mahiyette bilgiler vermiştir. Her üç Arşî hakkında maddesi bulunan ansiklopedinin, Hurûfî 'Arşî' maddesinde, Esrar Dede'nin, Tireli Arşî ile Hurûfî Arşî'yi karıştırdığı, Hurûfî Arşî'nin Mevlana ve Mevlevilikle alakalı şiirinin olmadığı söylenmiştir (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1977: 162).

Arşî Divanı'ndan hareketle, şairin Hurûfî olduğu konusunda şüphe bulunmadığını söyleyebiliriz. On iki imam (M 1; K 2; K 5; K 6), Hz. Ali (K 4; G 228) ve Hacı Bektaş-ı Veli (G 308) için yazdığı şiirlerden onun Bektaşîler arasına

girmiş Hurûflerden biri olduğunu söyleyebiliriz. *Divan*'ındaki 2 numaralı terakib-i bende ve 243 numaralı gazele göre, onun Muhîti'nin bir müridi olduğunu kabul edebiliriz. Bahattin Kahraman, 243 numaralı gazelden yola çıkarak, Muhîti Dede öldükten sonra onun postuna Arşî'nin çıkmış olabileceğini iddia etmektedir (1989: 9).

Arşî'nin eğitimi hakkında bilginiz olmasa da, *Divan*'ındaki bazı şiirlerden hareketle, iyi düzeyde Farsça bildiğini kesinlikle söyleyebiliriz (M 1; K 3; K 9; G 16; G 33; G 51; G 108; G 134; G 135; G 216; G 217; G 218; G 219; G 251; G 252; G 280).

Şairin nerede doğduğu bilinmemektedir; fakat *Divan*'ından hareketle Kerbela'yı gördüğü söylenebilir (Kahraman, 1989: 10). Ergirikasrı'na yazdığı methiyeye (K 9) göre, bir dönem burada yaşadığı kesindir. Abdülbaki Gölpınarlı, bu konuda şunları söylemektedir:

Ergirikasrı'nda Arşî'nin bir de tekkesi bulunduğunu A. Emîrî'nin Farsçalarında 824 No.da kayıtlı 'Mahabbat-nâma'yla aynı K.nin Şer'iye kısmında 1368 No.da kayıtlı 'İşk-Nâma'nın ketebesinden anlıyoruz. Her iki ketebede de kitapları istinsâh eden Ca'far, kendisinin, Ergirikasrı'nın Divitdâr mahallesinden olduğunu ve 'Arşî'ye mensûb bulunduğunu 'Hüddâm Arşî Dede' diye bildirmektedir. Birincisi 1176, ikincisi 1186'da yazıldığına ve Arşî'nin 1030'da öldüğüne nazaran bu zât, ancak Arşî'nin tekkesinde şeyh olabilir. (1989: 31).

Arnavutluk'ta bulunan Ergirikasrı'nda, "16. yüzyılın sonlarına doğru kasabanın ilk müslüman sivil nüfusu ortaya çıkmış bulunuyordu. Nitekim 1583'te 232 hane Hristiyan nüfusa karşılık burada 65 nefer Müslüman vardı ve bu rakamlara göre toplam nüfus 2500'ü bulmuştu" (Kiel, 1995: 299). Burası, zamanla bir Müslüman şehri haline gelmiştir. Nitekim Evliya Çelebi, 17. yüzyılda Ergirikasrı'nda sekiz cami, yedi mescit, üç medrese ve üç tekke bulunduğunu ifade eder (aktaran Kiel, 1995: 299). 1967 kültür ihtilali sırasında, buradaki bütün camiler,

medreseler ve tekkeler yıkılmıştır; sadece Bektâşî Süleyman Baba Tekkesi ayakta kalmıştır (Kiel, 1995: 299).

Fatih Usluer, Muhîfî Dede'nin *Kısmet-nâme* adlı eserine yazdığı 'Giriş' yazısında, Hurûfî nüshaları üzerine yaptığı bir araştırmadan bahseder. Bu araştırmaya göre, 1420 ile 1896 tarihleri arasında istinsah edilen 104 adet Hurûfî eseri nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan 39'unun istinsah yeri bellidir: 28'i Ergirikasrı, 5'i İşkodra, 1'i Kanîne, 2'si Hacı Bektaş ve 3'ü İstanbul'da istinsah edilmiştir² (2016: 20).

Yukarıda paylaştığımız bilgiler ışığında, Arşî'nin yaşadığı dönemi ve Ergirikasrı'nın bu dönemdeki demografik yapısını dikkate alırsak, Ergirikasrı'na ilk yerleşen Müslümanlardan bir kısmının Bektâşîlik içinde gizlenen Hurûfilerden olduğunu ve Arşî'nin de bu toplulukta bulunduğunu söyleyebiliriz.

2.2. Eseri

Arşî'nin bilinen tek eseri *Divan*'ıdır. Bahattin Kahraman, *Arşî Divanı*'nın tenkitli metnini 1989 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Bu bölümün yazılmasında büyük ölçüde sözkonusu tezden faydalanılmıştır.

Arşî Divanı'nın on sekiz nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız metin, şu üç nüshanın edisyon kritiği ile oluşturulmuştur:

² Fatih Usluer, istinsah yeri belli olan otuz dokuz nüsha olduğunu söylemektedir; ancak istinsah yerlerine göre nüsha dağılımı yaparken bu sayıyı aşmaktadır. Biz, sözkonusu araştırmaya göre, metnimizde yalnızca otuz dokuz nüshadan bahsettik. Fatih Usluer, otuz dokuz nüshaya ek olarak, şu şehirlerde de birer nüsha istinsah edildiğini söylemektedir: İskece, Golos, Solnok, Aksaray, Trabzon, Belgrad-İstanbul arası, Zile, Üsküp ve Kayseri.

- a) İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emîrî (Manzum Eserler), No: 285. -
En eski nüsha budur.-
- b) Konya Koyunoğlu Müzesi Kütüphanesi, No: 12797.
- c) Konya Mevlâna Müzesi Abdülbaki Gölpınarlı Kütüphanesi, No: 201.

Bahattin Kahraman'ın hazırladığı tenkitli metinde toplam 419 şiir bulunmaktadır. Bunların nazım şekillerine göre dağılımı şöyledir: Mesnevi: 3, kaside: 10, gazel: 308, müstezad: 3, tercî-i bend: 3, terkîb-i bend: 2, muhammes: 3, tahmis: 3, müseddes: 3, müsemmen: 1, kıt'a: 25, tuyuğ: 28, rubâî: 26.

Toplam 419 şiirin 23'ü Farsça olup şiirler 26 farklı aruz kalıbıyla yazılmıştır.

Şiirlerin önemli bir kısmı Hurufilikle alakalıdır. Bunu, Bektaşilikle alakalı şiirler takip eder. Geri kalan şiirler aşk, sevgili, zamandan şikayet, tasavvuf ve ölüm gibi konuları işler.

III. BÖLÜM: ARŞÎ DİVANI'NDA HURÛFİLİK

Bu bölüm, incelememizin temel iki sorusuna cevap aradığımız kısımdır. ‘*Arşî Divanı*’nda Hurûfilik etkisinin boyutları nedir?’ ve ‘Arşî, şiirlerinde ne anlatmak istemektedir?’ sorularına yanıt arayacağız. Bunun için, konumuzla ilgili beyit ve bendleri gruplandırıp şerh edeceğiz.

3.1. Fazlullah Esterâbâdî

Fazlullah Esterâbâdî, Hurûfilik’in kurucusu olması dolayısıyla bu öğretinin merkezinde yer alır. Onun rüyaları, öğretileri, tevilleri ve kitapları, Hurûfî eserlerinde yüzyıllarca anılmıştır. Fazlullah’ın eserleri, özellikle de *Câvidânnâme*, gerek tercüme gerekse telif eserlerde en çok başvurulan ve alıntı yapılan kaynak eserlerdir. Fazlullah Esterâbâdî’nin konumunu tespit edebilmek, Hurûfilik’i anlamak açısından önem arz etmektedir. *Arşî Divanı*’nda adından çokça bahsedilen Fazlullah, pek çok yönüyle şiirlerde yer almaktadır. Onun fiziki özelliklerinden başlayarak konumu, Allah’ın onda tecelli etmesi, dünyaya ilahi bir görevle gönderilmesi, Mehdî ve Mesîh oluşu, en büyük ilmin sahibi ve hakikatin anahtarı olması gibi konular şiirlerde anlatılmaktadır. *Arşî Divanı*’nda Hurûfilik etkisi araştırılırken, Fazlullah ve onun özelliklerine dair hususlar ilk incelenecek konuları oluşturmaktadır. Bu kısımda Fazlullah’a dair her bir özellik, alt başlıklar halinde *Arşî Divanı*’ndaki ilgili beyitlerin şerh edilmesi yoluyla incelenecektir.

3.1.1. Fazlullah’ın İsmi

Fazlullah’ın ismi, sıradan bir isim değildir. Dünyaya seçilmiş bir adam olarak gönderilen Fazlullah’ın adı, elbette ki bazı ilahi işaretleri taşıyacaktır:

Hem be-hakk-ı ism-i fî vü dâd u lâm

A’zam-ı esmâ budur temme’l-keâm (M 1/41)

‘Fe’, ‘dad’ ve ‘lam’ isimleri hakkı için... İsimlerin en büyüğü budur. Söz bitti. *Câvidân-nâme*’nin kırkuncı babında, Allah’ın insan yüzüne yazdığı yedi ilahi kelimeden bahsedilir. Bunlar: İki göz, iki kulak deliği, iki burun deliği ve yüzün kendisidir. Bu hatlarda ‘Fazl’ ismi yazılıdır. Allah, sözkonusu yedi ilahi kelimeyi dört unsur olan toprak, hava, su ve ateşin üzerine yazmıştır. Bu sebeple Fazlullah, dört unsurun da öğretmenidir. *Câvidân-nâme*’de Fazlullah’ın gördüğü bir rüyadan bahsedilir: “Ve ol hâb ki Fazl-ı yezdân görmüş idi ki Hakk teâlânın üç ismi var idi ki on sekiz bin âlemi muhît ola ve ol isimden gayrı ism-i şahsı arada olmaya ve ol üç isim ف ض ل idi ve ol kimse ki ismi levh üzerinde ol nâmın arasında yazılı idi...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 144). Yani, Fazl ismi on sekiz bin âleme yayılmıştır. Arada, Allah’ın başka bir ismi yoktur. Bir başka deyişle, Fazl ismi Allah’ın en büyük ismidir; bundan dolayı levha (levh-i mahfuz) üzerine yazılmıştır. Fazlullah, söylediklerine şu ayetleri kanıt olarak gösterir: “O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük lütuf (fazl) sahibidir” (Âl-i İmrân, 3/74). “(...) İşte bu, Allah’ın bir lütfudur (fazlıdır). Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir” (Mâide, 5/54).

3.1.2. Fazlullah’ın Yüzü

Yüz, Hurûfilik düşüncesi ve inancında oldukça önemlidir; çünkü Allah, otuz iki ilahi kelimeyi insanın yüzüne yazmıştır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 66-67; Âmiloğlu, 2014: 86-87; Seyyid Nesîmî, 2017: 11; Vîrânî Abdal, 2015: 33). Fazlullah, insanlara yüzdeki hatları okumayı öğreterek Allah’ın herkes tarafından görülmesini sağlamıştır. Fazlullah’ın en önemli özelliklerinden biri, Allah’ın onda tecelli etmesidir (Usluer, 2009a: 575). Bu sebeple Fazlullah’ın yüzü diğerlerinin yüzünden çok daha önemlidir. Her insanın yüzünde otuz iki hat vardır ve her insanda Allah görünür; ancak Fazlullah’ın yüzü bir güneş gibidir (Arşî, G 294/3). Allah, o yüzde bizzat görünmüştür. Arşî, aşağıdaki beyitte, Fazlullah’ın öğretisinin öneminden ve yüzünün eşsizliğinden bahsetmektedir:

Kimse bulmazdı likâ-yı zât-ı bî-çûndan nişân

Fazl-ı Yezdân salmasaydı vech-i pâkinden nikâb (G 17/6)

Fazl-ı Yezdân temiz yüzünden peçeyi salmasaydı hiç kimse eşsiz zatın yüzünden işaret bulamazdı. Fars alfabesinin harflerinden oluşan otuz iki ilahi kelime³, Allah'ın isimleri ve sıfatlarıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13). Hurûfilikte isim ve isimlenen (müsemma) aynı kabul edildiğinden, bu ilahi kelimeler Allah'ın kendisidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 93; Âmiloğlu, 2014: 77). Hz. Âdem, otuz iki ilahi kelimenin aynasıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2014: 39). Yani Allah, insanın yüzündedir. Fazlullah, Hurûfilik öğretisiyle insanlara kendi yüzlerinde yazılı olan otuz iki ilahi kelimeyi okumayı ve anlamayı öğretmiştir. Ayrıca, Fazlullah Allah'ın tecelli ettiği zat olduğundan dolayı onun yüzü Allah'ın yüzünün en büyük işaretidir.

Evvel senâ-yı lem-yazel-i Fazl-ı Kibriyâ

Âhir hem ol ki va'dede 'arz eyledi likâ (K 6/1)

Önce (gelen), Fazl-ı Kibriyâ'nın sonsuz övgüsü(dür); sonra (gelen), yine zamanda yüz gösteren (Fazl-ı Kibriyâ'dır). Öncelikli olan, Allah'ın övgüsü, yüceltilmesidir. Allah, Fazlullah'ın bedeninde tecelli etmiştir (Usluer, 2009a: 575). Böylece Fazlullah'ın yüzü, Allah'ın yüzünün bir yansıması olmuştur. Fazl-ı Kibriyâ olan Allah, Fazlullah'ın yüzü üzerinden kendi yüzünü göstermiştir. Yani, Allah'ın otuz iki ilahi kelimesi, Fazlullah'ın yüzündedir. Söz konusu otuz iki ilahi kelime her insanın yüzünde bulunmakla birlikte, Fazlullah'ı ayrıcalıklı kılan şey, Allah'ın onda tecelli etmiş olmasıdır.

Likâ-yı Fazl-ı Hakk oldı müyesser

Bize sad lutf u sad ihsânlar ile (G 269/3)

³ Hurûfî metinlerinde otuz iki ilahi kelime; bazen isim, bazen sıfat ve bazen de harf olarak geçmektedir. Bu nedenle, tezimizde hangi kavramı kullanırsak kullanalım, kastedilen anlam otuz iki ilahi kelimedir.

Fazl-ı Hakk'ın yüzü bize yüz iyilik ve yüz bağış ile müyesser oldu. Fazlullah'ın yüzü, Allah'ın yüzüdür (Arşî, K 6/1). Bu sebeple Fazlullah'ın yüzü, iyilik ve bağıştır.

Cennet ehline rûz-ı 'ukbâda

Perdesüz 'arz iden cemâl oldur (Tercî-i bend 3/IV/30)

Ahiret günü cennet ehline yüzünü perdesiz olarak gösteren odur (Fazlullah'tır). İslam inancına göre Allah, ahirette cennetliklere yüzünü perdesiz olarak gösterecektir. Beyitten ise, tercî-i bendin önceki beyitlerinden anladığımız kadarıyla, cennet ehline yüzünü perdesiz gösterecek varlığın Fazlullah olduğunu anlamaktayız. Bu beyitte de Fazlullah'ın yüzü Allah'ın yüzü olarak geçmektedir.

Okundu 'arş-ı er-rahman-ı tâha'

Zi-vech-i Fazl-ı Hak zîbâ degül mi (G 281/3)

'Arş-ı er-rahman-ı tâha' okundu; (Bu ayet), Fazl-ı Hakk'ın güzel yüzü (hakkında) değil midir? Tâhâ'yı oluşturan ط ve ا harflerinin ebced değerleri toplamı on dördtür. Bu sayı, yüzdeki ümmî ve ebî hatların toplamına eşittir. Beyte göre Tâhâ suresinin 5. ayeti, Fazlullah'ın yüzünde bulunan ümmî ve ebî hatlar hakkında söylenmiştir.

Âfitâb-ı vech-i Fazl-ı Hakk olalı âşikâr

Oldı müstagrik tecellâsında anun cümle şey (G 294/3)

Fazl-ı Hakk'ın yüzünün güneşi açığa çıktığından beri her şey (onun) tecellisine boğuldu. Allah, Fazlullah'ın bedeninde tecelli etmiştir (Usluer, 2009a: 575). Böylece Fazlullah'ın yüzü, Allah'ın yüzünün bir yansıması olmuştur. Fazlullah'ın yüzünün güneşe teşbih edilmesinin sebebi budur.

Âşıkân-ı cemâl-i Fazl-ı Hakuz

Hak-i pâ-y-ı ‘Aliyy-i A’lâyuz (Tercî-i bend 1/III/22)

Fazl-ı Hakk’ın yüzünün aşıklarıyız; Aliyy-i A’lâ’nın ayağının toprağıyız.

Burada Fazl-ı Hakk ile Fazlullah kastedilmiştir. Fazlullah, en büyük talebelerinden ‘Aliyyü’l-A’lâ ile aynı beyitte anılmıştır. Şair, Fazlullah’ın yüzüne – ve o yüzdeki Allah yüzünün yansımasına – âşık olduğunu ifade etmiş; ‘Aliyyü’l-A’lâ adlı Hurûfî büyüğünün de yolunu takip ettiğini söylemiştir. ‘Aliyyü’l-A’lâ’nın ayağının tozu olduğundan bahsederek –kendince- bir çeşit tevazu göstermiştir.

Görmedi zâhid-i fesâd-engîz

Oldı mahrûm-ı rü’yet-i dîdâr (Tercî-i bend 3/I/6)

Fesat karıştıran zahit görmeyip (Fazlullah’ın) yüzüne bakmaktan mahrum

oldu. Rind ile zahid, divan şiirinin ana tiplerinden ikisidir. Daimi bir çekişme içinde olan bu iki tipe şiirlerde çok rastlanır. Divan edebiyatı geleneğinin anlayışına göre zahid; satıhta kalan, özü bilmeyen kişiler olup ilmin kabuğuyla meşgul olurlar. Hakikati bilmediklerini bilmediklerinden ve dar kalıpların adamı olduklarından, çevresindekileri daima suçlarlar. Kendilerince doğru yolda olan tek zümre onlardır; onlar gibi yaşamayan herkes yanlış yoldadır. Samimi değildirler, imanları zayıftır. Gösterişi severler. Zahid tipinin karşısında ise rind tipi bulunmaktadır. Rindler hakikat ehli dirler, varlığın özünü bilirler. İlmin kabuğuyla değil, çekirdeğiyle ilgilenirler. Samimidirler; zahidler gibi gösteriş yapmayıp doğal davranırlar. Hoşgörü sahibi ve iyi niyetlidirler. Açgözlülüktен ve kötü vasıflardan uzaktırlar. Daima iyi ve güzel olanın peşindedirler (Tolasa, 2001: 74-75). Bu beyitte de zahid, kendisini doğru kabul edip etrafını suçlamakta, kötü niyetiyle fesat karıştırmaktadır. İlmin kabuğuyla uğraştığı ve hakikatten uzak olduğu için de Fazlullah’ın yüzünü, yani Allah’ın yüzünü görememiştir. Halbuki Fazlullah’ın yüzü bir güneş gibi parlamaktadır (Arşî, G 294/3)

Allah, otuz iki ilahi kelimedir ve kendi fitratı üzerine yarattığı Âdem’in yüzüne bu ilahi kelimeleri nakşetmiştir. Bu sebeple özelde Âdem’in, genelde ise

insanın yüzü, Allah'ın yüzünün bir yansımasıdır. Fazlullah'ın yüzünde de Allah bulunur; ancak Fazlullah'ı diğer insanlardan ayıran çok önemli bir husus vardır ki o da Allah'ın Fazlullah'ta tecelli etmesidir. Fazlullah, Hurûfilik öğretisi ile, insanlara otuz iki hattı okuyabilme ve Allah'ın yüzünü görebilme kabiliyeti kazandırmıştır. Takipçileri, Allah'ın yüzünü, Fazlullah'ın güneş gibi parlayan yüzünde görmüşler, hidayete ulaşmışlardır. Fazlullah'ın yüzünde Allah'ı göremeyen, hakikate ve hidayete ulaşamamış kimseler ise; ilmin kabuğunda kalan, dar kalıpların adamı olan, samimiyetsiz ve zayıf imanlı kimselerdir.

3.1.3. Fazlullah'ın Vücûdu

Vücut, ilahi isimlerin işaretlerini gösteren bir tasarımdır. Allah, otuz iki ilahi kelimeyi insanın yüzüne yazmıştır (Aksu, 1995: 278; Gölpınarlı, 1989: 18; Usluer, 2009: 280; Âmiloğlu, 2014: 56) Dişlerin sayısı, ilahi kelimelerin sayısı kadardır (Âmiloğlu, 2014: 65). İki elin parmaklarında toplam yirmi sekiz boğum vardır. Boğumların sayısı, Arap alfabesindeki harflerin sayısına denktir. Bu nedenle boğumlar, ilahi isimlere işaret ederler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 524). Aynı şekilde, ayaklarda da toplam yirmi sekiz eklem bulunur. Bunlara dört adet topuk eklemine de katarsak otuz iki eklem elde ederiz (Virânî Abdal, 2015: 58). Vücutta üç yüz altmış kemik bulunur. Bu sayı, altı tane yirmi sekiz ve altı tane otuz ikinin toplamıdır. Yirmi sekiz, Arap alfabesindeki harf sayısı iken otuz iki Fars alfabesindeki harf sayısıdır ki her ikisi de ilahi kelimelerin sayısına karşılık gelir (Âmiloğlu, 2014: 71). İnsanın vücudundaki delikler otuz iki ilahi kelimeye işaret ederler. Başta yedi delik vardır: İki göz, iki kulak, iki burun deliği ve bir ağız. Vücutta ise beş delik vardır: İki meme ucu, bir göbek deliği, ön ve arka delikler. Eğer vücuttan istiva hattı geçerse ağız, göbek deliği, ön ve arka delikler ikiye ayrılır. Böylece başta sekiz ve gövdede sekiz delik meydana gelir. Toplamları on altı eden bu deliklerin bulundukları on altı yeri delik sayısı ile toplarsak otuz iki sayısını elde ederiz (Âmiloğlu, 2014: 80-81). Hurûfilerce kabul edilen bu bilgilerden yola çıkarak aşağıdaki beyti yorumlayabiliriz:

Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi
Beyân-ı ‘ilmü’l-esmâ’ degül mi (G 281/1)

Fazl-ı Hakk’ın vücudu babalar değil midir; esma ilminin ifadesi değil midir?
Fazlullah, esma ilmini açıklayan ilahi kişidir; onun vücudu ise esma ilminin ifadesidir. Fazlullah’ın vücudu, tüm insanlığın babası, ilk yaratılan insan olan Hz. Âdem’den izler taşır. Bu izler, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeye işaret ederler. Dolayısıyla Fazlullah’ın bedeni, Allah’ı hakkıyla anlamak ve görmek için bir vesiledir.

3.1.4. Fazlullah’ın Eserleri

Fazlullah Esterâbâdî’nin altı adet eseri vardır: *Câvidânnâme*, *Arşnâme*, *Muhabbetnâme*, *Divan*, *Nevnâme* ve *Vasiyetnâme*. *Arşî Divanı*’ndaki bazı beyitlerde bu eserlerin en önemlilerinden olan *Câvidânnâme* ve *Muhabbetnâme* geçmektedir. Bir beyitte ise *Arşnâme*’yi çağrıştıracak bir kelime kullanılmıştır.

Câvidân-Nâme hakı-çün yâ Hudâ
Kıl bizi şirk ü dalâletden cüdâ (M 1/12)

Ey Hudâ! Câvidân-nâme hakkı için bizi şirkten ve doğru yoldan sapmaktan uzak tut. Fazlullah’ın Hurûfilik öğretisinde kutsal kitap olarak kabul edilen *Câvidânnâme*, insanları kötülüklerden koruyup doğru yola ileten bir rehber görevi görmektedir (Usluer, 2009a: 250-251; Aksu, 1998: 409). Şair, Hudâ’ya dua ederken *Câvidânnâme*’yi de anmakta, isteğinin yerine gelmesi için bu kutsal kitapla Hakk’a sığınmaktadır.

Hem Muhabbet-Nâme ‘arşu’llâh için
Feth olan sırr-ı kelâmu’llâh için (M 1/13)

Muhabbet-nâme ve Allah'ın katı için; açılan Allah'ın sözünün sırrı için... *Muhabbetnâme*, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeyi ibadetlerde müşahede edebilme üzerine yazılmış bir eserdir (Usluer, 2009a: 52). Dolayısıyla söz konusu eser, Allah sözünün sırlarını açığa vurmaktadır. Beyitte, *Muhabbetnâme*'nin bu yönüne işaret edilmiştir.

Kelâm-ı Câvidânîdür zemîn ü âsumân içre
Mü'ebbedür fenâ bulmaz nişân-ı Esterâbâdî (K 7/3)

Esterâbâdî'nin işareti sonsuzdur, yeryüzü ve gökyüzünde ebedi (bir) sözdür; yok olmaz. Hurûfîliğe göre; ilahi kelimelerin şekli ve sureti yoktur. Bu kelimeler uzunluktan, derinlikten, görünüşten ve renkten münezzehtir. İlahi kelimeler için ne geçmiş, ne şimdi ne de gelecek vardır. Zamanın dışında bulunan bu kelimeler ezeli ve ebedidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 66). Dolayısıyla Esterabadlı Fazlullah'ın sözleri ezeli ve ebedidir; asla yok olmaz. Beyitte geçen “câvidânî” kelimesi ebedi, sonsuz anlamlarına gelir (Kanar, 2015: 209; Tulum, 2011: 481). Şair, “kelâm-ı câvidânî” tamlaması ile Fazlullah'ın sözlerinin ölümsüz olduğunu anlatırken, okuyucuya *Câvidânnâme*'yi de hatırlatır ve bu kitabın sonsuza kadar kalacağına işaret eder.

Bu beyânü'llâhı bilmek ister isen mû-be-mû
Câvidân-Nâme'yi sa'y ile var bul tâlibâ (G 6/19)

Ey talip! Allah'ın sözlerini inceden inceye bilmek istersen gayret ederek Câvidân-nâme'yi bul. Bu beyitte şair, Allah sözlerinin anlaşılabilmesi için kaynak olarak doğrudan *Câvidânnâme*'yi göstermiştir.

Bulmuşuz esmâ-i küllîden müsemmâya sebîl
Okuyalı Câvidân-ı Fazl-ı Hakdan bâ-edeb (G 18/2)

Fazl-ı Hak'tan edep ile Câvidân-nâme okuduktan sonra esmadan müsemmaya yol bulmuşuz. “Esmâ-i küllî” otuz iki ilahi kelimedir, “müsemmâ” ise

Allah'tır. Şair, *Câvidânnâme* sayesinde varlıklardaki ilahi isimleri okumayı öğrenerek Allah'a ulaşmıştır.

Çün behişt-i Câvidân fazlından oldu âşikâr

Nûş idüp câm-ı safâ hem eylenüz 'ayş u tarab (G 18/8)

Câvidân cenneti (onun) lütfundan ortaya çıktığı için (bu) neşe kadehini içip eğleniniz. “Behişt-i Câvidân” tamlaması, *Câvidânnâme*'ye işaret eder. “fazlından” kelimesi ise Fazlullah'ı hatırlatır. *Câvidânnâme*, Fazlullah'ın iyiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu eser bir “câm-ı safâ” (neşe kadehi)dir. İnsanlara da bu kadehi içip eğlenmek düşmektedir.

Arşî'ye göre; Fazlullah'ın eserleri insanları şirkten ve yanlış yoldan koruyan, doğru yola ileten bir rehberdir. Okuyucularını esmadan müsemmaya götürür. Allah'ın sözlerinin sırrını bilmek ve anlamak isteyenler bu kitaplara başvurmalıdır. Hakikati ortaya koyan bu kitaplardaki sözler, kelimelerin ebediyete ait olmasından dolayı, sonsuza dek varlığını sürdürecektir.

3.1.5. Fazlullah Esterâbâdî'de Allah'ın Tecelli Etmesi

Hurûfiliğe göre üç tarihsel dönem vardır: Nübüvvet, imamet ve uluhiyet. Nübüvvet dönemi Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Muhammed ile son bulur. Hz. Ali ile imamet devri başlar. Fazlullâh Esterâbâdî, imamet devrinin bitip uluhiyet devrinin başladığı noktada bulunmaktadır (Bashir, 2013: 55; AnaBritannica, 1994: 81). Sonra gelen, önce gelenden faziletlidir. Fazlullâh, bütün peygamberlerden ve imamlardan sonra gelmiştir. Tüm peygamberler, Allah'ın zuhuru olan Fazlullâh'ın habercisidirler (Tökel, 2016: 43). Muhîfî Dede'ye göre; Fazlullah'a iman etmemek kafirliktir; çünkü Hz. Muhammed “Şeyhi olmayanın imanı yoktur.” demiştir. ‘Şeyh’, ebced hesabıyla dokuz yüz on sayısına karşılık gelir. ‘Fazl’ kelimesinin ebced karşılığı da dokuz yüz ondur. Bu nedenle Hz. Muhammed'in bahsettiği şeyh, Fazlullah'tan başkası olamaz (Muhîfî Dede, 2014: 257-258).

Hurûfilere göre, *Kur'an*'da geçen bütün 'fazl' kelimeleri, Fazlullâh Esterâbâdî'ye işaret etmektedir. Ayrıca, Allah'ın kendi suretinde yarattığı ve otuz iki ilahi kelimeyi nakşettiği insan yüzünde de 'Fazl' yazmaktadır. Hurûfiler, bu şekilde, Fazlullâh'ın, Allah'ın zuhuru olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır (Aksu, 1995: 278; Tökel, 2016: 42).

Hurûfiler, metinlerde Fazlullâh Esterâbâdî için Fazl-ı Hak, Fazl-ı Gayb, Fazl-ı Allâh, Fazl-ı Lâyezâl, Fazl-ı İlâh ve Fazl-ı Hudâ gibi isimler kullanmaktadırlar. Bu durum, Fazlullâh'ın, Hurûfilerce, Allah'ın zuhur ettiği yer, Allah'ın tecelli ettiği beden olarak kabul edildiğini göstermektedir (Usluer, 2009a: 575).

Arşî Divanı'nda, Allah'ın Fazlullâh Esterâbâdî bedeninde tecelli ettiğine dair beyitler bulunmaktadır:

Fazl idi gelüp kılan tecellî

Emr iden ezel namâzı elli (Terkib-i bend 1/VI/48)

Gelip tecelli eden, ezelde namazı elli (vakit olarak) emreden Fazl idi. İslam geleneğindeki bir rivayete göre, Miraç gecesi Allah, tüm Müslümanlar tarafından itaat edilmek üzere Hz. Muhammed'e namazı elli rekat olarak emretmiştir. Hz. Muhammed, arştan dönüş yolunda Hz. Musa ile görüşür. Hz. Musa sorar: "Rabbim ümmetine neleri farz kıldı?" Hz. Muhammed cevaplar: "Elli vakit namaz...". Hz. Musa, Hz. Muhammed'in Allah ile bu konuda tekrar görüşmesini ister: "Rabbine dön, şefaet et. Ümmetin bu kadar namaza güç yetiremez." der. Hz. Muhammed Allah ile tekrar görüşür ve O'ndan namaz vakitlerini azaltmasını ister. Allah, bu sefer namazı on vakit olarak emreder. Dönüş yolunda Hz. Muhammed, Hz. Musa ile tekrar görüşür. Hz. Musa, İslam ümmeti için on vakit namazı da fazla bulur ve Hz. Muhammed'in Allah ile tekrar görüşmesini ister. Bunun üzerine Hz. Muhammed, Allah ile bir kez daha görüşür ve O'ndan tekrar namaz vakitlerini azaltmasını talep eder. Allah, namazı beş vakit olarak emreder. Hz. Muhammed, dönüş yolunda Hz. Musa ile bir kez daha görüşür. Beş vakit namaz, Hz. Musa'ya göre, İslam ümmeti

için yine fazladır. Hz. Musa, Hz. Muhammed'den Allah ile namaz vakitlerini azaltması hususunda son defa görüşmesini talep eder; ancak Hz. Muhammed, Allah'tan daha fazlasını isteyemeyeceğini belirterek Hz. Musa'nın bu isteğini geri çevirir. Beyitte, bu rivayete telmih vardır. Şair, ezelde elli vakit namazı emreden Fazl olduğunu ifade ederek, Allah ile Fazlullah arasında bir eşitlik kurmuştur. Tecelli, “aşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhur etmek” anlamlarına gelir (Uludağ, 2016: 346). Ezelde namazı elli vakit olarak emreden Allah'ın tecelli etmesi ise 14. yüzyılda Fazlullah Esterâbâdî'nin bedeniyle olmuştur (Gökmen, 2017: 435).

Çün kıldı tecellî sûret-i Fazl ile zât
Zâtına delîl oldu esmâ-i sıfât
Yazıldı yüzinde nûr ile dört yedi hat
Farz oldu a'dâd ile beş vakt-i salât (Rubai 8)

*Zât, Fazl suretinde tecelli kıldığı için, zatına sıfat isimleri delil oldu. Yüzüne nur ile dört (tane) yedi hat yazıldı. Sayıyla beş vakit namaz farz oldu. ‘Zât’ ile kastedilen Allah’tır; ‘Fazl’ ile kastedilen ise Fazlullah’tır. Beyte göre Allah, Fazlullah suretinde görünmüştür. ‘Esmâ-i sıfât’, otuz iki ilahi isimdir. Hurûfiliğe göre; isim ile müsemma aynı şeydir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59). Otuz iki harf, Allah’ın ismi ve sıfatı olduğu için (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13), bizzat Allah’ın kendisidir. Dolayısıyla, ‘esmâ-i sıfât’, Allah’ın kendisi olduğundan dolayı, Allah’a delildir. Bir başka deyişle Allah, kendisinin kanıtıdır. Allah’a kanıt oluşturan otuz iki isim, insanın yüzüne hat olarak yazılmıştır. Yüze ‘nur’ ile hattın yazılmasının sebebi, ilahi isimlerin nur olmasındandır. Fazlullah Esterâbâdî (2012: 417), *Câvidânnâme* adlı eserinde şöyle söylemektedir: “Hakk teâlâ *Kur’an*’ı nûr okudu pes kelime nûr ola...”. Rubaide geçen ‘dört yedi hat’, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfe karşılık gelmektedir. ‘Dört’ ile kastedilen, anasır-ı erbaadır; yedi ile kastedilen ise iki kaş, dört kirpik ve bir saçtan oluşan ümmî hatlardır. Her bir hat dört unsurdan oluştuğuna göre, insanın yüzünde dört tane yedi hat vardır ki yirmi sekiz hat yapar (Âmiloğlu, 2014: 57). Yirmi sekiz hat, yirmi sekiz ilahi isme karşılık gelir. Böylece insanın yüzü, Allah’ın varlığına delil olur. Rubai bağlamında düşünürsek, Allah’a delil olan insan yüzü, Fazlullah’ın yüzüdür. Beş*

vakit namazın farz olması ise Miraç bahsiyle alakalıdır. Hz. Muhammed, Miraç'ta Allah ile öyle yakınlaşmıştır ki arada hiç mesafe kalmamıştır; çünkü Hz. Muhammed, Allah'ın otuz iki ilahi kelimedenden ibaret olduğunu anlamıştır. Bu otuz iki ilahi kelime, Hz. Muhammed'in yüzünde yazılıdır. Böylece, aradan ikilik kalkmış, vahdete erilmiştir. Hz. Muhammed'in nutkunda yirmi sekiz ilahi kelime vardır. Bunlar, Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin karşılığıdır. Bu harflerin toplam yirmi iki noktası vardır ki harflerin sayısıyla toplanınca elli olur. Hz. Muhammed'e Miraç'ta elli vakit namaz emredilmesinin sebebi budur. Elli vakit namaz, Hz. Musa'nın uyarısı sayesinde düşürülmüş, beş vakte indirilmiştir. Beyitte, Miraç hadisesinin bu Hurûfî yorumuna telmih vardır (Âmiloğlu, 2014: 100).

Tecellî itmeseydi sûret-i Âdemde Fazlu'llâh
Olurdu reh-zen-i evlâd-ı Âdem zümre-i şeytân (G 221/9)

Fazlullah, Âdem suretinde tecelli etmeseydi, şeytan topluluğu Âdemoğlunun yol kesicisi olurdu. Arşî Divanı'nın 8. rubaisine göre Fazlullah, Allah'tır. Onun Âdem suretinde tecelli etmesi, Allah'ın insan suretine bürünmesidir. Eğer Allah, Fazlullah şeklinde görünüp insanlara doğru yolu göstermeseydi, şeytan topluluğu insanoğlunu saptırırdı. 221. gazelin 9. beytinin devamı aşağıdaki gibidir:

Kalurdu perde-i gayb içre esrâr-ı Hudâ mübhem
Bilinmezdi ne hikmetdür bu çarh u encüm ü erkân (G 221/10)

Huda'nın sırları, gayb perdesi içinde örtülü kalırdı. Bu feleğin, yıldızların ve sütunların hikmeti bilinmezdi. Allah'ın tecelli ettiği kişi olan Fazlullah, gayb perdesini aralayarak Huda'nın sırlarını açığa çıkarmıştır. Feleğin, yıldızların ve gökleri ayakta tutan sütunların hikmetini açıklamıştır. Eğer o gelmeseydi, bunların hiçbiri olmazdı. Aşağıdaki beyit, bu beytin devamıdır:

Açılmazdı hidâyet kapusu erbâb-ı tahkîka
Tecerrüd 'âleminden kalmış idi cümle ser-gerdân (G 221/11)

Hakikat erbabına hidayet kapısı açılmazdı. Bütün şaşkınlara, tecerrüd âleminden kalmıştı. ‘Hakikat erbabı’ ile kastedilen, Hurûfî topluluğudur. Fazlullah gelmeseydi, bu topluluk hidayete ermezdi. ‘Sergerdân’, başı dönen, şaşkın ve perişan anlamlarında Farsça bir kelimedir (Devellioğlu, 2016: 1099). ‘Tecerrüd’ ise yalnızlık, halvet, uzlet ve mücerredlik anlamlarına gelir (Tulum, 2011: 1721). Ali Nihad Tarlan (2009: 259), Fuzûlî’nin “Sülûk-i fakr etvârum mezâk-ı ışk hâlümdür / Tecerrüd âlemi seyrinde âlem pâyimâlümdür” beytini şerh ederken, tecerrüd âlemi kavramını ‘âlemden elini eteğini çekmek âlemi’ olarak anlamlandırır. Dolayısıyla, beytin ikinci mısrasını şu şekilde anlamlandırabiliriz: (Hak âşığı olan) şaşkınlara tamamı, elini eteğini çekme âleminden kalmış idi.

Arşî, pek çok şiirinde Fazlullah’tan bahsederken Fazl-ı Hak, Fazl-ı Huda, Hazret-i Fazl-ı Hudâ, Fazl-ı Allah, Fazl-ı Mutlak, Fazl-ı İlâh ve Cenâb-ı Fazl-ı Hakk gibi tamlamalar kullanmaktadır. Şair, bu şekilde, Allah’ın Fazlullah Esterâbâdî’de tecellî ettiğini anlatmak istemektedir. Fatih Usluer (2009a: 575), *Hurûfîlik* adlı eserinde bu konuya şu sözleriyle değinmiştir: “Hurûfîlerin Fazlullah için Fazl-ı Hak, Fazl-ı İlâh gibi isimleri kullanmaları, onların Fazlullah’a uluhiyet atfettikleri anlamına gelmez. Ancak Fazlullah’ın uluhiyeti açıkça dile getirilmese de Hurûfî eserlerde bunu çağrıştıracak ifadeler fazlasıyla mevcuttur. En azından Hurûfîlerce Fazlullah’ın Allah’ın bir mazharı olarak kabul edildiği rahatlıkla söylenebilir”. Bu konu ile ilgili olarak aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir:

Fazl-ı Hakdur kâdir ü hayy ü kadîm ü lâ-yenâm

Fazl-ı Hakdur mâlik-i mülk-i Hudâvend ü Kerîm (K 8/7)

Kuvvetli, diri, başlangıcı olmayan ve sonsuz (olan) Fazl-ı Hak’tır. Hâkim ve Kerîm (olan Allah’ın) mülkünün sahibi Fazl-ı Hak’tır. Hâkim ve Kerîm, Allah’ın doksandokuz isminden ikisidir. Allah mülkünün sahibi; O’ndan daha büyük, daha yüce, daha üstün bir varlık olmadığından, yine Allah’tır. Beyitte, Allah mülkünün sahibi olarak Fazl-ı Hakk’ın gösterilmesinin sebebi, Allah’ın Fazlullah’ta tecellî etmiş olmasıdır. Ayrıca; kuvvetli, diri, başlangıcı olmayan ve sonsuz sıfatları Allah’tan başka bir varlık için kullanılamazken burada Fazl-ı Hak için kullanılmıştır

(Mü'min, 40/65; Hadid, 57/25; Rahman, 55/27). Dolayısıyla, şairin, Allah'ın sıfatlarını, O'nun tecelli ettiği kişi olan Fazlullah için kullandığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Böylece Fazlullah, şiirde, Allah konumunda kabul edilmiştir.

Fazl-ı Hakdur sî vü dû esmâ-i bahr-ı bî-girân

Fazl-ı Hakdur cümle şeyde hayy ü kayyûm u kadîm (K 8/9)

Otuz iki ismin ağırlıksız denizi Fazl-ı Hak'tır. Her şeyde diri, ezelî ve ebedî olan Fazl-ı Hak'tır. Hurûflikte otuz iki isim, Allah'ın ismi ve sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319). İsim ile müsemma bir olduğundan (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59), otuz iki isim Allah'ın kendisidir ve Allah'tadır. Bu açıdan bakarsak, otuz iki ismin ağırlıksız denizi Allah olmalıdır; ancak beyitte Fazl-ı Hak olarak belirtilmiştir. Ayrıca; her şeyde diri, ezelî ve ebedî olan varlık Allah'tan başkası olamayacağı halde (Mümin, 40/65; Rahman, 55/27) beyitte Fazl-ı Hak olarak gösterilmiştir. Bu bize, Fazlullah'ın, Allah'ın tecelli ettiği zat olduğunu göstermektedir.

Kıldı tebliğ-i risâlet Fazl-ı Hakdan 'âleme

Ahmed ü Mahmûd Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ (G 6/7)

Ahmet, Mahmud, Kasım'ın babası Muhammed Mustafa; Fazl-ı Hak'tan âleme peygamberlik tebliği yaptı. Beyte göre Hz. Muhammed, Fazlullah'ın peygamberliğini yapmaktadır. Yani Fazlullah, Allah'tır; O, Allah'ın kendisinde tecelli ettiği Fazl-ı Hak'tır. Beyit, Fazlullah'ı Hz. Muhammed'den daha üstün bir konuma yerleştirmektedir.

Görünen cümle zât-ı Fazl-ı Hakdur

Sıfât-ı sî vü dû ag u karadan (G 233/2)

Ak ve karadan otuz iki sıfat (olarak) görünen her şey Fazl-ı Hak'ın kendisidir. Allah bilinmek istedi, âlemi yarattı (Bashir, 2013: 49). Kendisi bizzat otuz iki isim olan Allah (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59-319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13),

yarattığı her varlığa isimlerinden bir kısmını verdi. Kendi sureti üzerine yarattığı (Buhârî'den aktaran Çiftçi, 2014: 8) ve halifesi olarak seçtiği Âdem'e ise otuz iki ismin tümünü vererek onu yaratılmışların en üstünü kıldı (Usluer, 2009a: 265-266). Bu sebeple, hangi yaratılmışı bakılırsa bakılsın Allah görülür; çünkü her şeyde, Allah'ın bizzat kendisi olan otuz iki kelime bulunmaktadır. Beyitte ise, ak ve karadan otuz iki sıfat olarak görünen ne varsa hepsinin Fazl-ı Hak olduğu söylenerek, Fazlullah ile Allah arasında bir eşitlik kurulmuştur.

Bildürdi râzı geldi hudâvend-i rûz-ı dîn
Fazl-ı Hudâ ki hâkim-i arz u semâ-yı û (G 256/3)

Din gününün sahibi olan, yeryüzü ve gökyüzünün hakimi Fazl-ı Hudâ geldi, sırrı bildirdi. Din gününün, yeryüzünün ve gökyüzünün sahibi Allah'tır (Fatiha, 1/4; Al-i İmran, 3/189). Beyitte bunların sahibi olarak Fazl-ı Hudâ'nın geçmesinin sebebi, Fazlullah'ın Allah'a mazhar olmasıdır. Allah, Fazlullah suretinde yeryüzüne inip insanları irşat etmiştir, onlara dinin sırlarını bildirmiştir. Aşağıdaki beyit de, bu beyte benzer bir anlam içermektedir:

Nâsûta basdığı kademin Fazl-ı mutlakun
Lutf u 'atâ vü merhamet ü feyz ü cûd idi (G 283/6)

Fazl-ı Mutlak'ın insanlığa ayak basması; iyilik, bağış, merhamet, feyz ve cömertlik idi. Fazl-ı Mutlak'ın insanlığa ayak basması, Allah'ın Fazlullah suretinde yeryüzüne inmesi demektir. Böylece insanlar, doğru yolu bulmuşlardır. Bu ise, insanlara iyilikten, merhametten ve cömertlikten başkası değildir.

Ta'lîm iden melâ'ikeye esmâ-i külli
Fazl-ı İlâh idi zi-ezel tâ-be-intihâ (G 8/4)

Meleklerle bütün isimleri öğreten, ezel ve ebed sahibi Fazl-ı İlâh idi. Meleklerle bütün isimleri öğreten Hz. Âdem'dir (Bakara, 2/33; Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 490). Ezel ve ebed sahibi olansa Allah'tan başkası değildir (Rahman, 55/27).

Beyitte, meleklerle isimleri öğreten ile ezel ve ebed sahibi olanın Fazl-ı İlâh olduğu söyleniyor. Ezel ve ebed sahibi olan Allah'ın Fazl-ı İlâh olarak geçmesi, O'nun Fazlullah olarak tecelli etmesiyle açıklanabilir. Meleklerle isimleri öğreten Hz. Âdem'in neden Fazl-ı İlâh olarak geçtiğini açıklamak için *Câvidânnâme*'ye başvuruyoruz:

(...) Yirmi sekiz ve otuz iki kitâbet-i vech-i Âdem üzerinde zâhir ola ki 'خلق الله تعالى آدم على صورته و على صورت الرحمن' (Allah Âdem'i kendi sureti ve Rahman sureti üzerine yarattı.) ki sûret-i rahmândan murâd bu otuz iki kelime-i ilâhîdir (...) ol otuz iki kelime Hazret-i Ehadiyyet'in sıfatıdır... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 38)

Allah'ın sıfatı olan otuz iki ilahi kelime, aynı zamanda O'nun isimleridir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319). Hurûfilikte isim ile müsemma birdir. Dolayısıyla, otuz iki kelime, Allah'ın kendisidir. Allah, otuz iki ismini Âdem'in yüzüne yazarak, onu Rahman suretinde, yani kendi suretinde yaratmıştır. Hurûfiliğin vahdet anlayışına göre, meleklerle isimleri öğreten her ne kadar Âdem gibi gözükse de, aslında Allah'tır; yani, beyitteki ifadesiyle Fazl-ı İlâh'tır. Çünkü, *Arşî Divanı*'nın 233. gazelinin 2. beytinde belirtildiği gibi: “Görünen cümle zât-ı Fazl-ı Hakdur / Sıfât-ı sî vü dû ag u karadan”.

Sâcid ol Fazl-ı zü'l-celâl oldur

Nâtık u hayy ü lâ-yezâl oldur (Tercî-i bend 3/IV/28)

Secde eden ol, Fazl-ı zü'l-celâl odur. Konuşan, diri ve sonsuz odur. Şair bu beyitte de Allah'ın sıfatlarını Fazl-ı zü'l-celâl için kullanmıştır. Bir de, insanları Fazl-ı zü'l-celâl'e secde etmeye çağırmıştır. Çünkü Fazlullah, Allah'tır. Allah, yüzünü onda göstermiştir. Misâlî, bu konuda şu beyti söylemiştir: “Fazl-ı Hak'dur sırr-ı bismi'l-lâh bak / Anda gösterdi yüzün Allah bak” (Misâlî, 2014: 464). Aşağıdaki beyit, Arşî'nin bu beytiyle bağlantılı olarak düşünülmelidir; çünkü aynı şiiirden, bir beyit arrayla alınmıştır:

Cennet ehline rûz-ı 'ukbâda

Perdesüz 'arz iden cemâl oldur (Tercî-i bend 3/IV/30)

Ahiret gününde cennet ehline yüzünü perdesiz (olarak) sunan odur. Bu beyit, Cerir ibn Abdillâh'ın rivayet ettiği bir hadise telmihte bulunmaktadır: "Siz şu ayı gördüğünüz gibi, Rabbinizi de böyle perdesiz göreceksiniz ve O'nu görmede bir sıkışıklığa düşmeyeceksiniz (herkes rahatça görecektir)" (Sarı, 2016: 314). Beyitte ise, cennette yüzünü perdesiz olarak gösterecek varlığın Fazl-ı zü'l-celâl olduğu söylenmektedir. Şair, Fazl-ı zü'l-celâl ile Allah arasında bir eşitlik oluşturmuştur.

Fazl-ı Hak u Hâlikü'l-'ibâde

Yüz dut ola 'izzetün ziyâde (Terkib-i bend 1/IV/32)

Fazl-ı Hakk'a (ve) kulların yaratıcısına yüz tut; ululuğun artsın. 'Fazl-ı Hak' ile 'kulların yaratıcısı' arasında 've' bağlacıyla bir eşitlik kurmuştur; yani, Fazl-ı Hak, kulların yaratıcısıdır. İnsanlar, yücelmek için yüzlerini ona dönmelidir.

Yüz dut cenâb-ı Hazret-i Fazl-ı Hudâya kim

Hall ola müşkilât-ı zemîn ü semâ sana (G 8/2)

Fazl-ı Hudâ Hazretlerine yüz tut ki yerde ve gökteki güçlükler sana çözülsün. Bu beyitte ise, insanlar, tüm güçlüklerinin hallolması için Fazl-ı Hudâ'ya yüz tutmaya çağırılmaktadır.

Feyz-i Fazl-ı Hak tecellî eyledi

Geldi cisme cânı ihyâ eyledi

Cümleten eşyâyı gûyâ eyledi

Gör ne lutf u gör ne i'tâ eyledi (Tuyug 2)

Fazl-ı Hakk'ın feyzi tecelli eyledi. Cisme gelip canı diriltti. Bütün her şeyi 'söyleyen' eyledi. Gör; ne iyilik ve ne bağış yaptı. 'Feyz'in anlamı, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde şu şekilde verilmektedir:

1. Taşmak. 2. Sâlikin çalışması ve çabası söz konusu olmaksızın Allah tarafından onun kalbine herhangi bir hususun verilmesi. Her an tecelli

eden feyz aracılığıyla meydana gelen varlıklar, özündeki imkân itibariyle yok olmakta, fakat tecelli eden Hakk'ın feyziyle aynı zamanda var olmaktadır. (Uludağ, 2012: 137)

Fazl-ı Hakk'ın tecelli edip cisme gelmesi, onun taşmasıyla mümkündür. Fazl-ı Hak, Allah'tan başkası değildir. O'nun cisme gelmesi ise, Fazlullah Esterâbâdî'nin bedeninde tecelli etmesidir. Böylece O, Fazlullah'ın canı olmuştur. Fazlullah'ın ilmi ise, bütün mevcudatın sırlarını açığa çıkararak hepsini konuşurmuştur. Bu, iyilik ve bağıştan başkası değildir.

Halâs itdi beni şirk-i hafiden

Kemâl-i kudretinden Fazl-ı Allâh (G 268/3)

Fazl-ı Allah, kudretinin olgunluğuyla beni gizli şirkten kurtardı. Beyitte şair, Fazl-ı Allah'ın kendisini gizli şirkten kurtardığını ifade etmektedir. Beyitte Fazl-ı Allah yerine hem Allah hem de Fazlullah isimleri konulabilir; çünkü bu isim beyitte her ikisini de karşılayacak şekilde kullanılmıştır. Dolayısıyla bu beyit; Fazl-ı Hak, Fazl-ı İlâh, Fazl-ı zü'l-celâl ve Fazl-ı Allah gibi isimlerin Allah ile Fazlullah Esterâbâdî arasında bir eşitlik kurduğunu kanıtlar niteliktedir. Sözkonusu eşitliğin sebebi ise, Allah'ın Fazlullah'ta tecelli etmesinden başka bir şey değildir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hurûfilikte evrenin üçüncü dönemi kabul edilen ulûhiyet devri, Allah'ın Fazlullah bedeninde dünyaya gelip insanları irşat etmesiyle başlar. Bundan dolayı Fazlullah, tüm peygamberlerden ve tüm imamlardan üstündür; çünkü o en son gelmiştir. Hurûfî bir şair olan Arşî'nin şiirlerinde, Allah'ın Fazlullah'ta tecelli ettiğine dair pek çok kanıt bulunmaktadır. Şair, diğer Hurûfî müellifler ve şairler gibi, Fazlullah'tan ya da Allah'tan bahsederken Fazl-ı Hak, Fazl-ı İlâh, Fazl-ı zü'l-celâl, Fazl-ı Allah ve Fazl-ı Hudâ gibi isimler kullanarak, ikisi arasında bir eşitlik kurma yoluna gitmiştir. Böylece, Fazlullah'ın, Allah'ın mazharı olduğuna işaret etmiştir.

3.1.6. Fazlullah'ın İlâhi Bir Görevle Dünyaya Gelmesi

Hurûfliğe göre zamanın üç devri vardır: nübüvvet, imamet ve uluhiyet. Fazlullah, uluhiyet devrinin adamıdır (Bashir, 2013: 55). Çünkü, Allah Fazlullah'ın bedeninde tecelli etmiştir. Fazlullah'ın dünyaya gelmesi, Allah'ın, yani Fazl-ı Hakk'ın yeryüzüne inmesidir (Arşî, G 283/6). Dolayısıyla, Fazlullah kutsal bir şahsiyettir. *Kur'an*'da geçen bütün 'fazl' kelimeleri (Bakara, 2/251; Maide, 5/54; Neml, 27/40), Fazlullah'a göre, kendisini işaret etmektedir (Gölpınarlı, 1989: 24; Aksu, 1995: 278). Bu düşünce de Fazlullah'ın ilahi konumuna işaret etmektedir. *Arşî Divanı*'nda Fazlullah'ın ilahi bir görevle dünyaya geldiğine dair pek çok beyit bulunmaktadır:

Şems-i magrib togdı yatma hâb-ı gafletden uyan
İste Fazl-ı Hakkı irdi va'de-i rûz-ı cezâ (G 6/3)

Batı güneşi doğdu, yatma, gaflet uykusundan uyan; ceza gününün vakti geldi, Fazl-ı Hakk'ı iste. Beyitte Ebû Zerr'in rivayet ettiği şu hadise telmih vardır:

Güneş gider, sonunda arşın altında secdeye varır ve tekrar gelmek için izin ister, kendisine izin verilir. (Bir gün) güneş secde edip, izin istemeye yaklaşır ama kabul edilip kendisine izin verilmez ve: 'Geldiğin yere dön.' denilir. O da batıdan doğar. Bu, Allah'ın 'Güneş de kendi yörüngesinde hareket eder. Bu hareket, güçlü ve çok bilgili olan Allah'ın takdiridir (Yâsîn, 36/38) ayetinin ifadesidir. (Buhârî, 2012: 399)

Güneşin batıdan doğması, kıyamet alametlerinden biri kabul edilir. En'âm suresinin 158. ayetinde, kıyamet alameti olarak güneşin batıdan doğmasına işaret edildiğine dair rivayetler vardır. *Câvidânnâme*'de bu konu ile ilgili şunlar söylenmektedir:

Eğer sâil suâl eylese ki ey şehîd-i men indehû ilmu'l-kitâb, âfitâbın mağribden çıka gelmesi ne olsa gerekdir dese cevâb oldur ki Resûl aleyhi's-selâm buyurdu ki her gâh ki benden bir hadîsi rivâyet eyleseler onu Kur'an'a mukâbil eyleyeler eğer muvâfık gelirse kabûl edeler ve eğer muvâfık gelmezse redd edeler dedi. Ve sûre-i Kur'an'da Yûsuf aleyhi's-selâm söyler ki *inniy raeytü ehade aşere kevkeben veş-şemse vel kamere raeytühüm li*

*sacidiyn*⁴ Ya'kûb aleyhi's-selâm te'vîl eyledi ki *kezâlike yectebiyke Rabbûke ve yuallimûke min te'viylil ehadiys*⁵ dedi, ondan ötürü ki her gâh ki ecrâm-ı semâvîyi göre ki âlem-i keşfde ona secde eyler neticesi ol ma'nayı verir ki ona musahhar oldular ve Yûsuf aleyhi's-selâm onları tutdu ve çün Yûsuf'un kardeşleri ve anası ve atası Yûsuf'a secde eylediler ve Yûsuf aleyhi's-selâm *hazâ te'viylü ru'yaye min kabl*⁶ dedi ki bir düş iki vechle te'vîl olunur pes hadîs-i tulûi's-şemsi mine'l-mağrib âfitâbın mağribden doğması ve secde eylemesi, sâhib-i kemâlin ve kâmil hüdâşinâsın vücûdu zuhûrudur. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 487-488)

Görülüyor ki Fazlullah, Hz. Yusuf'un rüyasını batıdan güneşin doğması ve bunun neticesinde kendisinin zuhur etmesiyle açıklar. O, sahib-i tevildir ve sonunda herkes ona boyun eğecektir. Hz. Yusuf'un rüyasında, herkesin boyun eğdiği kişi Fazlullah'tan başkası değildir. Yani Fazlullah, kıyametin yaklaştığı vakitte gelen ilahi kişidir. İnsanlar, gaflet uykusundan uyanmalı ve Fazlullah'a koşmalıdırlar; çünkü o, Zühal devrinin hakimidir:

Anla bu esrârı gafletden uyar cân u dili

Hâkim-i devr-i zühal geldi sakın olma 'amâ (G 6/15)

Zühal devrinin hâkimi geldi, sakın kör olma! Bu sırları anla, canını ve gönlünü gafletten uyar. Eski kozmolojiye göre yedi adet gezegen vardır ve her birinin devri bin yıl sürer. İlk gezegen Zühal'dir ve onun devrinde Hz. Âdem yaratılmıştır. Son devir ise ay devridir. Bu devirde Hz. Muhammed gelmiştir. Kıyamet ay devrinde kopacaktır (Pala, 2011: 115). Bununla beraber, Hurûfilere göre Zuhâl devri, kıyamet vaktinin yaklaştığı devirdir. Bu dönemde gelecek olan kişi Mehdî ve Mesih olan Fazlullah'tır. Şair, okuyucularını uyanık olmaları ve Fazlullah'ı anlayıp gafletten kurtulmaları hususunda uarmaktadır.

Hurûfilige göre, dünyaya gelen son ilahi şahıs Fazlullah Esterâbâdî'dir (Bashir, 2013: 55). O, peygamberlerin açıklamadığı sırları öğretmek ve böylece dini

⁴ “Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı, demişti” (Yusuf, 12/4).

⁵ “İşte Rabb'in seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek...” (Yusuf, 12/6).

⁶ “İşte bu, daha önce gördüğüm rüyanın yorumudur” (Yusuf, 12/100).

tamamlamak üzere yeryüzüne inmiştir. *Arşî Divanı*’nın altıncı gazelindeki on altıncı ve on yedinci beyitler bu konu hakkındadır:

Enbiyânun râzı kalmışdı pes-i perde nihân
Cümle mermûzât-ı vahy idi olan emr-i kazâ (G 6/16)

Peygamberlerin sırrı perde arkasında gizli kalmıştı. Kaza emri olanların hepsi vahyin işaretleriydi. Peygamberlerin hiçbiri, sırları açıklayamamıştır. Sırlar, perde arkasında gizli kalmıştır.

Geldi şimdi sâhibi kıldı ‘ıyân harfâ-be-harf
Oldı esmâdan müsemmâya delîl ü reh-nümâ (G 6/17)

Şimdi sahibi geldi, (sırları) harf harf açıkladı. Adlardan adlandırılana delil ve rehber oldu. Fazlullah gelip, peygamberlerin açıklamadığı tüm sırları harf harf açıklayarak esmadan müsemmaya, yani yaratılanlardan Hakk’a gitmek için insanlara rehber oldu. Peygamberlerin şarihi olması, onların açıklamadıkları sırları açıklaması Fazlullah’ı onlara üstün kılmıştır. Bu nedenle o, en az peygamberler kadar ilahidir ve en az onlar kadar ilahi bir dava için dünyaya gelmiştir.

Fazl-ı Hakun zuhûrı durur rûz-ı rûstehîz
Hâb-ı ‘ademden aç gözün ey tâlib-i likâ (G 8/10)

Ey yüzün talibi! Yokluk uykusundan gözünü aç. Kıyamet günü, Fazl-ı Hakk’ın ortaya çıkışıdır. ‘Tâlib-i likâ’, Allah yüzünü talep eden kişidir; yani Hakk’ın yolcusudur. Şair, Hak yolcusuna gözünü açmasını; çünkü Fazlullah’ın ortaya çıktığını söylemektedir. Fazlullah, kıyamet vaktinde ortaya çıkacak olan, Allah’ın kendisinde tecelli ettiği kutsal kişidir.

Magribden itdi çünkü hakîkî güneş tulû’
Nûr-ı ‘adâlet ile cihân oldı pür-ziyâ (G 8/11)

Hakiki güneş Batıdan doğduğu için cihan adalet nuruyla aydınlık oldu. Kıyamet vaktinin bir işareti olan güneşin batıdan doğması, meydana gelmiştir. Bu devirde Fazlullah ortaya çıkmış ve cihanı adaletle doldurmuştur. Yani Fazlullah, dünyaya adalet getiren ve onu koruyan kişidir.

İtdi magribden âfitâb tulû'

Çıkdı maşrıktan âteş-i küffâr (Tercî-i bend 3/I/2)

Güneş Batıdan doğdu; Doğudan kafirlerin ateşi çıktı. Bu beyit de, kıyamet vaktinde Fazlullah'ın ilahi bir görevle dünyaya gelmesiyle alakalıdır. 'Güneş batıdan doğdu' cümlesinde tevriye vardır: Şair ya gerçek anlamda güneşin batıdan doğmasını kasdetmiştir ya da güneş kelimesinde açık istiare olup Fazlullah'ı anlatmaktadır. Böylece Fazlullah'ın batıda ortaya çıktığını anlatmak istemektedir. Aşağıdaki beyitte de bu beyte benzer bir anlam bulunmaktadır:

Kılmayaydı Fazl-ı Hak gün gibi magribden tulû'

Zulmet-i cehl içre kalmışdı kamu şeyh ile şâb (G 17/5)

Fazl-ı Hak, gün gibi Batıdan doğmasaydı, bütün ihtiyar ve gençler cehalet karanlığı içinde kalmıştı. İnsanların cehalet karanlığından kurtulması, ilahi bir görevle batıda meydana çıkan Fazlullah sayesinde.

Âfitâb-ı hakîkî kıldı tulû'

Gitdi zulmet döşendi nûr-ı Halîl (Tercî-i bend 1/VII/53)

Hakikat güneşi doğdu, karanlık gitti; (yeryüzüne) Halil'in nuru döşendi. O bir hakikat güneşidir. İnsanları karanlıktan aydınlığa çıkarıp yeryüzüne Hz. İbrahim'in dinini hakim kılar.

Zâhir oldu âfitâb-ı zât Fazl-ı gaybdan

Görmedi münkir 'amâ kaldı ebeddür târ (u) teb (G 18/7)

Gayb Fazl'ından Zât'ın güneşi ortaya çıktı; inkar edenler (onu) göremeyip kör kaldı. Karanlık ve hararet sonsuzdur. Fazl, ilahi bir güneştir; insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Onu inkar eden kafirler ise güneşten mahrum olmaya ve sonsuza kadar karanlıkta göremez bir halde kalmaya mahkumdur.

Aşağıdaki üç beyit Fazlullah hakkındadır ve birbirine bağlıdır:

Geldi terkîbe kuvvet-i evvel
Kesreti kıldı vahdete tebdîl (Tercî-i bend 1/VII/50)

İlk kuvvet vücuda geldi; çokluğu tekliğe çevirdi. Fazlullah'ın bir vücuda girerek dünyaya gelmesi, insanlara vahdeti öğretmek içindir.

Eyledi 'arş-ı istivâda karâr
Cennet-i câvidâna açdı sebîl (Tercî-i bend 1/VII/51)

İstiva arşında durup sonsuz cennete sebil açtı. O, insanların cennete gitmesine vesile olmuştur.

İhtilaf-ı zamâne'i giderüp
Koymadı dinde zerrece müşkil (Tercî-i bend 1/VII/52)

Zamanenin anlaşmazlığını giderip dinde zerrece güçlük bırakmadı. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları, dinin zorluklarını, peygamberlerin açıklamadığı sırları hep o açıklamıştır.

Geldi terkîbe şarih-i Kur'ân
Eyledi cümle müşkilâtı beyân (Tercî-i bend 3/VII/55)

Kur'an'ın şerh edicisi vücuda geldi; bütün güçlükleri açıkladı. Fazlullah, Kur'an'daki tüm sırları açıklamıştır. Hurûf-ı mukattaanın ne anlama geldiği,

Kur'an'daki kıssaların gizli manaları ve kutsal kitabın sırları hep Fazlullah sayesinde açığa çıkmıştır.

Sen gelmek ile bisât-ı arza

Oldı yer ü gök senünle gûyâ (Terkib-i bend 1/I/4)

Senin yeryüzü kilimine gelmenle yer ve gök 'konuştu'. Fazlullah Esterâbâdî, 'Kün!' emriyle yaratılan her şeyin söz olduğunu öğretmiştir. Kendisi de otuz iki kelime sahibi söz olan Allah⁷, yarattığı her bir varlığa kelimelerinden birkaçını vermiş, insana ise otuz iki ilahi kelimenin hepsini bağışlamıştır. *Câvidânnâme*'de Fazlullah şöyle der: "(...) Îsâ aleyhi's-selâm kelime-i hüdâdır ve cümle eşyâ kelimeden taşra değildir hattâ ol hadd u gâyeteye değin ki eğer iki nesneyi birbirine vursan ondan bir âvâz taşra gelip zâhir olur ki ol âvâz otuz iki kelimeden birün değildir ve olmaya" (2012: 514). Bu nedenle her şey konuşur. Ateşin Hz. Musa'ya konuşması bunun delillerinden bir tanesidir (Âmiloğlu, 2014: 116). Fazlullah, söz ilmini insanlara öğretmek üzere yeryüzüne inmiş kişidir. Bu nedenle, onun yeryüzüne inmesinden dolayı yer ve gök, yani bütün varlıklar, konuşur.

Hâdî-i râh-ı zât-ı İlâhî odur yakîn

Farz oldu mü'minâna kamu iktidâ-yı û (G 256/6)

İlahi Zat'ın yolunun birincisi, kesinlikle odur. Müminlerin hepsine, ona uymak farz oldu. Fazlullah, yeryüzüne ilahi bir görevle gelen en son kişi olmasından dolayı bütün peygamberlerden ve bütün imamlardan üstündür. O, uluhiyet devrinin kutsal kişisidir (Bashir, 2013: 55). Bu nedenle, bütün Müslümanların ona uyması farzdır.

Fazl-ı Hakdur mübeyyin-i tenzîl

Fazl-ı Hakdur mükâşif-i te'vîl (Tercî-i bend 1/VII/49)

⁷ "(...) Allah ve Rabbin aslı hurûftur..." (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 400).

Kur'an'ı açıklayan Fazl-ı Hak'tır. Tevili meydana çıkaran Fazl-ı Hak'tır. Arşî'ye göre Hz. Muhammed, *Kur'an*'ı tam anlamıyla açıklamamıştır (Arşî, G 6/16). Fazlullah ise, kendisine verilen tevil ilmi sayesinde *Kur'an*'da açıklanmayan hiçbir yer bırakmamıştır.

Enbiânun kamu işârâtı

Anları bildürür me'âl oldur (Tercî-i bend 3/IV/29)

Peygamberlerin bütün işaretleri onları bildirir; anlam odur. Her gelen peygamber, Fazlullah hakkında birtakım işaretler vermiştir. Fazlullah, tüm peygamberler tarafından müjdelendirilmiştir. O, ilahi bir görevle gelen en son kişidir ve kendisinden öncekilerin hepsinden üstündür.

İbtidâdur ibtidâdur ibtidâ

Geldi Fazl-ı Hak bulundu intihâ

Oldı keşşâf-ı rumûz-ı mâ-verâ

Çeşm-i cânı aç berü gel tâlibâ (Tuyug 1)

Başlangıçtır, başlangıçtır, başlangıç. Ey talip! Beri gel, can gözünü aç. Fazl-ı Hak geldi, son bulundu. (Fazlullah), ötenin işaretlerinin kaşifi oldu. Fazlullah, hem başlangıç hem de sondur. O, Fazl-ı Hak'tır; çünkü Allah, onun bedeninde tecelli etmiştir. Hiçbir peygamberin ve hiç kimsenin açıklayamadığı sırları o açıklamıştır. Fazlullah, tüm bunları, kaşifi olduğu ilm-i teville gerçekleştirmiştir.

Yani Fazlullah Esterâbâdî, uluhiyet devrinde ilahi bir görevle yeryüzüne inen kutsal bir kişidir. Kendisinden önce gelen peygamberler hep onu müjdelemişler, ona dair işaretlerde bulunmuşlardır. *Kur'an*'da da ona dair bazı işaretler bulunmaktadır. Fazlullah, kıyamet vaktinde insanları kurtarmak, onları doğru yola iletmek için dünyaya gelmiştir. Kaşifi olduğu ilm-i teville dinde hiçbir zorluk bırakmamış, peygamberlerin bile açıklayamadığı sırları açıklamıştır. *Kur'an*, Fazlullah tarafından tam anlamıyla şerh edilmiştir. Onun öğretisi sayesinde yeryüzü ve gökyüzündeki her

şey konuşmuştur. O, dünyada adaleti sağlamış, insanları cehaletin karanlığından hakikatin aydınlığına taşımıştır.

3.1.7. Mesih ve Mehdî Olarak Fazlullah

Hurûfîler, ahir zamanda Mesih ve Mehdî'nin yeryüzüne ineceğine inanırlar. *Câvidânnâme*'de Mesih'in yeryüzüne inmesiyle alakalı olarak şunlar ifade edilmektedir:

Eğer sâil suâl eylese ki enbiyâ aleyhimü's-selâm arasında sebep ne ola ki İsa aleyhi's-selâm gelse gerekdir dese cevâb oldur ki Resûl aleyhi's-selâm dahî kavmine söylemiş idi ki her söz ki ben size söyledim remz ve işâretle söyledim bu kere ki gelirem ol remz ve işâretle söylediğimin ma'nâsını size âşikâr eyleyem dedi... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 484).

Câvidânnâme'ye göre İsa, yeryüzüne indiğinde Mehdi ile namaz kılacaktır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 484). Fazlullah, eserinde “Meryem oğlu İsa'dan başka Mehdi yoktur.” hadisini anarak ikisinin aynı kişi olduğunu söyler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 490). *Câvidânnâme*'de Fazlullah'ın Mehdi olduğuna dair işaretler vardır:

Suâl takdîri zevki eğer söyleseler ki ey Mehdî sen ne kimsesin ki bu ilmi beyân edersin yani sidretü'l-müntehâ ve seb'u'l-mesânî ve Ka'be ve arş ve levh-i mahfûz ve Âdem ve Havvâ'nın hakikatini beyân edersin deseler, el-cevâb min-hâza'l-mezkûrât oldur ki men-indehû ilmu'l-kitâb ve ümmet-i vasat ve günde nice kere gûyende-i kelime-i eşhedü en lâ ilâhe illâ'l-lâh ve eşhedü enne muhammeden resûlu'l-lâh derler yani pes ben şehîd olurum ve cümle müslümânlar hem şehîd olsunlar. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 492).

Fazlullâh'a göre; Müslümanlar mecazi şahittir, kendisi ise hakiki şahittir: “Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî bil ki mecmû'-ı ümmet-i Muhammed şehîd-i mecâzîdir ve Fazl-ı yezdân şehîd-i hakîkîdir” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 492). Dolayısıyla Fazlullah Esterâbâdî, kendisinin Mehdi olduğunu söylemektedir. Hadise göre Mehdi ve Mesih aynı kişi olduğundan dolayı, Fazlullah aynı zamanda Mesih'tir (Gölpınarlı, 1989: 18;

Usluer, 2010: 1374; Bashir, 2013: 20). *Arşî Divanı*'nda Fazlullah'ın Mesih ve Mehdi olduğuna dair beyitler bulunmaktadır:

Bulup itmâm 'ahdi enbiyânun
Yetişdi va'desi sâhib-i zamânun (M 2/28)

Peygamberlerin sözü tamamlandı; zamanın sahibinin vakti geldi. Peygamberlerin devri bitmiştir, zamanın sahibi olan Fazlullah'ın devri başlamıştır. Bu devir, Hurûfilere göre zamanın üç devrinden sonuncusu olan uluhiyet devridir (Bashir, 2013: 55).

Vücûda geldi Mehdî gâretinden
Bu mülki aldı Ye'cüc-i fitenden (M 2/29)

Mehdî, yağmadan vücûda gelip bu ülkeyi fitneci Yec'üc'ten aldı. Ye'cüc ve Me'cüc, iki kabiledir. Ahir zamanda ortaya çıkıp dünyayı fesada boğacaklar, bütün insanlığa bir afet olacaklardır (Pala, 2011: 480). Kıyamet vakti gelmiş ve Ye'cüc ortaya çıkmıştır. Mehdî ve Mesih olan Fazlullah ise yeryüzüne inmiş, insanlığı fitneci Ye'cüc belasından kurtarmıştır. Şiirin devamı şöyledir:

Cihânı eyledi kıst ile memlû
'Adâlet kulzüminden saçdı lû'lü' (M 2/30)

Cihânı nasiple doldurdu; adalet denizinden inci saçtı. Mesih ve Mehdî olan Fazlullah, böylece dünyada adaleti sağlamıştır.

Sürüp Deccâl-i şirki eyledi hâk
Uyup şeytâna sakın eyleme şek (M 2/31)

Şirk Deccal'ini sürüp toprak etti. Şeytana uyup sakın şüphe etme. O, dünyayı Deccal'den kurtarmış, insanlardan şirki uzaklaştırmıştır.

Deccâl-i şîrk ü şekki kamu kıldı münhezim
Geldi vücûda Mehdî-i hâdî açup livâ (G 8/12)

Doğru yolu gösteren Mehdî bayrak açıp vücûda geldi; şüphe ve şîrk Deccâl'ini hep hezimate uğrattı. Mehdî, Deccal'i yenilgiye uğrattı; böylece şüphe ve şîrk, Deccal'le birlikte Mehdî olan Fazlullah'a yenildi. Firişteoğlu, bu konu ile ilgili olarak İşknâme adlı eserinde Hz. Muhammed'in bir hadisinden bahseder ve ümmetin Deccâl askerleri ve Mehdî askerleri olarak ikiye ayrılacağını söyler:

Peygamber a.s. eyitdi benüm ümmetüm yitmiş üç fırka ola yitmiş iki fırkası ehl-i cehennem ola ve Deccâl-ı a'ver leşkeri ola yitmiş üçüncü fırka ehl-i cennet ola ve ehl-i nâciyye ola ve sevâd-ı a'zam ehli ola ve Mehdî leşkeri ola didi imdi iy Tâlib-i esrâr-ı ilâhî ve kelime-i nâ-mütenâhî vaktâ ki bir kişi gelse kelime-i Kur'ânı ki yigirmi sekiz harf ü yigirmi iki noktadır ki elli şukke olur kendü vücûdında ve mecmû'-ı kâ'inâtda isbât eylese bil ki Mehdî oldur zîrâ ki peygamberün 'ilmini ol getürmüş olur... (İsmail Arıkoğlu, 2006: 81)

Yani, Hz. Muhammed'in hadisinde belirtildiği üzere ümmet yetmiş üç fırkaya ayrılacak ve bu fırkaların yetmiş ikisi Deccâl'in askeri olurken yalnız bir tanesi Mehdî'nin askeri olup kurtuluşa erecektir. Mehdî ise, *Kur'ân*'ın yazıldığı yirmi sekiz harfi ve bu harflerin yirmi iki noktasını kendi vücûdunda ve tüm kainatta kim gösterirse odur. Bu kişi ise, Fazlullah'tan başkası değildir. Dolayısıyla Fazlullah Mehdî'dir ve Deccâl'in düşmanıdır. Kimler Fazlullah'ın askeri olursa yalnız onlar kurtuluşa ereceklerdir.

'İyân itdi cemâl-i bâ-kemâlin
Yürütüdi 'âleme hükm ü celâlin (M 2/32)

Mükemmel güzelliğini gösterdi; âlemde hükmünü ve celâlini yürüttü. Ye'cüc ve Deccal'e karşı zafer kazanan Fazlullah, âlemde hüküm sahibi olmuştur.

Zemîni kıldı nûr ile mürevvak
Bu eski kevne virdi tâze revnak (M 2/33)

Yeryüzünü nur ile saflaştırdı; bu eski âleme yeni (bir) parlaklık getirdi. İlâhi kelimeler nurdur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417). Fazlullah ise insanlara ilâhi kelimelerin sırlarını öğreten kişidir. Fazlullah'ın yeryüzünü nur ile saflaştırması, insanlara ilâhi kelimeleri öğretmesidir. Bu sayede Fazlullah, daha önce bilinmeyen, peygamberler tarafından dahi açıklanmayan bir ilmi insanlara açıklamış; böylece eski âleme yeni bir parlaklık vermiştir.

Müyesser oldu Fazl-ı Hakdan âsân
Visâl-i hûri vü gılmân u Rıdvân (M 2/35)

Huriye, gılmana ve Rıdvân (cennetine) kavuşmak; Fazl-ı Hak (sayesinde) kolay oldu. Fazlullah'ın öğrettiği ilim sayesinde, insanların cennete ulaşması kolaylaşmıştır.

Eger var ise ikrârun zuhûr-ı haşr-i ecsâda
Zamân-ı rûz-ı sâ'atdûr zamân-ı Esterâbâdî (K 7/5)

Eğer cesetlerin dirileceğini kabul ediyorsan; (diriliş) gününün zamanı, Esterâbâdî'nin zamanıdır. Fazlullah'ın devri ahir zamandır; yani, Mehdî ve Mesih'in vaktidir. Aşağıdaki beyit de bu beyitle benzer bir manadadır:

İbtidâdur ibtidâdur ibtidâdur ibtidâ
Fazl-ı Hak terkîbe geldi buldı 'âlem intihâ (G 6/1)

Başlangıçtır, başlangıçtır, başlangıçtır, başlangıç. Fazl-ı Hak vücuda geldi, âlem sona ulaştı.

Geldi Mehdî-i hâdî-i devvâr

Magfîret kıldı ‘âleme Gaffâr (Tercî-i bend 3/I/4)

Dünyaya doğru yolu gösteren Mehdî geldi; Gaffar, âlemin günahlarını bağışladı. Mehdî, Fazlullah’tır. O dünyaya geldiği için Allah insanların günahlarını bağışladı. Bu beyitte, Hurûfilikteki Hıristiyanlık etkisi hissedilmektedir.

Kıst u ‘adl ile eyledi tâhir

Zulm ü cevri ni ‘âlemün yek-bâr (Tercî-i bend 3/I/5)

Âlemin zulüm ve eziyetini bir defada ölçü ve adaletle temizledi. Mehdî ve Mesih olan Fazlullah, dünyadaki zulüm ve eziyetleri ortadan kaldırıp her yerde adaleti sağladı.

Fazlullah Esterâbâdî, ahir zamanda ortaya çıkacak olan Mehdî ve Mesih’tir. Ye’cüc ve Deccal’i yenilgiye uğratan Fazlullah, şüphe ve şirki yeryüzünden silmiş, dünyada adaleti sağlamış ve insanlar için cennete ulaşabilmeyi kolaylaştırmıştır. Onun öğrettiği ilim sayesinde insanlar, cennette mücevher tahtlara kurulmuş halde Allah’ın yüzünü görebileceklerdir.

3.1.8. Fazlullah’ın İlmî

774/1373 veya 775/1374 yılında Fazlullah’a tevil ilmi verilir (Aksu, 1995: 277; Usluer, 2009a: 38). Bu, büyük bir ilimdir. Öyle ki, Fazlullah’tan önce gelen hiç kimseye, hiçbir peygambere bu ilim verilmemiştir. Böylece Fazlullah, en büyük ilim sahibi olmuştur. *Arşî Divanı*’nda, Fazlullah’ın sahip olduğu büyük ilme dair pek çok beyit bulunmaktadır:

Fazl-ı Hak sî vü dû tekellüm ile

Arza basdı kadem terahhüm ile (Tercî-i bend 1/VI/41)

Fazl-ı Hak otuz iki kelimeyle (ve) merhametle yeryüzüne ayak bastı. Fazlullah'ın ilmi, en başta otuz iki ilahi kelimedir. Kainattaki isimlerin tamamı otuz iki ilahi kelimeden ibaret olduğu için, Fazlullah bilinebilecek her şeyi bilmektedir (Seyyid Nesîmî, 2017: 13). O, bu ilmini öğretmek üzere ilahi bir görevle yeryüzüne inmiştir.

Fazl-ı Hakdan 'Arşiyâ keşf olalı esmâ-i küll
Oldı fâş esrâr-ı Hakk-ı evvelîn ü âhirîn (G 220/15)

Ey Arşî! Bütün isimler Fazl-ı Hak tarafından keşfedildiğinden beri Hakk'ın önceki ve sonraki sırları açığa çıktı. Peygamberler insanlara dinin bütün sırlarını açıklamamıştır (Arşî, G 6/16). Hz. Muhammed bile, *Kur'an*'da, hurûf-ı mukattaa gibi, açıklanmayan kısımlar bırakmıştır. Ancak Fazlullah, keşfettiği tevil ilmiyle Allah'ın bütün sırlarını ortaya sermiştir. Bu bakımdan o, en büyük ilim sahibidir. Aşağıdaki beyit de, bu beyte benzer bir anlam içermektedir:

Kitâb-ı enbiyâda remz olan dîn müşkilâtın hep
'İyân itdi kamu bir bir beyân-ı Esterâbâdî (K 7/2)

Esterâbâdîlının sözü, peygamberlerin kitaplarında işaretle anlatılan bütün din zorluklarını tek tek açıkladı. Fazlullah, kendisinden önce hiç kimsenin yapmadığı kadar açık bir şekilde, dinin tüm sırlarını ortaya koymuştur ve zorlukları tek tek halletmiştir.

Enbiyâ sırrını idüp zâhir
Sadra geçdi bu gün tekaddüm ile (Tercî-i bend 1/VI/46)

Peygamberlerin sırrını açıklayıp bugün öne geçerek en başa oturdu. Fazlullah, peygamberlerin sırlarını açıklayacak kadar büyük bir ilim sahibidir. O, ilmiyle en önde bulunmaktadır. Bu sebeple, bütün peygamberlerden üstündür:

Cemî'-i enbiyânun bildi râzın
Kamudan rif'ati a'lâ degül mi (G 281/4)

(Fazlullah), bütün peygamberlerin sırrını bildi. (Onun) derecesi hepsinden yüksek değil midir? Fazlullah'ın üstünlüğü, Allah'tan bizzat öğrendiği otuz iki ilahi kelime sayesinde. Böylece Fazlullah, peygamberlerin açıklamadığı tüm sırları açıklayabilmiştir. Derecesinin bütün peygamberlerden üstün olmasının sebebi de budur.

Fazl-ı Hakdur reh-nümâ-yı şer'-i Hayrû'l-Mürselîn
Fazl-ı Hakdur nûr-ı pâk-i revnak-ı kalb-i selîm (K 8/10)

Gönderilmişlerin hayırlısının şeriatinin kılavuzu Fazl-ı Hak'tır. Temiz kalbin parlak saf nuru Fazl-ı Hak'tır. O, ilmiyle, Hz. Muhammed'in şeriatini açıklayan kılavuzdur. Temizliğin, saflığın sembolüdür.

Cihânun müşkilâtı tâlib-i ma'nâya ey 'Arşî
Bi-hamdi'llâh ki feyz-i Fazl-ı Hakdan oldu hep âsân (G 221/15)

Ey Arşî! Allah'a hamd olsun ki mananın taliplerine cihanın zorlukları Fazl-ı Hakk'ın feyzi dolayısıyla hep kolay oldu. Onun ilmi sayesinde, Hak yolunun yolcularının karşılaştığı zorluklar kolaylaşır. Öyle büyük bir ilim sahibidir ki, onun ilmine, peygamberler dahil, hiç kimse erişemez:

'Aceb bî-misl ü hemtâdur civân-ı Esterâbâdî
Hayât-ı cân virür her dem zebân-ı Esterâbâdî (K 7/1)

Esterâbâdî genç eşsiz ve benzersizdir, hayret! Esterâbâdî'nin dili her an cana hayat verir. O, ilmiyle eşsiz bir insandır. Hurûfiliğe göre âb-ı hayat, içenin bir daha asla susamayacağı otuz iki ilahi kelimedir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 438). Fazlullah'ın öğretisi de otuz iki ilahi kelime üzerinedir. Bu nedenle onun sözleri, insanların canına hayat verir. Aşağıdaki iki beyit de, bu beyte benzer bir anlam içerir:

Katresin nûş iden olur câvîd

Menba’-ı çeşme-i zülâl oldur (Tercî-i bend 3/IV/33)

(Fazlullah’ın) damlasını içen sonsuz olur. Sağlık pınarının kaynağı odur. Fazlullah, âb-ı hayatın kaynağıdır. Onun ilminden biraz olsun faydalananlar bile sonsuzluğa ulaşır.

Hayât-ı câvidân irgürdi kevne

Kelâm-ı mu’ciz-i ‘Îsâ degül mi (G 281/5)

Varoluşu sonsuz hayata kavuşturdu. Sözü mucize (olan) İsa değil midir? İsa, sözleri ile, Allah tarafından bir mucize olarak, ölüleri diriltebiliyordu (Levend, 2015: 141). Fazlullah’ın sözleri de ölü canları diriltmekte, insanları sonsuz bir hayata kavuşturmaktadır. Fazlullah’ın öğretisi, otuz iki ilahi kelimenin her şey olduğu üzerine kuruludur. Bu kelimeler, Allah’ın kendisidir. Allah, mevcudatı yaratırken her şeye bu kelimelerden bazılarını vermiştir. İnsana ise tüm kelimeler verilmiştir; çünkü Allah insanı kendi sureti üzerine yaratmıştır. Otuz iki kelime sonsuzdur, ezeli ve ebedidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 40). Fazlullah’ın ilmi sayesinde kendisinin de otuz iki kelime olduğunu öğrenen insan, sonsuz hayata kavuşur.

Fazl-ı Hakdur ‘ilmü’l esmâ-i küllihâ’ dan murâd

Fazl-ı Hakdur Âdem-i mescûd-ı ma’hûd-ı kadîm (K 8/3)

‘İlmü’l esmâ-i küllihâ’ ile kastedilen Fazl-ı Hak’tır. Eskide bilinen secde edilmiş Âdem, Fazl-ı Hak’tır. Fazlullah, bütün isimleri bilendir. Bakara suresinin 31. ayetine göre Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti. Hurûfilere göre bu isimler, otuz iki ilahi kelimedenden ibarettir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 404; Seyyid Nesîmî, 2017: 17). Meleklerin Âdem’e secde etmelerinin sebebi, onun otuz iki ilahi kelimeyi biliyor olmasıdır. Şeytan ise, otuz iki ilahi kelimedenden habersiz olduğu için Âdem’e secde etmemiştir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 37). Fazlullah, otuz iki ilahi kelimeyi keşif

yoluyla öğrenen ve insanlara öğreten kişidir. Bu sebeple, Arşî'ye göre, meleklerin secde ettiği Âdem, aslında Fazlullah'tır. Yani Fazlullah, hakiki Âdem'dir:

Rumûz-ı Âdem-i tahkîki anla

Zuhûr-ı 'ilm-i Fazl-ı Hakkı anla (M 2/24)

Hakiki Âdem'in işaretlerini anla; Fazl-ı Hakk'ın ilminin ortaya çıkışını anla. Fazlullah'ın ilminin ortaya çıkışı, Allah sayesinde. Âdem, aslında Fazlullah'tır. Bu nedenle Allah'ın, bizzat otuz iki ilahi kelimeyi öğrettiği kişi de odur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 404; Seyyid Nesîmî, 2017: 17). Dolayısıyla Fazlullah, görünen şeyleri bildiği gibi, görünmeyen şeyleri de bilir:

Fazl-ı Hakdur evvel ü âhirde '*allemü'l-guyûb*

Fazl-ı Hakdur 'Arşiyâ vallâhi zü'l-fazlü'l-'azîm (K 8/11)

Başında ve sonunda, görünmeyen şeyleri bilen Fazl-ı Hak'tır; Vallahi "zü'l-fazlü'l-'azîm" (olan) Fazl-ı Hak'tır. Otuz iki ilahi kelimeyi bilen Fazlullah'ın, görünen ve görünmeyen, bilemeyeceği hiçbir şey yoktur. *Kur'an*'da her nerede 'fazl' ismi geçiyorsa ona işaret eder. Dolayısıyla Fazlullah, büyük bir lütuf sahibidir; çünkü kendisine Allah tarafından bütün isimler öğretilmiştir.

Fazl-ı Hakdur kâşif-i te'vîl-i 'ilmi-i men ledün

Fazl-ı Hakdur vâkîf-ı esrâr-ı Kur'an-ı 'Azîm (K 8/5)

'Men ledün' ilminin tevilini keşfeden Fazl-ı Hak'tır; Kur'an'ın sırlarından haberdar olan Fazl-ı Hak'tır. Kehf suresinin 65. ayetinde Allah şöyle der: "Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik". Bu kul, yaygın görüşe göre, Hızır'dır ve sahip olduğu ilim ledün ilmidir. Bu ilmin ne olduğu *Kur'an*'da açıklanmaz. Fazlullah ise, sahip olduğu ilim sayesinde ledün ilminin tevilini keşfeder. O, bu ilim sayesinde, *Kur'an*'da açıklanmayan her şeyi, Allah'ın bütün sırlarını açıklayan kişidir:

‘Arşî su’âl idenlere uş bu cevâbdur esah
Geldi mü’evvel-i kelâm oldı mübeyyin-i kitâb (G 20/7)

(Ey) Arşî! Soranlara işte bu gerçekten cevaptır: Tevil edilen söz geldi, kitabı açıkladı. Fazlullah’ın tevilleri, Kur’an’ın açıklamalarıdır. Her sorunun cevabı, Fazlullah’ın öğrettiği ilimdedir.

Kasr-ı vahdet yapmak istersen eger ‘ukbâda sen
‘İlm-i Fazl-ı zü’l-minendür bil ki mi’mâr-ı Hudâ (G 5/3)

Eğer sen ahirette birlik kasrı yapmak istersen bil ki Tanrı mimarı Fazl-ı Allah’ın ilmidir. Cennetin anahtarı Fazlullah’ın ilmindedir. Cennette nimetlere erişmek isteyenler, Fazlullah’ın ilminden faydalanmak zorundadırlar. Cennetteki kasırların, köşklerin mimarı, Fazlullah’ın ilminden başka bir şey değildir.

‘İlm-i Fazl ilen gelür terkîbe ey ehl-i safâ
Şol ki erbâb-ı tasavvufdur vücûd-ı mükteseb (G 18/4)

Ey zevk ehli! Şu tasavvuf erbabı olanlar Fazl’ın ilmiyle varlık kazanır. Tasavvuf erbabı olanlar, Fazlullah’ın ilmi sayesinde hayat bulurlar.

Bi-hamdi’llah ki feyz-i Fazl-ı Hakdan
Dükenmez ni’met-i ‘uzmâdayam ben (G 227/8)

Allah’a hamd olsun ki ben Fazl-ı Hakk’ın ilminden dolayı tükenmez (bir) büyük nimetteyim. Yani, Fazlullah’ın ilmi, sonsuz bir nimettir. Şair de bu ilme sahip olmuştur.

Ey Fazl-ı Hûda sâhib-i esrâr-ı hakikat
İt gel bize in’âm
Tâ kim olavuz lutfun ile ehl-i tarikat
Dil senden ala kâm (Müstezad 3/1)

Ey Fazl-ı Hudâ! Hakikat sırlarının sahibi! Gel, bizi nimetlendir. Ta ki iyiliğinle tarikat ehli olalım; gönül senden zevk alsın. O, ilahi sırların bilgisine sahiptir. Bu bilgi, şüphesiz ki gönle zevk veren büyük bir nimettir.

Şîrîn dehenünden saçılır feyz-i İlâhî
Cânsuzlar olur hay
Nutkundan irer mürdelere kuvvet ü kudret
Sıhhat bulur eskâm (Müstezad 3/4)

Şirin ağzından ilahi feyizler saçılır, cansızlar dirilir; sözünden ölümlere kuvvet ve kudret erişir, hastalıklar sıhhat bulur. Fazlullah'ın ilmi öyle bir ilimdir ki, onun sayesinde cansızlar dirilir, ölümler kuvvet ve kudrete kavuşur, hastalar şifa bulur.

Mevt-i şirk-i hafî'i katl itdi
'Âlemi kıldı hay tefehhüm ile (Tercî-i bend 1/VI/44)

Gizli şirki öldürüp âlemi anlayış ile diriltti. Onun ilmi sayesinde insanlar, gizli şirkten kurtulup anlayış sahibi oldular.

Ey mazhar-ı ism ü hem müsemmâ
Ve'y câmi'-i sırr-ı zât-ı yek-tâ (Terkib-i bend 1/I/1)

Ey hem isme hem de müsemmaya erişen; ve ey eşsiz zatın sırrını içinde bulunduran!.. Fazlullah, Allah'ın sırrını bilen kişidir. O, hem otuz iki ilahi ismi hem de bu isimlerin gösterdiği varlık olan Allah'ı bilir.

Fazl-ı Ehad ol kadîm ü dâ'im
'İlm ile dün (ü) gün oldı kâ'im (Terkib-i bend 1/II/16)

Fazl-ı Ehad, o başlangıcı ve sonu olmayan, gece ve gündüz ilim ile durdu. Fazlullah sonsuzdur, başlangıcı ve sonu yoktur. O daima ilim ile durmaktadır. Bu sebeple, Fazlullah sonsuz olduğu için, onun ilmi de sonsuzdur.

Fazl-ı Hakdan taleb it ‘ilm-i İlâhî remzin
Diler isen olasin vâkıf-ı esrâr-ı Hudâ (Kıt’a 4/1)

Hudâ’nın sırlarına ulaşmayı dilersem İlâhi ilmin işaretlerini Fazl-ı Hak’tan talep et. Allah’ın sırlarını bilmek isteyen, Fazlullah’tan ilim talep etmek zorundadır. O, ilâhi ilmin işaretlerine sahip bir insandır. Gül Baba, bu konu ile alakalı olarak şu beyti söylemiştir: “Fazl-ı Hak’dan heft hatt-ı hüsnini keşf itmeyen / Vâkıf olmaz bîst ü heşt esrâr-ı hatemden bugün” (Gül Baba’dan aktaran Dede, 2001: 342). Bu beyti Arşî’nin beytiyle bağlantılı düşünersek, Allah’ın sırrı yirmi sekiz ilâhi kelimedir. Bu sırra ulaştıracak vasıta ise, Fazlullah’ın öğrettiği, yüzde bulunan yedi hattır.

Sonuç olarak Fazlullah Esterâbâdî, tevil ilmi sahibidir. Bu öyle büyük bir ilimdir ki hiçbir peygambere ve hiç kimseye verilmemiştir. Fazlullah, bu ilim sayesinde peygamberlerin yalnızca işaret edebildiği hususları açık açık anlatabilmiş, dinde zorluk bırakmamıştır. Bundan dolayı Fazlullah, ilim bakımından bütün peygamberlerden üstündür. Fazlullah’ın sözleri, İsa’nın nefesi gibi ölülere diriltir. Bu sözler âb-ı hayâttır; insanlara sonsuz bir hayat bağışlar. Fazlullah, ilmini bizzat Allah’tan öğrenmiştir. *Kur’an*’da Allah’ın Âdem’e bütün isimleri öğrettiğinden bahsedilir. Âdem, aslında Fazlullah’tır ve Fazlullah bütün isimleri Allah’tan vasıtasız bir şekilde öğrenmiştir. Bu isimler otuz iki ilâhi kelimeden ibarettir. Her şey otuz iki ilâhi kelime olduğundan dolayı, bu isimleri bilen Fazlullah her şeyi öğrenmiş olur. Fazlullah’ın bilemeyeceği hiçbir şey yoktur. Onun ilmi, büyük bir nimettir. Ledün ilmini de bilen Fazlullah, cennetin anahtarını elinde tutmaktadır. O, gece ve gündüz, sonsuza kadar bu ilimle durmaktadır. Fazlullah nasıl sonsuz bir hayat sahibiyse onun ilmi de öyle sonsuzdur. Bu ilim ölülere kuvvet ve hastalara şifa olur. İnsanları gizli şirkten kurtarır ve onları esmadan müsemmaya, yaratılanlardan Hakk’a ulaştırır.

3.1.9. Hakikatin Habercisi Olarak Fazlullah

Fazlullah, yeryüzüne en son inen hakikat temsilcisidir. Peygamberlerin işaret ettiği yüce kişi odur (Tercî-i bend 3/IV/29). Bu sebeple o, hakikatin en büyük temsilcisi olarak yeryüzüne inmiştir ve dindeki tüm zorlukları halletmek, peygamberlerce açıklanmayan sırları bildirmekle görevlidir (Arşî, Tercî-i bend 3/VII/55; Tercî-i bend 1/VII/52). Bu bölümde, *Arşî Divanı*’nda bulunan, Fazlullah’ın hakikatin anahtarı olduğuna dair beyitler incelenecektir.

Şu’â-ı feyz ü fazlından doludur maşrık u magrib
Hakikat âfitâbıdur fülân-ı Esterâbâdî (K 7/4)

Esterabadlı olan (Fazlullah), hakikat güneşidir; Doğu ve Batı (onun) ilim ve fazileti ile doludur. Fazlullah, güneşe teşbih edilmektedir. O, ilmiyle, hem doğuyu hem de batıyı, yani, tüm insanları cehalet karanlığından hakikatin aydınlığına çıkarmasıyla bir güneş gibidir; hakikatin güneşidir. Bu sebeple kurtuluş, onun yoluyladır:

Dilersen bulmaga râh-ı selâmet
Var iste Fazl-ı Hakdan isti’ânet (M 2/49)

Kurtuluş yolunu bulmayı dilersen gidip Fazl-ı Hak’tan yardım iste. Fazlullah, hakikatin anahtarıdır. Bu nedenle insanlar, kurtuluş için ondan yardım istemelidir.

Hatt-ı vechinden ‘ıyân itdi sırâtü’l müstakîm
Oldı zâhir sırr-ı er-rahman aliyyü’l ‘arş-ı istivâ (G 6/18)

(Fazlullah), yüzündeki hatlarla dosdoğru yolu açığa çıkardı; ‘er-rahman aliyyü’l ‘arş-ı istivâ’ sırrı ortaya çıktı. ‘Er-rahman aliyyü’l ‘arş-ı istivâ’, Tâhâ suresinin beşinci ayetidir. Meali şudur: “Rahmân Arş’a kurulmuştur”. Hurûfilere göre arş, Âdem’in vücududur. Rahman’ın arşa kurulması ise ilahi kelimelerin Âdem’in yüzünde görünmesidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 39). Doğru yolun bulunması, Âdem’in yüzündeki yirmi sekiz ve otuz iki hattın okunması ile olur.

Yüzdeki hatların, yani ilahi kelimelerin işaretlerinin okunması ise Fazlullah'ın ilmi sayesinde mümkün olmuştur. Fazlullah, ilahi kelimeleri açıklayarak dosdoğru yolu göstermiş, 'er-rahman aliyyü'l 'arş-ı istivâ' sırrını ortaya koymuştur.

Esâr-ı zâtı cümle 'ıyân itdi mû-be-mû
Okundı hatt-ı vech-i peder ref' olup gıtâ (G 8/13)

Zatın sırlarını inceden inceye açığa çıkardı. (Böylece) örtü kalkıp babanın yüzündeki hatlar okundu. Bu beyit de, bir önceki beyit gibi, hatların sırlarının açığa çıkarılması ile ilgilidir. Hurûflikte söz her şeydir. Bu nedenle ilahi kelimelerin sırlarını ortaya koymak en büyük hakikattir. Fazlullah, işte bu büyük hakikati öğretmiştir. Böylece insanlığın babası olan Âdem'in yüzüne yazılan hatlar okunabilmiştir. Âdem, Hakk'ın suretinde yaratıldığından dolayı bu hatları okumak, Allah'ın yüzünü görmeye vesiledir:

Keşf-i sürâdıkât-ı cemâl-i visâl iden
Rü'yet gününde tâlibe fazl-ı Vedûd idi (G 283/5)

Görme gününde yüze ulaşılması (için) taliplere perdeleri açan, Fazl-ı Vedûd'du. İnsanın yüzündeki hatları okumak, Fazlullah'ın öğretisi sayesinde mümkün olmuştur. Bu ise, ahirette Allah'ın yüzünü görmeye vesiledir. Çünkü Allah, otuz iki kelimedir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 400). Bu ilahi kelimeleri dünyada okuyabilen ahirette de okuyabilecek, böylece Allah'ın yüzünü görebilecektir.

Fazl-ı Hakdan anlara feth oldı sırr-ı küntü kenz
Şimdi anlardan ricâlu'llâh fî-arz u semâ (G 6/21)

'Küntü kenz' sırrı onlara Fazl-ı Hak tarafından açıldı; şimdi onlardan yeryüzü ve gökyüzünde evliyalar (meydana geldi). 'Küntü kenz', "Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim; bundan dolayıdır ki halkı yarattım, var ettim." kudsi hadisinin başıdır (Pala, 2011: 266). Allah, otuz iki ilahi kelimedir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 400). Her şeyi "Kün!" emriyle yaratmıştır (Bakara, 2/117). O,

kelimeler vasıtasıyla yarattığı her şeye, bu kelimelerden bazılarını vermiştir; insana ise tüm ilahi kelimeleri öğretmiştir. Bundan dolayı her şey ilahi kelimelerden ibarettir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 40). Fazlullah, sözkonusu ilahi kelimeleri okumayı öğretmiştir. Onun ilmini öğrenen her şeyi bilebilir, hakikate erer. Böylece ‘küntü kenz’ in sırrına ulaşır. Bu sırra ulaşanlar, Fazlullah sayesinde evliya olur.

Kıldı ihyâ cemî’-i emvâtı

Oldı çün Fazl sâkî-i ebrâr (Tercî-i bend 3/I/7)

Fazl, hayır sahiplerinin sakisi olduğu için bütün ölüleri diriltti. İlahi harfler ezeli ve ebedi olup diridir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 66). Fazlullah, insanlara daima diri olan hakikati -ilahi kelimeleri- öğretmiştir. Sonuçta insanlar ölümden dirilip can bulmuşlar, hayât-ı câvidâna, yani sonsuz hayata kavuşmuşlardır.

Fazl u ‘inâyetinden eger irmese meded

Kalmışdı halk bahr-ı cehâletde mübtelâ (G 8/6)

(Fazlullah’ın) iyilik ve bağışından yardım ermeseydi halk cehalet denizine tutulmuş (olarak) kalmıştı. Eğer Fazlullah hakikati gösterip bir güneş gibi insanları aydınlatmasaydı, onlara iyilik ve bağışından yardım etmeseydi, pek çoğu cehalet denizinde boğulacaktı.

Beyân-ı Fazl-ı Hakdan iste meded

Halâs olmaga tâ cehl-i kavîden (G 234/4)

Yakıcı cehaletten kurtulmak için Fazl-ı Hakk’ın sözünden yardım iste. Fazlullah’ın sözü hakikattir, cehaleti ortadan kaldırır. Bu sebeple, cehaletten kurtulmak için Fazlullah’tan yardım istenmelidir.

Yaturdum künc-i gamda zâr u haste Fazl-ı bî-hemtâ

Hayât-ı nev yetürdi cânuma kıldı beni ihyâ (G 7/1)

Gam köşesinde hasta ve ağlayarak yatardım. Benzersiz Fazl, canıma yeni (bir) hayat getirip beni diriltti. Şair, Fazlullah'ın, hayatını tamamen değiştirdiğinden, kendisini yeni bir hayatla dirilttiğinden bahseder. Bunun sebebi, Fazlullah'ın hakikatin anahtarı olmasıdır:

Halâs itdi beni şirk-i hafiden
Kemâl-i kudretinden Fazl-ı Allâh (G 268/3)

Fazl-ı Allah, kudretinin olgunluğuyla beni gizli şirkten kurtardı. Fazlullah, şaire de hakikati göstererek onu gizli şirkten kurtarmıştır. Şairin makamını yükseltmiştir:

Tabî'at 'âleminden kaldurup kurtardı esfelden
Bi-hamdi'llah ki Fazl itdi makâmum 'Arşiyâ a'lâ (G 7/7)

Ey Arşî! Fazlullah, (beni) tabiat âleminden kaldırıp aşağılardan kurtardı; Allah'a hamdolsun, makamımı yükseltti. Yani Fazlullah, şairi âlem-i süflîden âlem-i ulvîye çıkarmış; böylece makamını yükseltmiştir.

Hamdü li'llâh irişüp feyz-i ezel ansızdan
'Arşiyâ kıldı şifâ Fazl-ı İlâhî ihsân (G 247/5)

Ey Arşî! Allah'a şükürler olsun, ezelî feyz aniden erişti; Fazl-ı İlâhî şifa bağışladı. Şair, Fazlullah'tan aldığı feyz ve şifa için Allah'a hamdetmektedir.

Visâl-i yâre vâsıl olmazdı 'Arşî
'Înâyet irmese Fazl-ı ehadden (G 248/5)

Fazl-ı Ehad'den iyilik erişmeseydi; Arşî sevgiliye kavuşamazdı. Eğer Fazlullah -hakikati göstererek- yardım etmeseydi, Arşî sevgili'ye, yani Allah'a ulaşamazdı.

İder hal ‘Arşiyâ her müşkilâtın
Bulan Fazl-ı Hudâdan Câvidânı (G 290/7)

Ey Arşî! Fazl-ı Hudâdan Câvidân’ı bulan, her zorluğu halleder. ‘Câvidân’ ile kastedilen, Hurûfîlerin kutsal kitabı Câvidânnâme’dir. Bu kitap, Fazlullah Esterâbâdî’nin hakikate dair tüm öğretilerini içerir. Bu kitabı öğrenen, hiçbir zorlukla karşılaşmaz, hepsini halleder.

Her kimün matlûbı Fazl’ullâh ola
‘Âkıbet ol ‘ârif-i bi’llâh ola (G 266/1)

Kim Fazlullah’ı talep ederse sonunda o veli olur, marifeti Allah’a ulaşır. Fazlullah’ı isteyenler, onun öğrettiği hakikati talep edenler sonunda velilik mertebesine ulaşır; bu bilgisiyle Allah’a kavuşur.

Olma tûfân-ı cehl içinde helâk
Yüri Fazl-ı Hudâdan iste necât (Tercî-i bend 3/III/25)

Cehalet tufanı içinde mahvolma; yürü, Fazl-ı Huda’dan kurtuluş iste. Fazlullah’tan uzak olmak, cehalet tufanı içinde kalmaktır. İnsanlar, cehalete karşı Fazlullah’tan kurtuluş istemelidir. Fakat inatçı olan bazı insanlar bundan kaçınır:

Fazl-ı Haka olmayınca sâcid
Şeytâna uyar kalur mu’ânid (Terkîb-i bend 1/I/8)

İnatçı, Fazl-ı Hakk’a secde eden olmayınca şeytana uyar kalır. İnatçı olan insanlar Fazlullah’a secde etmezse, ondan kurtuluş istemezse hakikate eremez ve şeytana uyar.

Demek ki Fazlullah Esterâbâdî, hakikatin güneşidir. O, yirmi sekiz ve otuz ikinin hakikatini insanlara öğreterek ‘er-rahman alıyyü’l ‘arş-ı istivâ’ ayetinin sırlarını ortaya koymuş; insanın yüzündeki ilahi kelimelerin işaretleri olan hatların

nasıl okunacağını anlatarak, Âdem'i kendi suretinde yaratan Allah'ın yüzünü görebilmeyi kolaylaştırmıştır. Otuz iki kelime her şeydir. Bu ilahi kelimeleri bilen, bilemeyeceği hiçbir şey yoktur. *Câvidânnâme*'nin ilmini bilen her zorluğu halleder. Bu kişinin altından kalkamayacağı hiçbir zorluk olamaz. Fazlullah, bu kelimeleri öğreterek, aslında bilinebilecek her şeyi öğretmiş olmaktadır. Onun hakikate dair sözleri insanları ölümden diriltir, onlara sonsuz bir hayat bağışlar. Fazlullah, insanları cehaletin karanlığından hakikatin aydınlığına çıkaran kişidir. O olmasaydı, halk cehalet tufanında boğulurdu. İnsanlar, cehaletten kurtulmak için Fazlullah'tan yardım istemelidir.

Fazlullah, hakikatin bir anahtarı olarak, Şair Arşî'nin canına yeni bir hayat bağışlamış, hakikati göstererek onu gizli şirkten kurtarmıştır. Böylece Arşî, Fazlullah sayesinde âlem-i süflîden âlem-i ulvîye çıkmıştır. Şair, Fazlullah'tan kendisine erişen feyz, yardım ve şifa için Allah'a şükretmektedir. Çünkü o, bu sayede sevgiliye, yani Allah'a kavuşmuştur.

3.1.10. Arşî'nin Fazlullâh'a Bağlılığı

Arşî, *Divan*'ında Fazlullah'a bağlılığını sık sık dile getirmiştir. Bu beyitlerde Arşî'nin Fazlullah'a nasıl baktığına, onu nasıl anladığına dair işaretler bulunmaktadır. Allah'ın Fazlullah'ta tecelli etmesi, şairin, bir âşık gibi, Fazlullah'a kayıtsız şartsız bağlanmasına neden olmuştur. Şairin hayatının merkezinde Fazlullah vardır. Fazlullah; şairin ümit ettiği, yardım dilediği, şifa ve iyilik istediği tek kişidir:

‘Arşî cenâb-ı Fazl-ı Hudâdan recâ idin

Her ne murâdun olsa ana eyle ilticâ (G 8/16)

(Ey) Arşî! Fazl-ı Hudâ Hazretlerinden ümit et; her ne isteğin varsa ona sığın. Şair, Fazlullah'a tam bağlanmış. O, daima Fazlullah'tan ümit eder; her isteğinde ondan yardım diler.

Yüzün döndür Cenâb-ı Fazl-ı Hakka
Halâs olmak dilerse mâ-cerâdan (G 233/3)

Maceradan kurtulmak istersen yüzünü Fazl-ı Hak Hazretlerine döndür.
Macera, yaşamın mâsivasıdır. Arşî, hayatın boş çabalarından uzaklaşmak için kendisini Fazlullah'ın yoluna vermiştir.

‘Arşiyâ ‘abd olmayan Fazl-ı Haka
Şâhı kimdür kâ’inâtun anlamaz (G 118/9)

Ey Arşî! Fazl-ı Hakk’a kul olmayan, kainatın şahı kimdir, anlamaz. Kainatın şahı Allah’tır. Allah, yalnızca Fazlullah’ın öğretisi yardımıyla bilinebilir; çünkü dinin ve Allah’ın bütün sırlarını sadece Fazlullah ortaya koyabilmiştir. Bu nedenle şair, Allah’ı bilebilmek için Fazlullah’a kul olmayı şart koşar.

Fazl-ı Ehadün gulâmıyam ben
Cân mülketinün nizâmıyam ben (Terkib-i bend 1/III/24)

Ben, Fazl-ı Ehad’ın kölesiyim; can ülkesinin yoluyum. Şair, pek çok beyitte olduğu gibi bu beyitte de Fazlullah’a kul olduğunu ifade etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki şair, bu durumdan son derece memnundur. Onun kulluğu, bir aşk ilişkisi mahiyetindedir. ‘Can ülkesi’, ilahi aşkın ülkesidir. Şair, can ülkesinin yolunda olduğunu söylerken, aşk yolunda olduğunu anlatmak istemektedir.

Ezelden ‘Arşiyâ Fazl-ı Hudânun
Yolında bende-i ednâsıyım ben (G 226/7)

Ey Arşî! Ben, Fazl-ı Hudâ’nın yolunda, (onun) ezelden aşağı bir kuluyum. Arşî, Fazlullah’a olan kulluğunu başlangıçsız geçmişe kadar götürmektedir. O, her zaman Fazlullah’ın kuluydu ve bu nedenle sonsuza dek onun kulu olmaya devam edecektir.

Der-geh-i zât-ı Fazl-ı yek-tâya
'Arşîyâ bende-i hakîrem ben (H 225/7)

Ey Arşî! Ben, Fazl-ı Yektâ'nın dergahına adi bir kulum. Şair, Fazlullah'a olan kulluğunu defalarca tekrarlayarak, bu kulluğun ne büyük bir mutluluk olduğunu hissettirmek istemektedir.

İrişmek ister isen Ka'be-i maksûda ey hâcî
Bu 'Arşî gibi cân ile gulâm-ı Fazl-ı Sübhân ol (G 173/9)

Ey hacî! Kâbe'ye erişmek istersen, bu Arşî gibi canla Fazl-ı Sübhân'ın kulu ol. Kendisi Fazlullah'a kul olmaktan mutlu olan Arşî, başkalarına da bunu tavsiye etmektedir. Şair, Kâbe'ye erişmenin şartı olarak Fazlullah'a kul olmayı göstermektedir; çünkü, Hurûfîliğe göre, hac ibadetinin kabul olmasının şartı, bu ibadetin gizli anlamlarını bilmekten geçer. Tüm ibadetlerin amacı, Allah'ın yüzünün müşahedesidir (Fazlullah-ı Esterâbâdî, 2012: 440). Hac ibadetinde Allah'ın yüzünün müşahedesine dair sırları açıklayan tek kişi ise Fazlullah'tır.

Ey Fazl-ı Ehad lutfun umar hâk-i deründe
Bu 'Arşî-i miskin
Vaktidür ana eylesen ihsân u mürüvvet
Tâ kim bula ârâm (Müstezad 3/7)

Ey Fazl-ı Ehad! Bu zavallı Arşî, kapının toprağında iyiliğini umar. Vaktidir; ona iyilik et ve cömertlikte bulun ki rahat bulsun. Divan edebiyatı estetiğine göre âşık, sevgilisinin eşiğinde bir dilenci gibidir. Bu durumda bile o, bir padişahın üstündür. Sevgilinin semti, ona Kâbe gibi görünür. Âşık, gül bahçelerinde eğlenmeyi değil, sevgilinin evinin yöresinde huzur bulmayı tercih eder (Kaplan, 2013: 102-103). Bu beyitte Arşî âşık, Fazlullah ise sevgili konumundadır. Arşî, bir âşık gibi Fazlullah'ın eşiğinde ondan iyilik ve cömertlik beklemektedir.

Kapunda bir fütâde ‘abd-i hakîrünüzdür
Arşîye dest-gîr ol yâ Fazl-ı Rabbü’l-erbâb (K 2/11)

Ey uluların Rabbi Fazl! Kapında bir düşkün, değersiz kul olan Arşî’nin elinden tut. Fazlullah, bu beyitte Allah konumundadır; çünkü Allah, onda tecelli etmiştir. Arşî, Rab olan Fazlullah’ın kapısında yardım dilenmektedir.

‘Arşî kulunam bî-sühan ey Fazl-ı zât-ı zü’l-minen
Feth eyle bâb-ı ‘ilmi sen ben bende-i bî-çâreye (Kıt’a 1/9)

Ey Fazl-ı zât-ı zü’l-minen! (Ben), sözsüz Arşî kulunum. Sen, çaresiz (bir) kulun (olan) bana ilim kapısını fethet. Söz, Hurûfilîğe göre, en büyük ilimdir. Arşî ise sözden yani ilimden mahrumdur. Bu nedenle, söz ilmini öğreten Fazlullah’tan yardım istemektedir. Beyit, bir çeşit dua niteliğindedir. Beyitte Arşî kul, Fazlullah ise Allah konumundadır. Arşî, isteğini dilerken kendini soyutlamakta; ilim kapısını kendisi için Fazlullah’ın fethetmesini istemektedir.

Gerçi şâhuz ‘Arşîyâ mülk-i ma’ânîde velî
İşiginde Fazl-ı Hakkun bende-i muhtâcıyuz (G 121/5)

Ey Arşî! Mana ülkesinde her ne kadar şah olsak da, Fazl-ı Hakk’ın eşiğinde, (onun) muhtaç kuluyuz. Mana ülkesi, insanın içsel dünyasıdır. Arşî, iç dünyasında, kalp âleminde bir şahtır; ancak onun şahlığı, Fazlullah’a kul olmasından dolayıdır. Beyitteki tezat, iç dünyada şah olma ile Fazlullah’a kul olmanın ayrılmaz bütünlüğü sayesinde meydana gelmektedir.

‘Arşîyem cümleden müberrâ
‘Abd-i der-i Fazl-ı zü’l-celâlem (G 197/16)

Arşî’yim; her şeyden kurtulmuş, Fazl-ı Zü’l-celâl’in kapısının kulu olmuşum. Arşî, kendisini bağlayan, nefsinin özdeşleştiği her şeyden kurtulmuş; Fazlullah’a kul olmuştur.

‘Arşî cenâb-ı Fazl-ı Keremden umar ‘atâ
Dâ’im bu bendenün yüzi ol âsitânedür (G 87/7)

Arşî, Fazl-ı Kerem Hazretlerinden bağış umar. Bu kölenin yüzü daima o eşiktedir. Bir ilah konumunda olan Fazlullah’ın eşiğinde bekleyen Arşî, bir kul olarak daima ondan bağış ummaktadır.

‘Arşî hakîr-i bendene lutf eyle ey Fazl-ı Hudâ
Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ estagfiru’llâh el-‘azîm (G 195/6)

Ey Fazl-ı Hudâ! Adi kulun olan Arşî’ye iyilik yap; yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ estagfiru’llâh el-‘azîm. Arşî, ilah olan Fazlullah’tan iyilik dilemekte, günahlarının affını istemektedir.

Yok penâhum senden özge tâ ebed
Zât-ı pâkûn hakkı ey Fazl-ı Ehad (M 1/10)

Ey Fazl-ı Ehad! Temiz zatının hakkı (için), sonsuza dek senden başka sığınağım yoktur. Fazlullah, Allah’ın kendisinde tecelli etmesinden dolayı ilah konumundadır ve bu nedenle zatı tertemizdir. Kul olan Arşî’nin Fazlullah’tan başka sığınağı yoktur.

Murâdum kimseden yok tâ ebed Fazl-ı Hudâdandur
Şefâ’at umduğum rûz-ı cezâda Mustafâdandur (K 5/1)

Sonsuza kadar Fazl-ı Hudâ (dışında) kimseden isteğim yoktur. Ceza günü (ise) şefaât umduğum (kişi) Mustafa’dır. Arşî, sonsuza dek sadece Fazlullah’tan ister; çünkü istekleri gerçekleştirebilecek tek ilah odur. Hz. Muhammed ise, bir peygamber olarak, şefaât makamındadır. Bu nedenle Arşî, şefaaati Hz. Muhammed’den bekler.

Ser-i kûyında ‘Arşî Fazl-ı Hakkun
Fütâde bî-ser ü bi-pâ degül mi (G 281/7)

Arşî, Fazl-ı Hakk’ın köyünün başında başsız ve ayaksız (bir) aşk düşkünü değil midir? Arşî’nin Fazlullah ile ilişkisi, bir aşk ilişkisidir. Arşî, Fazlullah’ın köyünde başsız ve ayaksız dolaşan bir aşk hastasıdır.

Fazl-ı Feyyâza yüzün dut ‘Arşî-i şeydâ gibi
Tâlibâ olmak dilersen kâm-rân u kâm-yab (G 17/7)

Ey talip! Eğer mutlu olmak ve amacına ulaşmak istersen aşk delisi Arşî gibi Fazl-ı Feyyâz’a yüzünü tut. İnsanın mutluluğa ve amacına ulaşması, Arşî gibi Fazlullah için aşk delisi olmasına bağlıdır.

Marîz-i ‘aşk olup bî-tâkat (ü) bî-iktidâr oldu
Bu ‘Arşî haste Fazl-ı zü’l-keremden bir şifâ ister (G 106/5)

Bu Arşî aşk hastası olup takatsiz ve iktidarsız kaldı; kerem sahibi Fazlullah’tan bir şifa ister. Mutluluğa ve amaca ulaştıran bu aşk, aynı zamanda Arşî’yi takatsiz ve iktidarsız bırakmaktadır. Arşî, bir âşık olarak, çareyi yine sevgilisinden ummakta ve Fazlullah’tan şifa dilemektedir.

‘Arşiyâ âzâde-i her-dü-cihân olsam ne var
Sürmişem der-gâh-ı Fazlullâha her dem rûy-ı zerd (G 48/5)

Ey Arşî! Her iki cihandan özgür olsam ne olur? Her an sarı yüzümü Fazlullah’ın dergahına sürmüşüm. Arşî, aşkından dolayı hem bu dünyadan hem de ahiretten kurtulmuştur. Onun bu çifte özgürlüğü, aşkın getirdiği sonsuz bağlılıkla tezad oluşturmaktadır. Arşî, her iki cihandan özgür olmuş olsa da aşk sebebiyle sonsuza kadar Fazlullah’a bağlıdır. Arşî’nin yüzünün sarı olması, onun bir aşk hastası olduğunu gösteren en önemli işarettir.

Sâcidem der-gâh-ı ‘âlî-şân-ı Fazl-ı Hâlîka
Bende-i dîrîne’em ey ‘Arşî bî-pervâ direm (G 189/7)

*Ey Arşî! Fazl-ı Hâlîk’in şan ve şerefi büyük olan dergahına secde edenim.
Eski köleyim, korkusuzum. Şair, Fazlullah’ın dergahına bir kul gibi secde eder.*

Yüz sürmege der-gâh-ı Fazl-ı Haka ey ‘Arşî
Esrâr-ı hakâyika hayrân oluban geldüm (G 192/14)

*Ey Arşî! Fazl-ı Hakk’ın dergahına yüz sürmek için hakikatlerin sırlarına
hayran olup geldim. Şair, hakikatlerin sırlarını Fazlullah’ın öğretisi sayesinde
anlamış ve hayran olmuştur. Bu hayranlıkla Fazlullah’ın dergahına yüz sürmek
istemiştir.*

Fârîgu’l-bâlüz makâm-ı fakr itdük ihtiyâr
Fazl-ı Hakkun ‘Arşiyâ lutf u ‘atâsın gözlerüz (G 128/8)

*Ey Arşî! Fakr makamını seçtik, gönlü rahatız; Fazl-ı Hakk’ın iyilik ve
bağışını gözleriz. Vîrânî Abdal, Fakrnâme adlı eserinde ‘fakr’ı şöyle anlatır:*

İnsan her neyi mabudu edinse, maksudu da o olmuş olur. O halde insanın Hakk’tan başka bir şey istememesi gerekir. Ey fakr ve fena tâlibi! Allah ehli ve ahiret ehli kişi, yaşaması için gerekli olan miktar dışında bir şeye ihtiyaç duymaz ve bunun için başkasından bir talepte bulunmaz, insanlardan bir şey isteyerek kendini düşürmez. O sadece Allah’ı bilmek için talepte bulunur (Vîrânî Abdal, 2015: 15-16).

Arşî, Vîrânî Abdal’ın tarif ettiği fakr makamını seçmiştir. Hiç kimseden bir şey istemediği için hayal kırıklığına uğramaz. Bu nedenle gönlü rahattır. Onun tek isteği, Fazlullah’ın iyiliği ve bağışından başka bir şey değildir.

Dest-gîr olmaz ise Fazl-ı İlâh
Kalısar ‘Arşî böyle zâr u zebûn (G 237/7)

Fazl-ı İlâh yardımcı olmazsa Arşî böyle ağlayarak ve aciz (bir şekilde) kalır. Arşî'ye yardım edebilecek tek kişi Fazlullah'tır. Eğer o yardım etmezse, Arşî çaresiz ve aciz bir şekilde kalır. Arşî sadece Fazlullah'a bağlanmıştır ve onun tek ümidi Fazlullah'tır.

Görülüyor ki Arşî, Fazlullah'ı bir ilah olarak kabul eder ve ona kullukla, aşkla bağlıdır. O, âşık olduğu Fazlullah'ın eşiğinde, onun yardımını ve iyiliğini istemektedir. Arşî'nin Fazlullah'tan başka sığınacağı kimse yoktur. O, Fazlullah sayesinde hayatın mâsivasından, yaşamın macerasından kurtulmuş; fakr makamına ulaşmıştır. Artık istediği tek şey, Allah'ı bilmektir. Allah'ı ise, yine Allah'ın tecelli ettiği zat olan Fazlullah sayesinde bilmektedir. Fazlullah, Arşî'nin her şeyidir. Mutluluk ve isteklere kavuşabilmek, ibadetlerin kabul olması ve dini anlamak yalnızca Fazlullah'a kulluk sayesinde mümkündür. Eğer Fazlullah, Arşî'ye yardım etmezse, şair tek başına, çaresiz ve aciz kalacaktır.

3.2. Allah ve İnsan

Bu başlık altında yanıt arayacağımız sorular şunlardır: *Arşî Divanı*'nındaki Hurûfî şiirlerde Allah ile insan tasavvuru nasıldır ve ikisi arasındaki ilişkinin keyfiyeti nedir?

3.2.1. Allah

Allah, İslam anlayışının merkezindedir. Başlangıç ve son O'dur. O, her şeyin yaratıcısıdır, mutlak hakimdir, ezeli ve ebedidir. Zamandan, mekandan ve şekilden münezze olup doğmamış ve doğurmamıştır; hiçbir şey ona denk değildir (İhlas, 112/3-4). İslam kaynaklı bir düşünce ve inanç olan Hurûfiliğin Allah'a bakış açısı, *Arşî Divanı*'ndan takip edilebilir. Arşî, Allah hakkında şu beyitleri söyler:

Terkîbe geldi nutka gelüp kuvvet-i ezel
Kün didi oldı var zemîn ü tokuz semâ (K 6/2)

Ezel kuvveti konuşup vücut buldu. ‘Kün’ dedi, yer ve dokuz gök var oldu. Shahzad Bashir’e göre; Hurûfî düşüncesinde söz ile madde birbirinden ayrılamaz, çünkü madde sözden yaratılmıştır (Bashir, 2013: 49). Ezel kuvveti olan Allah’ın konuşması ve vücut bulmasının sebep-sonuç ilişkisi içerisinde olması bundan dolayıdır. Yine; Allah’ın “Kün!” sözü, göklerin ve yerin yaratılmasının sebebidir (Yasin, 36/82). Demek ki söz, her şeyin aslıdır.

Gelelden ‘âlem-i terkîbe zât-ı kuvvet-i evvel
Gehî savt u gehî nutk ile kıldı ‘âlemi ihyâ (G 2/7)

İlk kuvvetin zatı terkip âlemine geldiğinden beri bazen ses bazen de söz ile âlemi diriltti. İlk kuvvetin zatı Allah’tır ve yaratma eylemiyle terkip âlemine gelmiştir. Bu eylem, bazen ses bazen de söz ile olur. Varlıkların yaratılışı ve hayatını devam ettirmesi, Allah’ın sözüne bağlıdır. Bu nedenle Allah’ın sesi ve sözü ile yaratılış ve hayat arasında sebep-sonuç ilişkisi vardır.

Hudâdur hâkim-i mutlak vücûd-ı cümle eşyâda
Hudâdur fa’il-i âb u hevâ vü hâk bâ-nirân (G 221/3)

Bütün şeylerin vücudunda mutlak hakim (olan) Hudâ’dır. Ateşle su, toprak ve havanın yapanı Allah’tır. Allah otuz iki ilahi kelimedir ve anasır-ı erbaa ile varlığın tamamını bu ilahi kelimelerden yaratmıştır. Her varlık, aslı olan otuz iki kelimeye bağlıdır. Bundan dolayı Allah, yarattıkları üzerinde kesin bir hakimiyete sahiptir.

Gelür bi’l-kuvveden bi’l-fi’le izhâr-ı sıfat için
Olur otuz iki esmâ’ ola tâ halk-ı esmâ-dân (G 221/6)

Sıfatını ortaya çıkarmak için düşünce âleminden hakikat âlemine gelir. İsimlik halkından olmak için otuz iki isim olur. Fazlullah’a göre otuz iki isim, Allah’ın hem ismi hem de sıfatıdır. Allah, sıfatını -yani otuz iki ismini- ortaya

çıkarmak için düşünce âleminden hakikat –yani madde- âlemine gelir. Böylece otuz iki isim olarak görünür.

Tabâyî'dan geyer bir hoş libâs-ı *ahsen-i takvîm*

Olur kendü sıfâtıyla zuhûr-ı zâtına bürhân (G 221/7)

Tabiatten bir hoş 'ahsen-i takvîm' elbisesi giyer. Kendi sıfâtıyla, zâtının ortaya çıkışına delil olur. 'Ahsen-i takvîm', Tin suresinin 4. ayetinde geçer. Ayetin meali şöyledir: "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık". Hadise göre Allah, Âdem'i kendi sureti üzerine, yani Rahman suretinde yaratmıştır. Allah'ın "Tabiatten bir hoş ahsen-i takvîm elbisesi" giymesi, maddi olarak en güzel insan suretine bürünüp görünmesidir. O'nun otuz iki sıfatı, kendisinin insan suretinde ortaya çıkışına delildir. Demek ki Allah, yarattığı insanın aslıdır ve onun bedeninde yaşar. Bu da, hulûl anlayışıyla örtüşür.

Velâkin mazhar-ı zât olduğu-çün Âdem-i hâkî

İder bî-vâsita ta'lîm-i esmâ zât-ı zü'l-ihân (G 221/5)

Topraktan yaratılan Âdem, zâtın mazharı olduğu için, ihsan edenin zâtının isimlerini vasıtasız öğrenir. Âdem topraktan, Allah'ın otuz iki ilahi kelimesi üzerine Rahman suretinde yaratılmıştır. bu nedenle o, Allah'ın mazharıdır. Dolayısıyla Âdem, Allah'ın otuz iki ilahi kelimesini kendisinde barındırır. Bir başka ifadeyle; Âdem, arada hiçbir vasıta olmadan Allah'tan ilahi kelimeleri öğrenmiştir. Bu olay, şu ayetin Hurûfî yorumuna dayanır: "Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, 'Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin.' dedi" (Bakara, 2/31). Ayete göre Allah, Âdem'e isimlerin öğretilmesi için herhangi bir melek veya başka bir aracı göndermemiş, bizzat isimleri kendisi öğretmiştir. Bu isimler, Hurûfî anlayışına göre, otuz iki ilahi kelimededen ibarettir.

Görindi perdesüz vech-i İlâhî dîde-i câna

Açıldı bâb-ı hikmet oldı zâhir sırr-ı mâ evhâ (G 7/2)

Allah'ın yüzü can gözüne perdesiz göründü. Hikmet kapısı açıldı; 'mâ evhâ' sırrı açığa çıktı. 'Mâ evhâ', Necm suresinin 10. ayetinde geçer: "Böylece Allah, kuluna vahyedeceğini vahyetti". Bu ayet, Miraç gecesini Hz. Muhammed'in, arada iki kaş arası mesafe kalıncaya kadar Allah'a yaklaştığı an için söylenmiştir. O yaklaşma esnasında Allah, kuluna vahyedeceğini vahyetmiş; yani söyleyeceği her şeyi söylemiştir. Bu ayet, Hurûfiler tarafından şöyle anlaşılır: Hz. Muhammed Allah'ın yüzünü sakalsız bir oğlan suretinde görmüştür ve bu yüzdeki ümmî hatları bilmiştir. Allah'ın vahyedeceği her şey otuz iki ilahi harften ibarettir. Hz. Muhammed, otuz iki harf Allah'ın yüzünde ümmî hatlar vasıtasıyla görerek, kendisine vahyedilecek her şeyi almıştır.

Fazl idi gelüp kılan tecellî

Emr iden ezel namâzı elli (Terkib-i bend 1/VI/48)

Gelip görünen, ezelden namazı elli (rekât olarak) emreden Fazl idi. Beyitte, Miraç hadisesinde Allah'ın Hz. Muhammed'e ve tüm Müslümanlara elli vakit namazı farz kılması anlatılmaktadır. Şaire göre, elli vakit namazı farz kılan Allah değil, Fazlullah'tır. Hurûfilere göre hakiki Âdem Fazlullah'tan başkası değildir. Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır; yani Âdem'in yüzü Allah'ın yüzüdür. Dolayısıyla, asıl Âdem olan Fazlullah, Allah'ın yüzüne sahiptir. Ayrıca, Hurûfilik düşüncesi ve inancına göre Allah, Fazlullah'ın bedeninde görünüp insanlara dosdoğru yolu göstermek için yeryüzüne inmiştir. Bunlardan dolayı Fazlullah Allah'tır ve Allah Fazlullah'tır.

Her cânibe baksa göre vech-i Allâh'ı

Bînâ ola 'Arşî şâhid-i ma'nâdan (G 229/7)

Hangi yöne baksa Allah'ın yüzünü görür. 'Arşî, mana şahidine görücü olsun. Allah'ın yüzü otuz iki ilahi harften ibarettir. tüm varlık, Allah'ın yüzündeki ilahi harflerden yaratılmıştır. Kainatta olan her şey, otuz iki harftir. Bu nedenle nereye bakılırsa bakılsın yalnızca Allah'ın yüzü –yani otuz iki harf- görülür.

Mürîdem ben murâdum vech-i Allâh
Kamu akvâl ü ef'âlüm il' Allâh (G 268/1)

Ben müridim, isteğim Allah'ın yüzüdür. Bütün sözlerim ve işlerim Allah'tır.
Bir Fazlullah takipçisinin en büyük amacı Allah'ın yüzünü görebilmektir. Onlar, vahdet düşüncesiyle yaşarlar ve kainata, Allah'ın yüzü olan otuz iki ilahi harflerin işaretlerini bulabilmek için bakarlar. Söyledikleri her kelime, onlara göre, ilahi harflerden ibarettir. Bu nedenle; onların bütün sözleri ve işleri Allah'tır.

Demek ki Allah, otuz iki sözdür ve kainatı bu sözlerle yaratmıştır. O'nun yaratma eylemi, aslında yaratılmışların şekline bürünmekten ibarettir; çünkü tek varlık otuz iki ilahi kelimedir, yani Allah'tır. Allah'tan başka hakiki varlık yoktur. O, bilinmek isteği ile yarattığı kainatta kendi kendisini izler. Bu nedenle, nereye bakılsa bakılsın Allah'ın yüzü görülür. Allah, ilahi kelimelerden ibaret olan kainata mutlak hakimdir. Âdem'in yüzüne otuz iki kelimeyi yazarak, ona esmâ ilmini vasıtasız öğretmiştir. Böylece onu, tüm yaratılmışlardan üstün tutmuş ve kendi halifesi olarak seçmiştir. Âdem'in yüzü, Allah'ın yüzü olmuştur; fakat hakiki Âdem Fazlullah'tır. Allah'ın kelimeleri yalnızca Âdem'de ya da Fazlullah'ta değil, bütün insanlarda bulunur. Bu nedenle kendini bilen, yani yüzündeki hatları çözüp ilahi kelimeleri okuyan, Allah'ı bilir ve görür. Allah'ı görmek ise, bir Hurûfinin en büyük amacıdır.

3.2.2. İnsan

Hurûflik, insanı merkeze koyan ve tanrısal insana ulaşmayı amaçlayan felsefi-dini bir sistemdir (Usluer, 2009a: 19). Hurûfliğe göre insan, Bakara suresinin 31. ayetinde belirtildiği üzere, Allah'ın kendisine bütün isimleri vasıtasız olarak öğretmesinden dolayı dikkate şayan bir varlıktır. Hiçbir varlığa nasip olmayan nimet insana nasip olmuştur; ona otuz iki ilahi kelime verilmiştir. Bu nedenle melekler,

insana –Âdem’e- secde etmişlerdir. Arşî’ye göre Allah, bilinmek istemiş ve insan şekline bürünerek varlık sahasına çıkmıştır:

Ma’lûm ola tâ ki zât-ı mutlak

Geydükde libâs-ı şekl-i insân (Terkib-i bend 1/VI/47)

Mutlak zat, bilinmek için, insan şeklinde elbise giydi. Allah otuz iki sözdür ve bilinmek için âlemi bu sözlerle yaratmıştır. Dolayısıyla evren otuz iki sözden, yani Allah’tan ibarettir. Allah, insanı kendi suretinde ve Rahman suretinde otuz iki harf üzerine halketmiştir. Kendisi de otuz iki harf olan Allah, insan şeklinde elbise giyip evrende kendi kendisini seyretmektedir. Bu durum, Hurûfliğin vahdet anlayışının temelidir.

Vücûdumdur medâr-ı çarha merkez

Hudânun sî vü dû esmâsıyam ben (G 226/2)

Dünyanın yörüngesinin merkezi vücudumdur. Ben, Hudâ’nın otuz iki ismiyim. Allah’ın otuz iki ismi üzerine yaratılan insan evrenin merkezindedir; çünkü var olan her şey ve tek hakikat otuz iki isimdir. Bu isimler Allah tarafından insanın yüzüne yazılmıştır. İnsanın vücudu, otuz iki ismin işaretleriyle doludur. Hatlar, delikler, dişler, kemiklerin ve eklemlerin sayısı gibi unsurlar, hep yirmi sekiz ve otuz iki ismi gösterir. Fazlullah Esterâbâdî, bu konuda şu açıklamayı yapar:

(...) Ve her şeyden ne ki mahlûk olmuştur, vücûd-ı Âdem’in cüz’üdürler şöyle ki Âdem aleyhi’s-selâmın hey’âtı üzerine seyr eylerler ve yedi kevkeb-i seyyâre üç yüz altmış derecede seyr eyler ki üç yüz altmış, altı kez yirmi sekiz ve altı kez otuz iki olur pes Âdem ki merkezi-i zemindedir ve yedi şeb u rûzun zamânı onun ve onun çeşminin hey’âtı üzerine seyr eyledi ve dâim seyr eyler f’efhem. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 139).

Burada Fazlullah, yaratılmış her şeyi Âdem’in vücuduna bağlar; böylece onu dünyanın merkezine yerleştirir. Sonuç olarak, beyitte denildiği gibi, dünyanın yörüngesi Âdem’in vücudu olur.

Şu'ûn-ı bahr-ı zâtam ki göründüm
Otuz iki sıfâtam ki büründüm (M 2/6)

Zat denizinin işleriyim ki göründüm; otuz iki sıfatım ki büründüm. Kainat, Allah'ın denizidir. Bu denizdeki işler Allah'a aittir ve bir görüntüden ibarettir. Her şeyin aslı ise Allah'ın otuz iki sıfatıdır, yani otuz iki ilahi kelimedir. İnsan, bu kelimelerin şekle bürünmüş halidir. Bir diğer deyişle o, otuz iki ilahi kelimeden başka bir şey değildir. O halde insanı bilmek, Bülent Gürkan'ın da değindiği gibi, Allah'ı bilmek demektir (Gürkan, t.y. : 5).

Otuz iki geydi câme-i ten
Gösterdi cemâlini müsemâm (Tercî-i bend 2/II/11)

İsimlenen, otuz iki adet beden elbisesi giyip yüzünü gösterdi. İsimlenen Allah'tır. O, yarattığı her şeyi otuz iki isimle yaratmış ve her varlığa bu isimlerden bazılarını vermiştir. Yalnızca insana otuz iki ismin tümünü vermiş, böylece onu kendi sureti üzerine yaratmıştır. Bundan dolayı insanın yüzü Allah'ın yüzüdür (Alparslan, 1967: 31). İnsan, otuz iki kelimeden ibarettir ki bu kelimeler Allah'tır. Yani, insan, Allah'ın bedene bürünüp insan şekline girmiş halidir.

Niçün kim mâ-verâ-yı 'akl u hûşam
Benem bâbâ ki mescûd-ı sürûşam (M 2/4)

Aklın ve fikrin ötesinde olduğum için baba benim ki meleklerin secde ettiği kimseyim. Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiştir (Bakara, 2/31). Bu isimler, otuz iki ilahi kelimeden ibarettir. Meleklerin Âdem'e secde etmesi, Âdem'de Allah'ın isimleri ve sıfatları olan bu kelimelerin bulunmasından dolayıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319). Bu ilahi kelimeler, yalnızca Âdem'de değil, her insanda bulunduğu için ortaktır. Melekler, yalnızca Âdem'e değil, Âdem'in şahsında bütün insanlığa secde etmişlerdir. Akıl ve fikir insanları farklı görür; halbuki bütün insanlar otuz iki ilahi kelimeden ibarettir. Şair, aklın ve fikrin ötesine geçtiği için insanlar

arasındaki ayrıma bakmayıp asıl olan otuz iki ilahi kelimeyi görür ve meleklerin kendisine secde ettiğini ifade eder.

Vücûdum oldı mevcûdâta bâ'is

Benem Fazl-ı Hudâdan arza vâris (M 2/17)

Vücudum varlıklara sebep olmuştur. Fazl-ı Hudâ'dan yeryüzüne varis benim. İnsanın vücudu otuz iki ilahi kelimedir; çünkü Allah onu kendi suretinde yaratmıştır. Evrendeki her şey bu kelimelerden, yani insanın vücudundaki otuz iki isimden halkedilmiştir. Evrende ne varsa hepsi Âdem'in vücudunda bulunur. Bütün varlık, Âdem'in vücudundan ibarettir. Dolayısıyla insanın vücudu varlıkların sebebidir. *Câvidânnâme*'de bu konu şöyle ele alınır:

(...) Pes cemî'-i eşyâ bir Âdem'in vücûdu ola ve Âdem'in hatt-ı istivâsından cümle eşyânın hatt-ı istivâsı üzerine git ve Hakk teâlânın kelimesini cümle eşyâda oku ki Âdem aleyhi's-selâm ol kelimenin mazharıdır. Şöyle ki ez-rû-yı ismiyyet otuz iki kelime-i ilâhî cemî'-i eşyâya erişmiştir ve ez rû-yı zuhûr eşyânın cümlesinde tecellî eylemiştir ve mecmû'-ı eşyâ bi'l-kuvve ve bi'l-fi'l ol kelime-i ilâhînin mazharıdır ki Âdem'dir... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 43)

Hudânun zâtına mir'âtsın sen

Okı kim mazhar-ı âyâtsın sen (M 2/45)

Sen, Hudâ'nın zatına aynasın. Oku ki sen ayetlerin mazharısın. Âdem'in sureti Allah'ın suretidir. Bu husus, *Câvidânnâme*'de şöyledir: “Hüdâ'nın sûreti Hakk teâlânın sıfatıdır ve Hakk teâlânın sıfatı otuz iki kelime-i hüdâdır ki Hazret-i Âdem'in hilkatı ol sıfat üzerinedir ve onun üzerine mahlûkdur ve hakikatde Âdem sûreti, sûret-i Hüdâ'dır...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 175). Yani, Allah'ın sıfatı otuz iki ilahi kelimedir. Hurûfilikte sıfat ile zat bir kabul edildiğinden dolayı Allah bizzat otuz iki kelimedir. Hz. Âdem, bu kelimeler üzerine yaratılmıştır. Böylece Âdem'in yüzü Allah'ın yüzü olur. Hurûfilik düşüncesine göre, mevcut olan tüm isimler otuz iki adettir. Bu isimler *Levh-i Mahfûz*'da yazılıdır. *Kur'an*, Cebrail tarafından *Levh-i Mahfûz*'dan okunup Hz. Muhammed'e bildirilmiştir. Âdem'in yüzü *Levh-i Mahfûz*'dur: “(...) Hakikatde *Levh-i Mahfûz* vech-i Âdem ve vech-i

Muhammed aleyhi's-selâmdır..." (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 101). Dolayısıyla, *Kur'an*'ın bütün ayetleri Âdem'in yüzünde yazılıdır. Âdem, tüm insanların atası olduğu için, onun yüzüne ait nitelikler her insanda bulunur. O halde, beyitte insana hitap edilir ve ona şöyle denir: "Sen, Hudâ'nın zatına aynasın. Oku ki sen ayetlerin mazharısın".

Mübeddel oldu bu arz u semâ ma'nîde insâna

Yok oldu cümle eşyâ kaldı Âdem mazhar-ı yek-tâ (G 2/17)

Bu yer ve gök, manada insana değiştirildi. Bütün her şey yok oldu, eşsiz mazhar Âdem kaldı. Bu beyitte Rahman suresinin 26. ve 27. ayetlerine telmih vardır: "Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin yüzü bâki kalacaktır". Allah'ın yüzü, Âdem'in yüzüdür. Bu sebeple ebedi olan tek şey Âdem'in yüzünden başkası değildir. Yer ve göğün manada insana değiştirilmesi, insanın otuz iki kelime üzerine yaratılıp diğer hiçbir varlığın böyle bir nimete ermemesinden dolayıdır. Allah, yarattığı her şeye ilahi kelimelerden bir kısmını verirken Âdem'e hepsini öğretmiştir. Bu nedenle Âdem, yani insanoğlu, yer ve gök dahil her şeyden üstündür. Bu nedenle o, yok olmayacaktır, ebedidir.

Hılkatum eflâk ile vezn eyledüm

Altı kez altmış 'aded oldu kamu (G 254/3)

Yaratılışımı felekler ile tarttım. Hepsi altı kez altmış adet oldu. Felekler üç yüz altmış derecedir; başka bir deyişle, altı adet altmış derecedir. Her altmış derecede yirmi sekiz ve otuz iki bulunur. Yani, üç yüz altmış derecenin aslı yirmi sekiz ve otuz ikidir. Âdem'in yaratılışı da bu sayı üzerinedir. Bu nedenle insanoğlunun yaratılışı ile felek arasında bir münasebet vardır.

Vücûdun 'arş-ı Rahmândur ser-â-pâ

Hadîs ü âyet ü bürhânlar ile (G 269/6)

Hadis, ayet ve deliller ile vücudun baştan ayağa Rahmân'ın arşıdır. Âdem, yani insanoğlu, Allah'ın arşıdır. Bu husus, Câvidânnâme'de şöyle anlatılır:

(...) Âdem ahsen-i takvîm kisvetindedir ol cihetle ki nitekim Âdem aleyhi's-selâm otuz iki kelime-i ezeli ve ebedî-i ilâhînin mazharı oldu onun vechi ve zebânı yolundan ez-rû-yı hilkat onun alnı ve dendânı ve a'zâsı ve cenbi cümle kelime-i tamâm-ı ilâhînin âlemi oldu. Bu cihetdendir ki Âdem aleyhi's-selâm Hakk teâlânın arşıdır... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 49)

Yani, Âdem otuz iki ilahi kelimenin mazharıdır. Bu kelimeler onun yüzünde, dişlerinde ve azalarında bulunmaktadır. Bu sebeple, beyitte denildiği gibi, Âdem'in – dolayısıyla insanoğlunun- vücudu baştan başa Hakk'ın arşıdır. Hurûfîler, Tâhâ suresinin 5. ayetini ve Hz. Muhammed'in “Müminin kalbi Allah'ın arşıdır.” hadisini bu düşüncelerine delil olarak göstermektedirler (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 48).

Yapıldı hayme-i mî'âd-ı cismüm

Tınâbı oldu cümle iki elli (G 287/2)

Vücudumun hayme-i mî'âdı yapıldı. Hepsinin çadır ipi toplamı iki tane elli oldu. Beyitte geçen ‘hayme-i mî'âd-ı cism’ tamlaması, insanoğlunun bedeni ile hayme-i mî'âd arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Hayme-i mî'âdın iki tarafında bulunan ellişer adet ip ise vücuttaki el, ayak ve eklem gibi birtakım uzuvlara işaretler.

‘Hayme-i mî'âd’, Hz. Musa’nın çadırıdır. Bu çadırın iki tarafında ellişer adet ip bulunur ki Hz. Muhammed’in nutkunda bulunan yirmi sekiz harfin kendileri ve noktaları sayısındadır. Bu çadırın on bir parça kumaşı vardır; bu sayı, seferde bir günde kılınan farz namazların rekat adedidir. Çadırın eni dört arştır. Bu dört arş ile on bir parça kumaşın toplamı on beş olur ki cuma günü kılınan farz namazlarının rekatıdır. Her bir kumaşın boyu yirmi sekiz arştır ve zemini dört arştır. Bu ikisinin toplamı otuz iki eder ki ilahi kelimelerin sayısı adedince (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 71).

Hayme-i mî'âd, Âdem'in bir örneğidir. Bu çadır, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin bir misalidir. Çadırın boyu yirmi sekiz arştır ve zemini dört arştır.

Bunların toplamı otuz iki arş eder ki Hz. Âdem'in yüzündeki hatlara işaretidir. Çadırın sağında ve solunda bulunan ellişer ip Âdem'in iki eline ve iki ayağına denk gelir; sağ el ve sağ ayaktaki boğumlar yirmi sekiz adettir, Hz. Muhammed'in nutkundaki harflerin sayısındadır. Bu harflerin toplam yirmi iki noktası olur. Harflerin kendileri ile noktaları toplamı elli eder ki hayme-i mî'âdın sağındaki iplere eşittir. Sol el ve sol ayağın durumu ellerin durumu ile aynıdır. Onlarda da toplam yirmi sekiz boğum vardır ve bu sayı Hz. Muhammed'in nutkundaki harf sayısına eşittir. Bu harflerin toplam yirmi iki noktası bulunur. Harflerin kendileri ile noktaları toplamı elli eder ki hayme-i mî'âdın solundaki iplerin sayısına denk gelir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 72). Virânî Abdal *Fakrnâme* adlı eserinde hayme-i mî'âddan şöyle bahseder:

(...) Âdem'in yüzü Allah'ın hikmetidir, eli Allah'ın kudretidir ayağı da Allah'ın kuvvetidir, çünkü Âdem kuvvet ile yürür ve menziline gider, kudret ile iş yapar ve hikmet ile söyler. Tüm bu uzuvlarda da müfret harfleri sayısınca hat yazılmıştır. Söz yüzden ortaya çıkar, yüz de kaf harfinin ebcet değeri olan yüz adet iple bağlanmış olan Hayme-i Mî'âd'dır (buluşma çadırı). Âdem'in de Hayme-i Mî'âd'ın yan taraflarında ellişer ip olduğu gibi sağında elli solunda da elli parça eklem vardır ki toplamı yüz olur; Hayme-i Mî'âd'ın ipleri ve kaf harfinin ebcedi mukabilindedir. Âdem'in bir tarafındaki elli eklem şunlardır: Eldeki parmakların on dört eklemi, beş parmak, beş tırnak, elin kendisi toplam yirmi beş adettir. Yirmi beş de ayakta vardır, toplamı elli olur. Diğer el ve ayakta da elli alâmet vardır ki toplamı yüz olur. "Kâf. Şanlı ve şerefli Kur'ân'a andolsun ki..." adedince. Bu alâmetler sayısınca Hayme-i Mî'âd'ın yüz ipi vardır, Âdem'in vücudu Hayme-i Mî'âd'dır. (Virânî Abdal, 2015: 62-63)

Tavâf itdi gelüp saf saf melâ'ik

Lisânımdan görüp esmâ-i külli (G 287/4)

Melekler, dilimdeki ilahi isimleri görüp saf saf geldi, (beni) tavaf etti. İnsanlar da, tıpkı Allah gibi, otuz iki ilahi kelimeyle konuşur; çünkü Allah, Âdem'i yarattıktan sonra ona bütün isimleri öğretmiştir (Bakara, 2/31). Âdem'in bu bilgisinden dolayı melekler ona secde etmişlerdir. İnsanoğlu, tıpkı atası Âdem gibi, otuz iki ilahi kelimeyi konuşur. Şair, konuşmasındaki bu nitelikten dolayı meleklerin gelip, atası Âdem'e secde ettikleri gibi kendisini de tavaf ettiklerini söyler.

Vücûdum ‘Arş-ı Rahmân olsa tan mı
Olursa kible-i merd-i musallî (G 287/5)

Vücudum beş vakit namaz kılan adamın kiblesi olduğu halde, (onun) Rahmân’ın arşı olmasına şaşılır mı? Âdem’in yüzü Kâbe’dir; çünkü Kâbe toprağından yaratılmıştır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 109). Bu nedenle asıl kible Âdem’in –yani insanoğlunun- yüzüdür. Vücut, beyitte denildiği gibi, beş vakit namaz kılan adamın kiblesidir. O halde, vücudun Allah arşı olmasına da şaşmamak gerekir.

Sonuç olarak Allah, insan bedeni giyerek varlık sahasına çıkmıştır. O, bilinmek istemiş ve insanı otuz iki ilahi kelime üzerine yaratmıştır. Var olan bütün ilahi kelimeler insana verilmiş olup başka hiçbir varlığa bu kelimelerin bütünü verilmemiştir. Bu durum, Allah’ın insanı en üstün mahluk ve kendisine halife olarak seçmesinin sebebidir. O, insana otuz iki kelimeyi bizzat öğretmiştir. Bu bağış, meleklerin insana secde etmesinin nedenidir. Var olan her şey, otuz iki ilahi kelimedenden –yani Allah’ın zatından- yaratıldığı için, insanda mevcuttur. Kelimeler ezeli ve ebedi olduğu için, aslı kelime olan insan da öyledir. Her şey yok olacaktır; ancak Allah’ın kendi sureti üzerine yarattığı insanın yüzü –başka bir deyişle Allah’ın yüzü- bakidir. Gökler ve yer, Allah tarafından insanın vücuduna göre yaratılmıştır. Feleğin üç yüz altmış derecesi, altı adet yirmi sekiz ve altı adet otuz ikiden oluşur ki yirmi sekiz ve otuz iki, insandaki ilahi kelimelerin işareti olan hatlardır. Allah kelimedir ve insan da Allah’ın arşıdır. Bu sebeple Allah’ın arşa istiva etmesi, insanın yüzünde yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime olarak görünmesidir. Hayme-i mî’âd, Âdem’in vücudunun bir misalidir. Ayrıca, Âdem’in yüzü asıl Kâbe’dir; çünkü Kâbe’nin toprağı, Âdem’in yüzünü yaratmak için kullanılmıştır. Kâbe’ye dönerek kılınan namaz, aslında Âdem’in yüzüne –yani Allah’ın yüzüne- kılınmaktadır.

3.3. Söz

Hurûfilikte söz her şeydir. Yaratılış “Kün!” emriyledir ve yine otuz iki harften ibaret olan Allah tarafındandır (Yasin, 36/82). Allah, yarattığı her şeye otuz iki ilahi kelimedden bazılarını vermiştir; Âdem’e ise bu kelimelerin hepsini öğretmiştir (Bakara, 2/31). Bu nedenle her varlık, otuz iki kelimedir. Fazlullah bu hususu şöyle ifade eder: “Her nesne ki kef ve nûn emrinden mevcûd ola ol Hakk teâlânın kelimesinden gayrı değildir” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 246). Arşî, şiirlerinde sözün yaratılıştaki rolüne, insanlar ve tüm varlıklar için anlamına dair konulara değinmiştir.

Terkîbe geldi nutka gelüp kuvvet-i ezel
Kün didi oldı var zemîn ü tokuz semâ (K 6/2)

Ezel kuvveti söz ile vücuda geldi; “Ol!” dedi, yer ve dokuz gök var oldu. Ezel kuvveti Allah’tır ve söz ile vücuda gelmiştir. Allah’ın söz olması, *Yuhanna İncili*’nin ilk ayetini hatırlatmaktadır: Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı’yla birlikteydi ve Söz Tanrı’ydı” (İncil, 2016: 165). Hristiyanlık ile Hurûfilik arasında bilimsel olarak kanıtlanmış herhangi bir ilişki bulunmasa da söz konusu benzerlik ilginçtir. Söz olan Allah’ın “Ol!” emriyle kainat yaratılmıştır. Demek ki, söz ile madde arasında bir ilişki bulunmalıdır. Shahzad Bashir bu ilişkiye şu ifadelerle dikkat çekmektedir:

Fazlullah’a göre Allah’ın ‘Ol/Kün’ hitabı mecazi olarak değil gerçek olarak kabul edilmeliydi. Allah’ı, dilin yapısı içerisinde bir kelime sarf ederek âlemi yaratan olarak görmek gerekiyordu. Yaratılışa önyak olan bu ilk eylemin mahiyeti nedeniyle dil ve madde, âlemin tüm mevcudiyeti boyunca daima birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. (Bashir, 2013: 49)

Yaratılışı kelime ile olan varlığın, özü de kelime olmalıdır. *Câvidânnâme*’de söz ile yaratılan maddi varlıkların özüne dair şu cümleler geçmektedir:

Mecmû’-ı cevâhir kelime-i ilâhîden mevcûd olmuş olalar ki *Kün feyekûn*⁸ emridir pes çün buncılayın eflâkdan müşâhede eyledi, nâ-çâr ferzendân-ı Âdem ol âlemde gökleri ve zemîni yâkuttan ve la’lden ve

⁸ “(...) ‘Ol’ der, o da hemen oluverir.” (Yâsin, 36/82)

zebercedden ve cevâhirden ebedü'l-âbidîn görür ve ol makâmda sâkin olur ki *Halidine fiha madametis semavatü vel erdu illa ma şae rabbük*⁹ istisnâ eyledi ki gâh olur ki ancılayın cümle kelime-i ilâhînin âlemin ki bir kelimenin zımnındadır, be-hükm-i *İkru'l-Kurân ilâ harfî vâhid*¹⁰ müşâhede eylemek olur bürhân-ı ilâhî ile ki cümle eşyâyı Hazret-i Ehadiyyet'in zâtı bulurlar lâ-şekk ve lâ-şübhe ki tâ cümlesi bir kelime-i Hazret-i İlâhî olalar. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 46)

Görülüyor ki, Hurûfiliğe göre, kelime ile yaratılan varlığın aslı da kelimedir. Bu şekilde, söz ile madde arasındaki boşluk ortadan kalkmış olur; çünkü madde ile söz ayrı şeyler değildirler. Söz, maddenin aslıdır. Maddi varlıklar, söz olmadan yaşamlarını sürdüremezler. Onların var olması ve varlığını devam ettirmesi söze bağlıdır. Seyyid Nesîmî, bu hususu *Mukaddimetü'l-Hakâyık* adlı kitabında şöyle ifade etmiştir:

(...) Tüm varlık bu otuz iki harf ile vardır. Nasıl ki el-hamdü lâfzından elif, lâm, ha, mim, dal harfleri çıksa el-hamdü var olmaz; aynı şekilde eğer varlıktan bu otuz iki harf ayrılrsa, eşyanın da varlığı ortadan kalkar ve ondan geriye bir şey kalması mümkün değildir. (Seyyid Nesîmî, 2017: 18)

Varlık, özü itibariyle sözdür. Bu nedenle, yerin ve dokuz göğün “Ol!” emriyle yaratılmasına şaşmamak gerekir.

Nutka oldu bedel zemîn ü semâ

Kâf u nûn cümlesine virdi hayât (Tercî-i bend 3/III/24)

Yer ve gök sözün bedeli oldu; kâf ve nûn hepsine hayat verdi. Kâf (كاف) ve nûn (نون), “Kün!” emrinin harfleridir. Yer ve gök, bu harflerle yaratılmıştır ve yine bu harfler sayesinde hayattadır. Yer ve göğün söze bedel olması, sözün değerini göstermektedir. Kainat, yani yaratılan her şey, sözün karşılığını oluşturur.

Kün emri ile ihata kıldı

Altı gün içinde kâ'inâtı (Terkîb-i bend 1/II/12)

⁹ “Onlar, gökler ve yerler durdukça orada ebedî olarak kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır.” (Hûd, 107)

¹⁰ “Kur’ân’ı bir harf üzerine okuyun.”

Kainatı altı gün içinde “Ol!” emri ile kuşattı. Kainatın “Kün!” emriyle altı günde kuşatılması, altı günde yaratılması anlamındadır. Araf suresinin 54. ayetinde bu konuya değinilmektedir. Altı günde yaratma, bu kelimeyi oluşturan iki harfin (ك ve ن) okunuşu olan kâf ve nûn (كاف ve نون)’daki harf sayıları toplamına işaret eder. Bunların okunuşundaki harfler altı adettir ve kainatın yaratılış gününe karşılık gelir.

Gayrı kalmadı yerde ve gökde

Doldı nutk-ı Hak ile kevn ü mekân (Tercî-i bend 3/VII/57)

Yerde ve gökte Hakk’ın sözü ile dolmayan bir şey kalmadı. Kainatın Hak sözüyle dolması, her şeyin Hakk’ın “Kün!” emriyle yaratılmış olmasındandır.

Haşr-ı nutk oldu sûret-i Âdem

Neşr oldu sühan cemâd ü nebât (Tercî-i bend 3/III/23)

Söz, cansızlar ve bitkilere yayıldı; Âdem’in yüzü sözün toplanması oldu. Her şey, Allah’ın sözüyle meydana gelmiştir. Allah, tüm yarattığı varlıklara otuz iki ilahi kelimededen bazılarını vermiştir. Fazlullah şöyle der: “Hakk teâlânın rahmeti ki kelimedir cümle eşyâya erişmiştir...” (2012: 247). Âdem’e ise bütün ilahi kelimeleri öğretmiştir (Bakara, 2/31). Bu sebeple Arşî, sözün cansızlar ve bitkilere yayıldığını; sonra Âdem’in yüzünde toplandığını söyler.

Kadîmî nutk-ı hayy-i lâ-yenâmem

Egerçi zâhirâ cild ü ‘izâmem (M 2/1)

Her ne kadar görünürde deri ve kemik olsam da (aslında) eskiden beri sonsuz dirinin sözüyüm. İnsanın maddi varlığı yalnızca bir görüntüdür, hayaldir. Asıl olan, otuz iki ilahi kelimedir; ezeli ve ebedi olan Allah’ın sözüdür.

Biz sî vü dû nutk-ı lâ-yezâlüz

Kevn ile mekân bisâtumuzdur (Tercî-i bend 2/VII/53)

Biz, otuz ve iki sonsuz sözü; kainat minderimizdir. Otuz iki ilahi kelime sonsuzdur. Bu kelimelerden yaratılan insan da otuz iki sözden ibarettir ve tıpkı kelimeler gibi ezeli ve ebedidir. Aşağıdaki beyitte de benzer bir mana bulunur:

İrmez bize mevt dâ'imü'd-dehr
Nutkuz ki kadîm-i zü'l-hayâtuz (Tercî-i bend 2/I/7)

Dünya devam ettikçe bize ölüm ermez; sözü ki sonsuz hayat sahibiyiz. Söz sonsuzdur. Aslı söz olan insan da sonsuz olduğu için ona ölüm yoktur.

Başdan ayaga kelâm-ı Hakkuz
Bir vech-i hasen degül miyüz biz (Tercî-i bend 2/VIII/58)

Baştan ayağa Hakk'ın sözüyüz; biz bir güzel yüz değil miyiz? İnsan, Hakk'ın sözüyle yaratılmıştır. Allah, ilahi kelimeleri insanın yüzüne yazmıştır. Bu nedenle yüz güzeldir.

Göstermege vech-i şâhid-i gayb
Mir'ât-ı hurûf-ı 'âliyâtuz (Tercî-i bend 2/I/5)

Gaybın şahidinin yüzünü göstermek için ulu harflerin aynasıyız. Hadis-i şerifte şöyle buyrulur: "Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı" (Çiftçi, 2014: 3). Allah otuz iki harftir; insanı da otuz iki harf üzerine yaratmış olup harflerin işaretlerini yüze hatlar vasıtasıyla kazımıştır. Bu nedenle insanın yüzü, Allah'ın yüzünü gösterir. Yüz, otuz iki harfin aynasıdır. İlâhi harflerin Allah olarak kabul edildiğini düşünürsek şöyle de söyleyebiliriz: Yüz, Allah'ın aynasıdır.

Kelâmum cümle mermûzât-ı Hakdur
Vücûd-ı vâhide âyât-ı Hakdur (M 2/13)

Sözüm, tamamen Hakk'ın işaretleridir; tek vücuda Hakk'ın ayetidir. İnsanın sözü, ilahi kelimedenden ayrı değildir; çünkü yaratılan her şey ilahi kelimelerden ortaya

çıkıştır. İnsanın sözü de buna dahildir. Dolayısıyla söz, Allah'ın bir delilidir; vücuttaki ayetlerden biridir.

Lisânumdan işit esmâ-i külli

Ki eyler zât-ı mutlakdan tecellî (M 2/12)

Mutlak Zat'tan görünen bütün isimleri dilimden işit. Bakara suresinin 31. ayetine göre Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiştir. Bu isimler, Hurûflere göre otuz iki ilahi kelimedir. İnsan, konuşmasında bütün ilahi harfleri kullanabilen tek varlıktır. Bu nedenle o, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Şair, bu beyitte, konuşmasında Allah'tan görünen bütün ilahi kelimelerin bulunduğunu ifade etmektedir.

Zuhûr-ı zâtun oldum tercemânı

Götürdüm perde-i sırr-ı nihânı (M 2/10)

Gizli sırrın perdesini açıp zâtın ortaya çıkışının tercümanı oldum. Gizli sır perdesinin arkasında otuz iki ilahi kelime vardır. İnsan, konuşmasında bütün ilahi kelimeleri kullanabilir. Onun konuşması, ilahi kelimelerin kendisi olan Hakk'ı ortaya çıkarır. Yani konuşma, Hakk'ın gizli perdesini sıyrıp onun otuz iki ilahi kelimeden oluşan varlığını bilinir kılar.

Otuz iki kelâm olmuş egerçi menşe-i kesret

Velâkin sayha-i vâhid durur ez-kuvvet-i ûlâ (G 2/18)

Otuz iki söz, çokluğun kaynağı olmuştur; ancak ilk kuvvetten tek sestir. Fazlullah'a göre “otuz iki kelime bir kelimedir” (2012: 129). Kelimeler arasında ayrılık, farklılık ve hiyerarşi yoktur. Hepsinin kaynağı tek bir sestir. Bu husus, Hurûflikteki vahdet anlayışının kaynağını oluşturur. Asıl olan tek ses vahdet iken, otuz iki ilahi kelime çokluğun kaynağı olmuştur. Bunun sebebi, yaratılan her varlığa otuz iki ilahi kelimeden bazı sözlerin verilmesidir. Aşağıdaki beyit de aynı manadadır:

Bir sahya-i vâhid iken evvel

Otuz ikide bulup sebâtı (Terkîb-i bend 1/II/11)

En başta tek bir haykırış iken otuz ikide karar bul(du)...

Ol emânet kim ana âbâ didi arz u semâ

Nutk-ı Rahmândur kim olmuşdur ana Âdem emîn (G 220/4)

Babaların yer ve gök dedikleri o emanet Rahman'ın sözüdür ki Âdem ona emanetçi olmuştur. Ahzab suresinin 72. ayeti şöyledir: “Şüphesiz ki biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir”. Fazlullah Esterâbâdî, ayette bahsedilen emaneti otuz iki ilahi kelime olarak yorumlar: “Emânet otuz iki kelimedir” (2012: 421). Arşî, beyitte bu anlayıştan bahseder. Babaların yer ve gök dedikleri, Âdem'in emanetçi olduğu şey otuz iki kelimedir.

Bulardur ‘arş-ı Rahmân nutk-ı zât-ı Hak bu ma’nîde

Geçüp kürsî-i dendâna olupdur dem-be-dem gûyâ (G 2/6)

Rahman'ın arşı bunlardır. Hakk'ın sözü bu manada dişlerin kürsüsüne geçip an be an söyleyici olmuştur. Araf suresinin 54. ayeti şöyledir: “Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan ve Arş'a kurulan, geceyi, kendisini durmadan takip eden gündüze katan, güneşi, ayı ve bütün yıldızları da buyruğuna tabi olarak yaratan Allah'tır...”. Ayette geçen arş, Hurûfîler tarafından Hz. Âdem'in bedeni olarak kabul edilir. *Câvidânnâme*'de şöyle yazar: “(...) Arş Âdem aleyhi's-selâmın vücûdudur ki kelime-i ilâhînin istivâsı onun vechinin hilkatî üzerinde zâhir oldu...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 39). Yani, Allah'ın arşı istivâsı, Âdem'in yüzünde otuz iki harf olarak görünmesidir. Bu bilgiler ışığında beyte baktığımızda mana şöyledir: İnsan, Rahman'ın arşıdır. Allah, sözünü daima insanların ağzındaki dişler vasıtasıyla söylemektedir. Allah'ın sözü otuz iki ilahi kelimedir. Dişler de otuz iki adettir. Hurûfîlere göre dişler ile ilahi kelimeler

arasında, aynı sayıda olmalarından dolayı bir münasebet bulunmaktadır (Âmiloğlu, 2014: 65).

Gel imdi dâhil-i Dârü's-Selâm ol
'Anâsır i'tibârın ko kelâm ol (M 2/46)

Şimdi gel, selam yurdu (olan cennete) gir; anasıra itibar etmeyi bırak, söz ol. Anasır dünyevî heveslerdir ve malayani şeylerdir. Hakikat ise yalnızca sözdür. Cennet, malayani şeylerden uzaktır ve hakikat ehlinin mekanıdır. Bu sebeple şair, emniyet yurdu cennete girip dünyanın boş işlerinden uzaklaşmayı, saf hakikat olan söz olmayı tavsiye etmektedir.

Gelelden 'âlem-i terkîbe zât-ı kuvvet-i evvel
Gehî savt u gehî nutk ile kıldı 'âlemi ihyâ (G 2/7)

İlk kuvvetin zatı terkip âlemine geldiğinden beri bazen ses ve bazen de söz ile âlemi diriltti. İlk kuvvetin zatı Allah'tır, terkip âlemi ise dünyadır. Allah'ın dünyaya gelmesi, Fazlullah suretinde tecelli etmesidir. Dolayısıyla beyit, Fazlullah hakkındadır. O, âlemi bazen ses bazen de söz ile diriltmiştir. Bu bakımdan, sözleriyle ölüleri diriltten Hz. İsa'ya benzemektedir. Âlem, söz ile var olmuştur ve yine onunla ayaktaadır. Bu sebeple Fazlullah'ın söz ile âlemi diriltmesi şaşılacak bir durum değildir.

Mâlikü'l-mülk cümle eşyâdur
Nutm-ı Hak bâkî gayruhu fânî (Tercî-i bend 3/II/11)

Mülkün sahibi bütün şeylerdir; Hakk'ın sözü kalıcıdır, gerisi ölümlüdür. Bu beyitte Hurûfliğin vahdet anlayışı bulunmaktadır. Allah her şeyi otuz iki ilahi harfle yaratmıştır. Kendisi de otuz iki kelime olan Allah, yarattığı şeylere ilahi kelimelerden vererek, onları da kendisi gibi ölümsüz kılmıştır. Mülk Allah'ındır; ancak Allah her şeydedir. Bu nedenle beyitte mülkün sahibi olarak 'cümle eşyâ' gösterilmiştir. Beyit, vahdet anlayışının ileri boyutu olan panteizme ait izler taşır. Beyte göre Allah'ın

sözü kalıcı olup bunun dışında her şey ölümlüdür; fakat kainatta Allah'ın sözü dışında hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla ölecek hiçbir şey de olmayacaktır; her şey sonsuzdur, her şey Allah'tır.

Olalı otuz iki rûz-ı ezel aduma bahş
Oldı dört yedi kelâmu'llâh ile cânuma bahş
Nutmumı Fazl-ı Hudâ eyleyeli bir heme bahş
Acı tatlı ne ki var benden olur 'âleme bahş
Kimine zehr-i helâhil kimine tiryâkem (Tahmis 1/3)

Otuz iki ezel günü adıma bahşedildiğinden beri yirmi sekiz Allah kelamı canıma bahşedildi. Fazl-ı Hudâ sözümü hep bahşettiğinden beri acı tatlı olan her şey âleme benden bahşolur. Kimine öldürücü zehirim, kimine tiryakım. Allah, her şeyi ilahi kelimelerle yaratmıştır ve insana bu kelimelerin hepsini öğretmiştir. Böylece insan, Allah gibi olmuştur. Bu nedenle şair, acı olsun tatlı olsun her şeyin âleme kendisi tarafından bağışlandığını söyler. Çünkü o, Allah mertebesindedir.

Sayha-i vâhid idüm Fazl-ı Ehad mülkinde
Otuz iki sıfatam şimdi 'aded mülkinde
Olmışam rûh-ı revan gerçi cesed mülkinde
Vâhidem ferdem ü yek-tâyam ebed mülkinde
Kuvvet-i zât-ı ezel fâ'il-i âb u hâkem (Tahmis 1/4)

Fazl-ı Ehad ülkesinde tek haykırış idim. Şimdi adet ülkesinde otuz iki sıfatım. Ceset ülkesinde gidici olan (bir) ruh olsam da ebediyet ülkesinde tekim, ferdim ve biriciğim. Sonsuz zatın kuvveti, su ve toprağın işleyeniyim. Söz, esasında tek bir sayhadır. Otuz iki ilahi kelime bir kelimeden ibarettir. Kuvvet âleminde tek bir sayha, adet ülkesi olan terkip âleminde otuz iki olmuştur. Otuz iki harf, Allah'ın kendisidir; bu nedenle Allah gibi ezeli ve ebedidir. Allah'ın yarattığı her şeyde bulunan otuz iki harf, yaratılanları da sonsuz kılar. Şair, ceset ülkesinde ölümlü olsa da aslında ölümsüz, tek ve biricik olduğunu söyler. Çünkü o, kendisindeki ilahi

harflerden dolayı Allah'tır ve Allah ile kendisi arasında herhangi bir ayrım bulunmamaktadır.

Arşî, sözü Allah'ın kendisi olarak algılamaktadır. Söz, esasında tek bir sestir. Otuz iki harf, bir harften ibarettir. Kuvvet âleminde tek bir sayha olan söz, terkip âleminde otuz iki olmuştur. Allah, âlemi “Kün!” emriyle yaratmıştır ve yarattığı her şeye ilahi kelimelerden bazılarını verirken Âdem'e hepsini öğretmiştir. Allah'ın zatı da otuz iki kelime olduğundan tüm yaratılmışlarda Allah bulunmaktadır. Hakk, yani söz, nasıl sonsuzsa yaratılanlar da öyle sonsuzdur. Ölüm yalnız bedeni götürür; ancak öz ebedidir. Zaten beden, bir görünümünden başka bir şey değildir; çünkü maddenin aslı da sözden ibarettir. İnsanların otuz iki dişi arkasından otuz iki kelimeyi konuşan, Âlemlerin Rabbinden başkası değildir. Göklere, yere ve dağlara teklif edilip hiçbirisinin kabul etmediği fakat insanın yüklendiği emanet, sözdür. İnsanın konuşması, Allah'ın varlığına delil olur; çünkü o, otuz iki ilahi kelime ile oluşur ve bu kelimeler Allah'ın kendisidir.

3.4. Vahdet ve Hulûl

Hurûfilik, vahdete dayalı bir sistemdir; fakat bu sistemin hulûl inancına varan tarafları vardır. Bu başlık altında biz, Arşî'nin şiirleri örneğinde bu konuyu inceleyeceğiz.

3.4.1. Vahdet

Hurûfilik öğretisi vahdet düşüncesine dayanır (Ballı, 2012: 381). Bu öğretiye göre isim ile müsemma aynıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59). Otuz iki ilahi kelime, Allah'ın ismi ve sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13). Bundan dolayı Allah otuz iki kelimedir. Âlemlerin Rabbi, her şeyi kâf (كاف) ve nûn (نون) harflerinden oluşan “Kün!” emriyle, yani sözle yaratmıştır (Yasin, 36/82). O, yarattığı varlıklara ilahi kelimelerden bazılarını vermiştir. Âdem'e ise, bir

istisna olarak, bütün kelimeleri öğretmiştir (Bakara, 2/31). Demek ki her şeyin mayası, özü sözdür. Yani, yaratılanların tamamı Allah'ın sözünden ibarettir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 246). Bu durum, Hurûfilikteki vahdet anlayışını doğurur. Arşî'nin bu konuda bazı beyitleri bulunmaktadır:

Vahdetündür câna maksûd u murâd
Olmaya hâkim gönül mülkine yâd (M 1/49)

Canın amacı ve isteği tekliğindir. Hatıra, gönül ülkesine hakim olmasın. Şaire göre 'hatıra', varlığın çokluğuna dair bir zandır. Halbuki varlıkta vahdet vardır. Şairin isteği, kainattaki vahdeti anlamaktır.

Benüm fi'lümde fi'lün ola fâ'il
Benüm kavlümden kavlün ola izhâr (K 1/7)

Benim eyleyimde (senin) eylemin 'yapan' olsun. Benim sözümde (senin) sözün ortaya çıksın. Şair, kendi eylemlerini ve konuşmasını Allah'ın yapmasını, kendisinde O'nun görünmesini istemektedir. Aslında, Hurûfî akidesine göre, olan şey zaten budur. Şairin asıl talebi, bu durumun farkındalığına erişmektir.

Otuz iki kelâm olmuş egerçi menşe-i kesret
Velâkin sayha-i vâhid durur ez-kuvvet-i ûlâ (G 2/18)

Çokluğun kaynağı otuz iki kelam olsa da ilk kuvvetten (çıkan) tek haykırıştır. Şair, bu beyitte Hurûfilik'in vahdet düşüncesinden bahsetmektedir. Otuz iki ilahi kelime, aslında tek bir sestir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 129). Kelimeler, nurdur. Nur ise bölünmez, tektir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417). Kuvvet âleminde kelime tek bir sayhaydı; ancak terkip âleminde otuz iki olmuştur. Bu nedenle çokluğun kaynağı otuz iki kelamdır. Fakat bu çokluk görünüştedir. Nihayetinde otuz iki kelime, birbirinden ayrı ve farklı değildir, aralarında hiyerarşik bir durum yoktur. Hepsi tek bir kelimedir.

Geldi terkîbe kuvvet-i evvel

Kesreti kıldı vahdete tebdîl (Tercî-i bend 1/VII/50)

İlk kuvvet vücuda geldi; çokluğu tekliğe çevirdi. İlk kuvvetin vücuda gelmesi, Allah'ın Fazlullah'ta tecelli etmesidir. Fazlullah, harflerin sırrını öğreterek çokluğu yine tekliğe çevirmiş, insanlara vahdeti öğretmiştir.

Görünen cümle zât-ı Fazl-ı Hakdur

Sıfât-ı sî vü dû ag u karadan (G 233/2)

Görünen her şey Fazl-ı Hakk'ın zatıdır; ak ve karadan otuz iki sıfattır. Allah, otuz iki sıfattır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319). Bu sıfatlarını yarattığı varlıklara dağıtmıştır. Bu nedenle neye bakılırsa Hak görülür. Hurûfilik inancına göre Allah, Fazlullah'ta tecelli etmiştir. Dolayısıyla Fazlullah, aslında Allah'tır. 'Fazl-ı Hakk' ile hem Allah hem de Fazlullah kastedilir; fakat burada bir ikilik söz konusu değildir. Çünkü Allah ile Fazlullah iki ayrı varlık olmayıp tek bir varlıktır.

Yazdı sıfat-ı zâtını ol sûret-i pâke

Otuz iki perde

Kendüsi yine kendüsini kıldı temâşâ

Ref' itdi gıtayı (Müstezad 1/3)

Zatının sıfatını otuz iki perde (halinde) o pak surete yazdı. Örtüyü kaldırıp kendisi yine kendisini izledi. Hadise göre "Allah, Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır" (Çiftçi, 2014: 3). Yani, onu otuz iki ilahi kelime üzerine yaratıp, yüzüne bu kelimelerin işaretlerini hatlar vasıtasıyla yazmıştır. Bu nedenle Âdem'in yüzü, Allah'ın aynasıdır. Fazlullah Esterâbâdî: "(...) Hüdâ sûreti Âdem'dir." der (2012: 71). Dolayısıyla yaratıcı ile insanın ilişkisi, beyitte belirtildiği gibi, Allah'ın kendi kendini izlemesidir.

Vahdet gözin aç eyle nazar fi'l-i Hudâya
Ol 'ârif-i bi'llâh
Tâ fehm idesin neydüğün esmâ vü müsemmâ
Terk eyle dü-tâyı (Müstezad 1/10)

Vahdet gözünü aç, Hudâ'nın işlerine bak, veli ol. Esmâ ile müsemmanın ne olduğunu anlamak için ikiliği terk et. Hurûfiliğe göre isim ile müsemma birdir, aynı şeydir. Otuz iki kelime olan Allah, âlemi de otuz iki kelime üzerine yaratmıştır. Bundan dolayı âlemde vahdet bulunur. Bunu anlamak için ikilik terk edilmeli, Hudâ'nın işlerine vahdet gözüyle bakılmalıdır. Veli olmanın yolu budur.

Kelâmum cümle mermûzât-ı Hakdur
Vücûd-ı vâhide âyât-ı Hakdur (M 2/13)

Sözüm, tamamen Hakk'ın işaretleridir; tek vücuda Hakk'ın ayetidir. Söz, Allah'tır. İnsanın konuşması da Allah'ın bir kanıtıdır; çünkü konuşan, Allah'tan başkası değildir (Arşî, G 2/6).

Beni lâ menziline sanma sûfî
Mekânım lâ'durur illâ'dayam ben (G 227/8)

(Ey) sufi! Beni 'lâ' menziline sanma. Mekanım 'lâ'dır; (ancak) ben 'illâ'dayım. İnsan, beden olarak, yokluk âleminde yaşamaktadır. Ölümlü beden, aslında bir görüntüden ibarettir. Allah'ın sözleri ölümsüzdür ve insanın aslı da ilahi kelimelerden yaratılmıştır. Bu nedenle ruh ölümsüzdür ve Allah ile vahdet içindedir. Dolayısıyla şair, yokluk âleminde yaşasa da aslında sonsuzluk âlemine aittir.

Zâtam ki kılup sûret-i Âdemde tecellî
Sî vü dû sıfatla
Fehm itnese tan mı sözümi zâhid-i ahmak
Esrâr-ı beyânım (Müstezad 2/2)

Zatım ki Âdem'in suretinde otuz iki sıfatla göründüm. Ahmak zahit sözümü anlamasa ayıplanır mı? Sözün sırlarıyım. İnsanın asıl varlığı, aslında Allah'tır. O, insan suretinde görünmüş Hakk'tır. Hak sözdür ve insan sözün sırlarıdır. Ahmak zahidin bu durumu anlaması beklenemez. Bu nedenle onu ayıplamaya gerek yoktur.

Yerde gökde ne ki var zâtumuza mülhakdur
Zâtumuzdur ki tabâyı'da şeh-i mutlakdur
Dilümüz anlamaz kimse bizüm muglakdur
Her ne sâdır ola bizden kamu fi'l-i Hakdur
Fâ'il-i mutlaka biz âlet ü biz esbâbuz (Tahmis 2/2)

Yerde (ve) gökte olan her şey zatımıza katılmıştır. Bizim dilimiz kapalıdır; kimse anlamaz. Bizden her ne ortaya çıksa Hakk'ın işidir. Biz, mutlak eyleyene alet ve vasıtalarız. Her şey otuz iki ilahi kelimededen yaratılmıştır. İnsanda ise otuz iki kelimenin tamamı bulunmaktadır; çünkü Allah yalnızca insana bütün isimleri öğretmiştir. Dolayısıyla, yerde ve gökte ne varsa insanda da vardır. Arşî, bir başka beytinde bu durumu şöyle ifade eder: "Sûretâ gerçi kim sagîrem ben / Ma'nîde 'âlem-i kebirem ben" (G 225/1). Allah otuz iki kelimedir ve insanı da kendi suretinde, yani otuz iki ilahi kelime üzerine yaratmıştır. İnsanlardan ortaya çıkan her şeyin Allah işi olmasının sebebi budur.

Vahdet, Hurûfilîğin temel düşüncelerinden biridir. Arşî, vahdete erişmek istemekte, bunun farkındalığını kazanmak için çabalamaktadır. Aslında her şey tek bir sestem ibarettir; ancak terkip âleminde otuz iki kelime ortaya çıkmıştır ve bu çokluk olarak görünmektedir. Halbuki görüntüler, hakikati yansıtmazlar. Otuz iki ilahi kelime, tek bir kelimedem ibarettir. Allah, otuz iki ilahi kelime olup her şeyi bu kelimeler vasıtasıyla yaratmıştır. İnsana ise, bir istisna olarak, bütün ilahi kelimeleri vermiştir. Bu sebeple yerde ve gökte ne varsa insanda da vardır. İnsanda ne varsa Allah'ta da vardır. İnsanların eylemleri ve konuşması, aslında Allah'ın işleri ve sözleridir. Allah, kendi suretinde yarattığı insanda, yine kendisini izlemektedir. İnsanın yüzü, Allah'ın yüzüdür. İnsan, otuz iki sıfatla görünen Allah'tır. Zahitler bunu anlamayacaktır; zaten anlamaları da beklenmemektedir.

3.4.2. Hulûl

Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*'nde 'hulûl' kavramını şöyle tanımlamaktadır: "1. Bir şeyin diğer bir şeye girmesi. 2. Allah'ın bazı eşyaya veya kişilere girmesi inancı" (2016: 173). Hurûfilikte hulûl inancının olduğu açıktır; çünkü Hurûfiler Allah'ın Fazlullah'ta tecelli ettiğine inanırlar. 'Allah'ın Fazlullah'ta Tecelli Etmesi' başlığı altında bu konudan uzun uzun bahsettiğimiz için burada birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Bununla beraber, *Arşî Divanı*'nda hulûl inancına örnek olabilecek onlarca beyit bulunmaktadır.

Ma'lûm ola tâ ki zât-ı mutlak

Geydükde libâs-ı şekl-i insân (Terkib-i bend 1/VI/47)

Mutlak zat, bilinmek için insan şeklinde elbise giydi. Mutlak zat, Allah'tır. Otuz iki ilahi kelime olan Allah, yarattığı şeylere ilahi isimlerden verdi. İnsanı ise kendi suretinde, yani otuz iki ilahi kelime üzerine yarattı. İnsanın yüzüne otuz iki ilahi kelimenin işaretini koydu. Böylece insan yüzü, Allah'ın aynası oldu. Allah, insanda kendisini seyretti. Allah, bilinmek için yarattığı bu âlemde insan elbisesi giydi. Aslında insan sureti, yalnızca bir görünüşten, bir hayalden ibarettir. Asıl olan, ölümsüz otuz iki kelimedir. Hurûfilere göre Allah, Âdem suretinde görünmüş; yani Âdem'e hulûl etmiştir: "Hakk teâlânın hânesi muayyen bir şahsın vücûdundan ibâretidir şöyle ki ol vücûd-ı şahs-ı Âdem aleyhi's-selâmdır" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 213).

Fazl idi gelüp kılan tecellî

Emr iden ezel namâzı elli (Terkib-i bend 1/VI/48)

Gelip tecelli eden, ezelde namazı elli (rekât olarak) emreden Fazl idi. Rivayete göre Allah, Miraç'ta Hz. Muhammed'e elli rekât namazı farz kılar. Beyte göre ise, namazı farz kılan kişi Fazlullah'tır; çünkü Allah Fazlullah'a hulûl etmiştir. Allah, dünyaya gelip Fazlullah suretinde tecelli etmiştir.

Arşî'nin neredeyse bütün şiirlerinde Fazlullah, aynı zamanda Allah'tır. Bu nedenle beyitlerde Fazl-ı Hak, Fazl-ı İlâh, Fazl-ı Allah ve Fazl-ı Sübhan gibi isimlerle anılır. Bunun sebebi, Allah'ın Fazlullah'a hulûl ettiğine inanılmasıdır.

3.5. Yaratılış

Yaratılış, Allah'ın “Kün!” emriyle meydana gelmiş, kainat altı günde yaratılmıştır:

Kün emri ile ihata kıldı

Altı gün içinde kâ'inâtı (Terkîb-i bend 1/II/12)

Kainatı altı gün içinde “Ol!” emri ile kuşattı. Yaratılış, “Kün!” emriyle meydana gelmiştir. Bu kelime kâf ve nûn harflerinden oluşmaktadır. Bu iki harfin eczasında (نون ve كاف) altı harf bulunmaktadır. Bu harflerin sayısı, yaratılışın altı gününe eşittir. Yani; yaratılışın her bir günü, kâf ve nûn harflerinin eczasındaki her bir kelimeye eşittir. Kainatın altı günde yaratılmasının anlamı budur. *Câvidânnâme*'deki bir başka açıklama ise şöyledir:

(...) Altı gün altı kez on iki sâatden ibâretdir şöyle ki yetmiş iki sâat olur gecesiz vakti ki şeb u rûz müstevî ola yani gece on iki sâat ve gün on iki sâat ola, eknûn altı kez on iki sâat yetmiş iki sâat olur ve yirmi sekiz kelime-i ilâhî ki ibâretdir yirmi sekiz esmâdan pes ol yüzdendir ki isim ayn-ı müsemmâdır. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 73).

Yani, bir gün on iki saat gündüz ve on iki saat gecedir. Altı gün, altı adet gündüz demektir. Altı tane on iki yetmiş iki eder. Allah, kainatı yetmiş iki saatte yaratmıştır. Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf, yirmi sekiz ilahi kelimenin karşılığıdır. Bu harflerin eczasında toplam yetmiş iki harf bulunur ki yaratılışın saatleri adedince. Altı günde yaratılmanın manası budur.

Fazl issi Hudâ-yı ferd ü yek-tâ
Kıldı yedi günde halkı peydâ (Terkib-i bend 1/V/40)

Fazl sahibi, tek ve eşsiz Hudâ; halkı yedi günde yarattı. Hurûfî inamışına göre Allah, altı günde kainatı, yedinci günde ise insanı yaratmıştır. Âdem'in yaratıldığı gün cumadır ve cuma günü 'arttırılmış gün' olarak isimlendirilir: "(...) Cuma günü altı gün üzerine mezîd ola..." (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 74). Bu günün arttırılmış olması, yaratılışın altı günü üzerine gelen yedinci gün olmasındandır.

Terkîbe geldi nutka gelüp kuvvet-i ezel
Kün didi oldı var zemîn ü tokuz semâ (K 6/2)

Ezel kuvveti söz ile vücuda geldi; "Ol!" dedi, yer ve dokuz gök var oldu. Yer ve dokuz göğün yaratılması, kâf ve nûn'dan oluşan "Kün!" kelimesiyle meydana gelmiştir. Söz, maddeyi oluşturmuştur. Demek ki ikisi arasında bir ilişki mevcuttur. Hurûfîler, bu ilişkiyi açıklarken, maddeyi bir elbise, vehim, hayal olarak düşünürler ve hakiki varlığı kelime olarak kabul ederler:

Otuz iki kelâm-ı Hak geyelden câme-i hıkat
'İyân oldı ki Âdemdür emîn-i kenzü'l yefnâ (G 2/8)

Hakk'ın otuz iki sözü yaratılış elbisesi giydiğinden beri ortaya çıktı ki tükenmez hazinenin emini Âdem'dir. Allah, Âdem'i otuz iki kelime ile kendi sureti üzerine yaratmıştır. Âdem, her ne kadar vücut sahibi maddi bir varlık olarak görünse de onun aslı otuz iki kelimedir; maddi varlık ise bir hayaldir, görünüştür. Âdem'in asıl varlığını oluşturan otuz iki ilahi kelime, Ahzab suresinin 72. ayetinde belirtilen emanettir. Bu emanet, beyitte belirtildiği üzere, tükenmez bir hazinedir; çünkü Allah otuz iki kelimedir ve her şeyi bu kelimeler ile yaratmıştır. Otuz iki kelimeye sahip olan, yerde ve göklerdeki her şeye sahip olur.

Gelelden ‘âlem-i terkîbe zât-ı kuvvet-i evvel
Gehî savt u gehî nutk ile kıldı ‘âlemi ihyâ (G 2/7)

İlk kuvvetin zatı terkip âlemine geldiğinden beri bazen ses ve bazen de söz ile âlemi diriltti. İlk kuvvetin zatı Allah’tır. Terkip âlemi ise dünyadır. Allah’ın dünyaya gelmesi; Fazlullah suretinde tecelli etmesidir. Fazlullah, bazen ses ve bazen de söz ile âlemi diriltmektedir. Âlemin ölü olması, dünyada hakikatin unutulması ya da gizli kalmış olmasıdır. Fazlullah ise, peygamberlerin açıklayamadığı sırları kendisine verilen tevil ilmi sayesinde açıklamış, dinde açıklanacak hiçbir sır bırakmamıştır. Böylece dünya, cehaletin ölümünden hakikatin dirilişine uyanmıştır. Fazlullah’ın ses ve sözü Hurûfilik öğretisidir. Hurûfilik, âlemin dirilişinin sebebidir. Bu beytin yaratılış ile ilgisi ise şudur: Âlem, ilk olarak kelime ile yaratılmış, hayat bulmuştur. Bu nedenle yine kelime ile dirtilmesi, şaşılacak bir durum değildir.

Hurûfilere göre yaratılış sözle meydana gelmiştir. Allah’ın “Kün!” emri, kainatın oluşmasını sağlamıştır. Kainatın altı günde yaratılması, Hurûfilerce “Kün!” emrindeki harflerin ya da Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin eczasına bağlanmıştır. Âdem ise arttırılmış gün olan cuma günü yaratılmıştır. Yaratılış, otuz iki harftir. Allah, otuz iki harftir ve yarattığı her şeye ilahi harflerden bazılarını vermiştir. Yalnızca insana tüm harfleri öğretmiş, böylece onu kendi sureti üzerine, yani otuz iki ilahi kelime üzerine yaratmıştır. İnsan, yaratılış elbisesi giymiş otuz iki harftir. Bu nedenle insan görünüştür ve Allah asıldır. Allah, bilinmeyi istediği için insanı yaratmıştır, sonra da insanda kendisini izlemiştir. Çünkü var olan yegane şey ilahi kelimelerdir. Onun dışındaki her şey hayaldir.

3.6. Tevil İlmi

Ferit Devellioğlu, ‘te’vîl’ kelimesini “sözü çevirme, söze ayrı mânâ vermeye kalkışma” olarak; ‘te’vîl-i Kur’ân’ kelimesini ise “Kur’ân-ı Kerîm’e sarâhatten hâriç mânâ verme” olarak tanımlar (2016: 1285). Devellioğlu’nun olumsuz bir anlam verdiği bu kelime, Hurûfiler tarafından en büyük ilimlerden biri olarak kabul edilir;

Çünkü Fazlullah, kendisine verilen tevil ilmi sayesinde, peygamberlerin bile açıklayamadığı sırları açıklayabilmiş, dinde soru işareti bırakmamıştır.

Okı te’vîl-i kelâmu’llâhı cânun tazele
İ’tikât it ‘ilm-i te’vîle îmânun tâzele (G 272/2)

Allah sözünün tevilini oku, canını tazele. Tevil ilmine inan, imanını tazele.
‘Allah sözünün tevili’ ile kastedilen, Fazlullah’ın kitaplarıdır. Bu kitaplardaki ilme inanmak, imanını tazelemek demektir. Başka bir deyişle, teville inanmak, imanının şartlarındandır. Bu ilmi –Ferit Devellioğlu gibi- reddetmek, kafir olmak demektir.

Te’vîl-i kelâm-ı Hakı fehm itmege sa’y it
Leylen ve nehâren
‘Arşîden işit bu sözi ey ‘âkil ü dâna
Bul Fazl-ı Hudâyı (Müstezad 1/11)

Gece ve gündüz Hakk’ın sözünün tevilini anlamaya gayret et. Ey akıllı ve bilgili (kişi)! Bu sözü Arşî’den işit, Fazl-ı Hudâ’yı bul. Hak sözünün sırlarını anlamak yalnızca tevil ilmi sayesinde olur. Bu ilim, Allah’ın kendisinde tecelli ettiği Fazl-ı Hudâ, yani Fazlullah tarafından bulunmuştur. Arşî, akıllı ve bilgili kişileri bu ilmi anlamaya davet etmektedir; zira bu ilim akılsızlar ve cahiller tarafından anlaşılamaz.

Kelâm-ı Hakka mazhar oldı ser-tâ-pâ kamu ‘uzvum
İrişdüm cümle te’vîlât-ı Kur’âna bi-hamdi’llâh (G 260/4)

Baştan ayağa bütün uzvum Hakk’ın sözüne mazhar oldu. Allah’a hamdolsun, bütün Kur’an tevillerine eriştim. Hakk’ın sözüne mazhar olmak, bu sözlerin sırrına erişmek yalnızca Kur’an tevillerini anlamak sayesinde mümkün olur. Bu ise, şükredilecek bir nimettir.

Tevil ilmi, Fazlullah'ın bulduğu bir ilimdir ve peygamberlerin dahi açıklayamadığı sırları açıklamaya yarar. Allah sözünü, *Kur'an*'ı ve hakikati hakkıyla anlamak isteyen akıllı ve bilgili kişiler, bu ilmi öğrenmeye gayret etmelidir. Bu ilme inanmak, imanın şartlarındandır. Tevil ilmini reddeden, kafir olur.

3.7. İlmü'l Esmâ, Harfler ve Harflerin Ortaya Çıkışı

Hurûfilik sisteminin temelinde Arap alfabesindeki yirmi sekiz ve Fars alfabesindeki otuz iki harften oluşan ilahi kelimeler bulunmaktadır. Allah, her şeyi bu ilahi kelimelerden yaratmış olup bütün varlıklara ilahi kelimelerin işaretlerini hatlar vasıtasıyla yazmıştır. Söz konusu ilahi kelimelerin bilgisine il mü'l-esmâ denir. Allah, Âdem'i yaratmış ve yalnız ona bizzat il mü'l-esmâ'yı öğretmiştir. Böylece insan Allah'a halife olmuştur. Melekler, Âdem'in ilahi kelimeler konusundaki bilgisinden dolayı ona secde etmişlerdir.

Bu başlık altında biz, *Arşî Divanı*'ndan hareketle, Hurûfilik'in dayandığı temel unsur olan ilahi harfleri, bu harflerin ilmi olan il mü'l-esmâyı ve harflerin nasıl ortaya çıktığını inceleyeceğiz.

3.7.1. İlmü'l-Esmâ

Esmâ ilmi, hakikati anlamak için en gerekli olan ilimdir. Hurûfilik, bu ilmin anlaşılması üzerine kuruludur; çünkü esmâ ilmini bilen, Allah'ı bilebilir. Arşî, bu ilmin anlamına dair bazı beyitler yazmıştır:

Olanlar ıstılâhât-ı Hudâya 'Arşiyâ vâkîf
Kılur i'câz-ı nutk ile beyân-ı 'ilmü'l esmâ (G 4/7)

Ey Arşî! Hudâ'nın tabirlerinden haberdar olanlar az sözle esma ilmini anlatırlar. 'İstılâhât-ı Hudâ' ile kastedilen, Allah'ın ilahi kelimeleridir. Bunları

bilenler, esma ilmini az sözle anlatabilirler. Peki, esma ilmi nedir? Bu ilim, ezelde Allah'ın Âdem'e öğrettiği ilimdir:

Kıldı ta'lîm Âdeme bî-vâsıta esmâ-i kü
Oldı mescûd-i melâ'ik hem cemî'u'l-mürselîn (G 220/2)

Âdem'e vasıtasız olarak bütün isimleri öğretti; (böylece Âdem), meleklerin ve bütün peygamberlerin secde ettiği (kişi) oldu. Bakara suresinin 31. ayetinde Allah şöyle buyurur: “Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti...”. Hurûfîler, Allah'ın Âdem'e öğrettiği bütün isimlerin otuz iki ilahi kelime olduğunu söyler. Böylece Âdem, bilinebilecek her şeyi öğrenerek meleklerle muallim olmuştur. Âdem'in meleklerle öğrettiği isimler Allah'ın otuz iki ilahi kelimesidir ve Âdem'in yaratılışı bu otuz iki ilahi kelime üzerinedir. Onun yüzünde ilahi kelimelerin işaretleri olan hatlar bulunmaktadır. Bu nedenle melekler ona secde etmişlerdir. Beyitte, meleklerin ve bütün peygamberlerin Âdem'e secde etmesinin sebebi olarak esma ilmi gösterildiğine göre; Âdem'in yüzündeki hatlar, Allah'ın Âdem'e öğrettiği isimlerin bir göstergesidir.

Âdem-i hâkîden aldılar sebak esmâ-i kü
Oldılar şâkird-i Âdem çün sürûş-ı ecma'în (G 220/5)

Bütün melekler, topraktan (yaratılmış olan) Âdem'den esma dersini aldılar; Âdem'in öğrencisi oldular. Önce Âdem, Allah'tan esma ilmini öğrenir; ardından meleklerle öğretir. Bu nedenle o, meleklerin hocası konumundadır. Âmiloglu'nun *Arşnâme* çevirisinde bu olay şu şekilde anlatılır:

Evvel Âdem bildi esmâ 'ilmini
Ohıdı çünkü müsemmâ 'ilmini

Melek anunçün ana kıldı sücûd
Kamunun mescûd(ı) olmuş ol vücûd

Andan öğrendi melek 'ilm u edeb
Âdem'e her neye ki öğretti Rab (Âmiloglu, 2014: 95)

Melekler, Âdem'den esma ilmini öğrenirken şeytan öğrenmemiştir:

Çünkü İblîs almadı esmâ-i Âdemden sebak
Oldı Hakdan tâ ebed merdûd u şeytân-ı la'în (G 220/6)

İblis, Âdem'in isimlerinden ders almadığı için sonsuza kadar Hak'tan kovuldu ve lanetlenmiş şeytan oldu. Hurûfilere göre şeytanın Âdem'e secde etmemesi, ondan esma ilmini öğrenmemesinden dolayıdır. *Câvidânnâme*'de bu durum şöyle anlatılır: “(...) Âdem aleyhi's-selâma secde eylemedi ki *fe secedel melâiketü küllühüm ecmeûn illâ iblis*¹¹ ki şeytân ol esmânın ta'lîmin bulmadı, onun için ki Âdem aleyhi's-selâma secde eylemedi ki Âdem aleyhi's-selâm ona muallim-i esmâ ola” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 37). Bu olay, *Arşnâme*'de ise şöyle geçer:

‘Alleme’l-esmâ bu Âdem’dür hemân
K’ottuz ikki nutkı kılmışdur beyân

Nutk-ı Âdem ottuz ikki nutk-ı Hak
Yohdur iblîse bu hikmetden nutak

Görmedi ottuz iki hattın Hakk’un
Secdesin kılmadı zât-ı mutlakun (Âmiloğlu, 2014: 75).

Şeytanın otuz iki ilahi kelimeyi öğrenememesi ateşten yaratılmasından dolayıdır. Anasır-ı erbaadan yalnızca toprağa yazı yazılabilir; ateş, hava ve suya yazı yazılamaz. Bu nedenle esma ilmi topraktan yaratılan Âdem'e verilmiş; ateşten yaratılan şeytana ise verilmemiştir (Âmiloğlu, 2014: 77). İsimlerden ders alamadığı için Âdem'e secde etmeyen iblis, Hak katından kovularak lanetlenmiş, şeytan olmuştur.

Ta'lîm iden melâ'ikeye esmâ-i külli
Fazl-ı İlâh idi zi-ezel tâ-be-intihâ (G 8/4)

¹¹ “Derken bütün melekler topluca saygı ile eğildiler. Ancak iblis etmedi...”. (Sâd, 38/73-74)

Meleklerle bütün isimleri öğreten, en başından en sonuna kadar Fazl-ı İlâh idi. Hurûfilere göre Âdem, aslında Fazl-ı İlâh'tı, yani Fazlullah'tı. O, esma ilmini Allah'tan vasıtasız öğrenip meleklere öğretmiştir.

Ey tâlib olmayınca şâkird-i mekteb-i eb
Esmâ-i kül bilinmez irmez hidâyet-i Rab (G 19/1)

Ey talip! Baba mektebinin öğrencisi olmadıkça bütün isimler bilinmez, Rabbin hidayeti ermez. ‘Baba’ Âdem’dir; ‘baba mektebi’ ise Âdem’in esma okuludur. Bütün isimleri bilmek için Âdem’e öğrenci olmak gerekir. Eğer isimler öğrenilmezse, Allah doğru yolu göstermez.

Aldun mı esmâdan haber mülk-i müsemmâ kadedür
Ya istivâ-yı hılkat-i ‘arşa ‘ubûrun var mı (G 284/2)

İsimlerden haber aldın mı, müsemmanın ülkesi nerededir? Ya arşın yaratılışının istivasına geçebildin mi? Otuz iki ilahi kelime isimdir, Allah ise müsemmadır. Allah, ancak otuz iki ilahi kelime vasıtasıyla bilinebilir: “Her kim ol esmâya bilmez iy peser / Ol müsemmâdan kaçan ala haber” (Âmiloğlu, 2014: 77). Arş, Âdem’dir; arşın yaratılışının istivası ise Âdem’in yüzünden geçen istiva çizgisidir. Bu çizgi, bazı hatları ikiye bölerek yüzdeki yirmi sekiz hattı otuz iki hatta çıkarır. Şair, beyitte bu konulara dair sorular sorarak bunların bilinmesi gerektiğine dikkat çekmektedir.

Haşr eyledün mi kalbüne ma’nâ-yı İsm-i A’zamı
Ya sî vü dû esmâ ile kevne nüşûrun var mı (G 284/5)

İsm-i Azam’ın manasını kalbinde dirilttin mi? Ya otuz iki isim ile yaratılışa dirilişin var mı? Şair soru sorarak bu konulara dikkat çekmeye devam eder. Allah katında ism-i azam Âdem’dir (Fazlullah, 2012: 221). İsm-i azamın manasını anlamak, Âdem’i tanımaktır. Âdem’i tanımak ise hatları bilmek ile olur. Hatlar, otuz iki ilahi kelimenin yüzdeki işaretleridir. Bu nedenle hatları bilmek ilahi kelimeleri

bilmektir. Otuz iki ilahi kelime, yaratılıŖta her varlığa daĖıtılmıŖtır. Varlıkların yaŖaması ve hayatlarını sürdürmesi bu kelimelere bağlıdır. Dolayısıyla otuz iki ilahi kelime, yaratılıŖın ve diriliŖin kaynağıdır.

Olalı Ŗâkird-i mekteb-hâne-i esmâ-i eb

Râsihân-ı ‘ilm-i te’vîlüz be-‘avn-i Fazl-ı Rab (G 18/1)

Baba isimlerinin okulunda öğrenci olduğumuzdan beri Fazl-ı Rabb’in yardımıyla tevil ilminin bilgini olduk. Fazlullah, tevil ilmini keŖfeden kiŖidir. Bu ilim, ilahi kelimeler -yani baba isimleri- üzerine kuruludur ve dinde açıklanmayan hiçbir boşluk bırakmaz. Kainattaki her Ŗeyi açıklar.

Olup dört kerre sekiz mazharı hükm-i ‘anâsırla

Sevâd-ı vech-i Âdemden okudum ‘ilmü’l esmâ’ (G 7/5)

Unsurların hükmüyle dört kere sekize erişip Âdem’in yüzünün karalarından esma ilmini okudum. Âdem’den esma ilmini okumak, onun yüzündeki hatları bilmekle olur. Âdem’in yüzünde yedi adet ümmî hat bulunur: Bir saç, iki kaŖ ve dört kirpik. EĞer istiva hattı geçerse saç ikiye ayrılır ve sekiz adet hat meydana gelir. Bu hatlar, anasır-ı erbaadan oluŖtuĖuna göre her bir hatta dört unsur bulunur. Dört tane sekiz otuz iki eder ki bu ilahi kelimelerin sayısıdır. Âdem’in Allah’tan vasıtasız olarak öğrendiği bütün isimler, bu ilahi kelimelerden ibarettir. Yüzdeki otuz iki hattı okuyabilen, otuz iki ilahi kelimeyi bilir.

Bulmuşuz esmâ-i küllîden müsemmâya sebîl

Okuyalı Câvidân-ı Fazl-ı Hakdan bâ-edeb (G 18/2)

Fazl-ı Hakk’ın Cavidan’ından edeple okuduğumuzdan beri bütün esmadan müsemmaya yol bulmuşuz. ‘Cavidan’, Fazlullah’ın Câvidânnâme isimli eseridir. Bu eser, esmadan müsemmaya, yani eşyadan Allah’a giden yolu gösteren, esmâ ilmi üzerine bir tevil kitabıdır.

‘İlm-i esmâya olalı mahrem

Bizüz evlâd-ı zübde-i Âdem (Tercî-i bend 1/I/1)

Esmâ ilminin sırlarını öğrendiğimizden beri Âdem’in öz evladı biziz. Allah, esmâ ilmini yalnızca insana öğretmiştir; Âdem de bu ilmi meleklerle aktarmıştır. Esmâ ilmini bilmeyen şeytandır. Bu ilmi bilmek, insan olmanın ayırıcı vasfıdır. Şair, esmâ ilmini öğrendiğinden dolayı kendisini Âdem’in öz evladı saymaktadır.

Okuduk ‘ilmini bu eşyânun

Oldı yek-sân bize vücûd u ‘adem (Tercî-i bend 1/I/3)

Bu eşyanın ilmini okuduk. Bize varlık ve yokluk bir oldu. Eşya, yani tüm varlık, ilahi isimlerden yaratılmıştır. Bu sebeple ‘eşyanın ilmi’, aslında esma ilmidir. İlâhi isimler otuz iki adettir ve temelde hepsi bir harftir. Bu durum, Hurûfiliğin vahdet boyutunu meydana çıkarır. Yaratılan her şey harflerden meydana geldiğinden ve harfler de aslında tek bir harf olduğundan dolayı her şey birdir. Varlık ve yokluğun eşya ilmini -yani esma ilmini- öğrenen için bunların bir olmasının nedeni budur.

Hıl’at-i esmâ-i kül gey gel mukarreblerden ol

Ola huddâm-ı cinân-ı ‘izzün ebrâr-ı Hudâ (G 5/2)

Bütün isimler hilatini giy, gel, yakınlardan ol. Yücelik cennetlerinin hizmetçileri, Hudâ’nın hayır sahipleri olsun. İlâhi isimler, insanın Allah’a yakınlaşma vasıtasıdır. Esmâ-i kül elbisesini giymek, aslında ilâhi isimler haricinde her şeyden kurtulmaktır; çünkü ilâhi isimler asıldır. Yalnızca ilâhi isimden ibaret olanlar mukarrebliğe yükselir ve cennete girmeye hak kazanır. Cennette onların hizmetçileri, Allah’ın hayır sahipleri olur.

Esmâ ilmi, Allah’ın Âdem’e vasıtasız olarak verdiği isimler ilmidir. O, yalnızca Âdem’e bütün isimleri öğretti. Bu isimler otuz iki ilâhi kelimedir. Ezelde dağların, yerin ve göğün kabul etmeyip insanın yüklendiği sorumluluk budur (Ahzab,

33/72). Âdem, esmâ ilmini meleklerle öğretmiştir; bu nedenle meleklerin hocası konumundadır. Şeytan ise esmâ ilmini öğrenmemiştir. Melekler esmâ ilmini bildikleri için Âdem'e secde ederken şeytan bu ilmi bilmediği için secde etmemiştir.

Sonuçta, Allah'ın esmâ ilmini öğrettiği kişi, aslında Âdem değil, Fazlullah'tır. Allah'tan vasıtasız bir şekilde otuz iki ilahi kelimeyi talim eden kişi Fazlullah'tan başkası değildir. Bu sebeple o, esmâ ilminin asıl hocasıdır. Onun öğretileri, otuz iki ilahi kelimeyi okuyabilmek üzerinedir; çünkü Allah'ın anlaşılması ve görünür olması sadece bu ilahi kelimelerin okunabilmesiyle mümkündür. Esmâ ilmi esmadan müsemmaya, yani yaratılmışlardan yaratana götüren vasıtaadır. Bu kelimeler sayesinde, Allah'ın kendi suretinde yarattığı insanın yüzündeki otuz iki hattı okumak, Allah'ı anlamak demektir; çünkü insan Hakk'ın aynasından ibarettir.

3.7.2. Yirmi Sekiz ve Otuz İki Harf

Hurûflik, Arap alfabesindeki yirmi sekiz ve Fars alfabesindeki otuz iki harf üzerine kurulu bir inanç ve düşünce sistemidir. Bu sistemde önemli olan, harflerin ebced hesabındaki sayısal değerlerinden ziyade Arap ve Fars alfabesindeki harf sayısıdır (Usluer, 2009a: 118). Bu iki alfabenin harf sayıları, Hurûfî metinlerinde genellikle yan yana durur. Buna örnek olarak *Câvidânnâme*'den şu cümleyi verebiliriz: “(...) Şeytân bilmedi ki hâkde âlem-i kelime-i ilahînin kâbiliyyeti vardır ve bu kâbiliyyeti Hazret-i İzzet suda ve yelde ve âteşde koymamışdır ki yirmi sekiz ve otuz iki kitâbet-i vech-i Âdem üzerinde zâhir ola...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 37-38). Şu beyit ise Âmilöğlu'nun *Arşnâme Tercümesi*'ndendir:

Yüz hattın Hakk sözince bilesüz
Hem otuz ikki vü yigirmi sekiz (Âmilöğlu, 2014: 66)

Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf ile Fars alfabesindeki otuz iki harf birbirinden farklı değildir; çünkü lamelif (ﻻ) harfî, Fars alfabesinde olup Arap alfabesinde olmayan dört harfe, yani pe (پ), çe (چ), je (ج) ve ge (گ) harflerine karşılık gelir. Şöyle ki; lamelif (ﻻ) harfinin eczasında, yani okunuşunda, tekrarsız

dört harf bulunur: fe (ف), lam (ل), elif (ا) ve mim (م). Bu dört harf pe (پ), çe (چ), je (ج) ve ge (گ) harflerinin karşılığıdır. Bu nedenle, Hurûfî metinlerinde ‘yirmi sekiz’ ve ‘otuz iki’ kelimenin arasındaki farka vurgu yapılmadığı sürece, ‘yirmi sekiz’ denildiğinde ‘otuz iki’ de kastedilmiştir (Usluer, 2009a: 191).

İlahi harfler Allah’ın sıfatları olup sonsuzdurlar (Âmiloğlu, 2014: 56). Hurûfîliğe göre isim ile müsemma bir olduğundan otuz iki harf bizzat Allah’tır (Fazlullah, 2012: 93). Allah, kainatı “Kün! (كن)” emriyle, yani kâf (كاف) ve nûn (نون) ilahi kelimeleriyle yaratmıştır (Yâsîn, 36/82). Bundan dolayı varlığın aslı harftir. Yaratılan her şey yirmi sekiz ve otuz iki harf ile vücut bulmuştur (Âmiloğlu, 2014: 59). Söz ile madde birbirinden ayrılmaz. Beden bir görüntüdür, asıl olan ise ilahi kelimelerdir. Her şey sözdür ve söz mekanındadır (Âmiloğlu, 2014: 187). Allah dahil her şey otuz iki ilahi kelime olduğundan dolayı bu kelimeler tek hakikattir. Her yerde yalnızca bu kelimeler vardır. Otuz iki kelime, Hakk’ın sözü olduğu için yer ve gökte Hakk sözünün erişmediği tek bir nokta bile kalmamıştır (Arşî, Tercî-i bend 3/VII/57).

Allah’ın sözü olan yirmi sekiz ve otuz iki harf, Âdem’in yüzüne yazılmıştır. Bu sebeple Âdem’in yüzü hakiki *Kur’an*’dır, *Levh-i Mahfuz*’dur, ism-i a’zamdır. Âdem’in yüzündeki otuz iki ilahi kelimenin karşılığı olan otuz iki harf, Allah’a götüren bir yoldur (Âmiloğlu, 2014: 59). Allah otuz iki ilahi kelimedir ve onu bilmenin tek yolu kainattaki her şeyde yirmi sekiz ve otuz iki harfî okumaktır. İnsan yalnızca kendi bedenine baksa bile yirmi sekiz ve otuz iki harfin pek çok alametini bulacaktır. Vücuttaki üç yüz altmış kemik, altı adet yirmi sekiz ve altı adet otuz ikinin toplamıdır. Yedisi başta beşi de gövdede olmak üzere vücudun on iki adet deliği vardır: İki göz, iki kulak, iki burun deliği, bir ağız, iki meme ucu, bir göbek, ön ve arka delikler. İstivâ hattı geçerse ağız, göbek, ön ve arka delikler ikiye ayrılır; vücudun toplam on altı deliği olur. Bu on altı delik, bulundukları yerler ile toplanırsa otuz iki eder. İnsanın ağzında otuz iki diş vardır. Parmaklardaki boğumların toplamı yirmi sekiz eder. Ayak parmaklarındaki boğumlar da aynı sayıdadır (Âmiloğlu, 2014: 71, 80, 157, 170).

Fazlullah, insanlara yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin sırrını göstermek üzere dünyaya gelmiştir. Onun amacı, insanların Allah'ı görebilmesini, yapılan ibadetlerin ve kainattaki her şeyin anlamını kavrayabilmesini sağlamaktır. Hurûfilik, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime üzerine kuruludur. Hakikat bu kelimelerdedir ve bu kelimeleri inkar eden kafir olur (Âmiloglu, 2014: 187).

Arşî Divanı'nda yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeye dair pek çok beyit bulunur. Arşî, Hurûfî bir şair olarak, savunduğu inancın ve düşüncenin en temel unsurlarından biri olan yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeyi şiirlerinde sık sık konu edinmiştir:

Otuz iki kelâm olmuş egerçi menşe-i kesret
Velâkin sayha-i vâhid durur ez-kuvvet-i ûlâ (G 2/18)

Çokluğun kaynağı otuz iki söz olmuşsa da ilk kuvvetten (gelen) ses tektir. Fazlullah Esterâbâdî'ye göre otuz iki kelime aslında bir kelimedir (2012: 129). Bunun sebebi, kelimelerin nur olmasıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417). Nur, yani ışık bölünmez, parçalara ayrılmaz. Işıktaki hiyerarşi mevcut değildir. Bu özellikler, nurdan yaratılan kelimeler için de geçerlidir. Otuz iki söz, aslında tek sestten ibarettir:

Bir sahya-i vâhid iken evvel
Otuz ikide bulup sebâtı (Terkîb-i bend 1/II/11)

Önce tek bir çığlık iken otuz ikide karar kıldı. Kuvvet âleminde tek olan söz, terkip âleminde otuz iki olmuştur. Önceleri tek bir çığlık olan sözün otuz ikide karar kılması, yaratılış vesilesiyledir. Çünkü yaratılıştan önce terkip âleminin –yani çokluk âleminin- varlığı söz konusu değildir.

Gevher-i zât vâhidü's-Samede
Sî vü dūdūr sıfât-ı bahr-ı 'âmîk (Tercî-i bend 3/VI/50)

Otuz iki, tek Samed için, derin denizin inci zatıdır. Allah Samed'dir; yani her şey O'na muhtaçtır ve O hiçbir şeye muhtaç değildir (İhlas, 112/2). Derin denizin inci zatı olmak, bir değer ve gizlilik göstergesidir. İnci, değerli bir taştır ve incinin derin denizin dibinde bulunması, gizli olduğunu ve onu bulup çıkarmak için oldukça çok uğraşmak gerektiğini işaret eder. Otuz iki ilahi kelime, Allah için derin denizdeki inci gibidir. İncidir, çünkü bu isimler, Hurûfilîğe göre isim ile müsemma bir olduğundan, Allah'ın kendisidir. Bu inci derin denizdedir, çünkü Fazlullah gelene dek hiç kimse otuz iki ilahi kelimenin anlamını çözebilmiş değildir. Fazlullah, ilm-i tevil sayesinde esmâyı öğrenmiş ve varlığın, Allah'ın ve dinin sırrını çözmüştür.

Mahkûmıdur zemîn ü semâ hâkim ol durur

Otuz iki kelâm-ı şerîfî yiter güvâ (G 8/5)

Hakim odur. Yer ve gök (onun) mahkumudur. Otuz iki şerefli söz (buna) şahit olarak yeterdir. Allah, yerin ve göğün hakimidir. Her şey ona kuldur. O, otuz iki sözün sahibidir ve daha ötesinde bizzat otuz iki kelimedir. Kainatın yaratılışı ve varlıkların hayatını sürdürmesi otuz iki harf sayesinde. Bu nedenle Allah her şeye hakimdir ve kainatın var olması, hayatını sürdürebilmesi Allah'ın izni sayesinde. Allah, "Ol!" emriyle kainatı yaratabildiği gibi "Yok ol!" emriyle her şeye bir anda son verebilir. Bu durum, O'nun varlık üzerindeki gücünü ve hakimiyetini; otuz iki harfin ise bu güç ve hakimiyet konusundaki rolünü gösterir. Sonuçta hem "Ol!" hem de "Yok ol!" emri sözden, yani ilahi kelimelerden ibarettir.

Zât-ı pâk-i zü'l-celâle reh-nümâdur sî vü dü

Şa'sa'-ı nûr-ı cemâl-i kibriyâdur sî vü dü (G 253/1)

Otuz iki, ululuk sahibi olan Allah'ın pak zatına rehberdir. Otuz iki, ululuk yüzünün nurunun parlaklığıdır. Otuz iki, Allah'ın ismi ve sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319; Seyyid Nesîmî, 2017: 13). Hurûfilikte isim ile müsemma bir olduğundan otuz iki ilahi kelime bizzat Allah'tır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 59).

Dolayısıyla ilahi kelimeler Allah’a rehberdir. Aslı nur olan bu kelimeler, Yüce Allah’ın yüzünde parlar (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417).

Ahsen-i sûrette izhâr itmege hüsn ü cemâl

Sırr-ı er-rahman ‘ali’l ‘arşi’stivâ’dur sî vü dü (G 253/3)

Otuz iki, güzelliği ve yüzü en güzel surette göstermek için ‘er-rahman ‘ali’l ‘arşi’stivâ’ sırrıdır. ‘Er-rahman ‘ali’l ‘arşi’stivâ’, A’râf suresinin 54. ayetinde geçer ve “Rahman arşa istiva etti.” anlamındadır. Hurûflük düşüncesine göre arş, Hz. Âdem’dır. Allah’ın arşa istiva etmesi, Âdem’in yüzünde otuz iki ilahi kelime olarak görünmesidir. Bu da yüzdeki hatlar vesilesiyle olur. Ümmî hatlar yedi adettir, istiva hattı geçerse sekiz olur. Her bir hat dört unsurdan meydana geldiği için dört tane sekiz, yani otuz iki adet hat bulunur. Bir diğer hesap şöyledir: Âdem’in yüzünde yedi ümmî ve yedi ebî hat bulunur. Toplamları on dört hattır. Eğer istiva geçerse saç ve anfeke hatlarının bölünmesiyle hat sayısı on altıya çıkar. Bu hatları, bulundukları yerler ile toplarsak otuz iki sayısını elde ederiz. Yüz için son hat hesaplaması, delikler vasıtasıyladır. Yüzde yedi delik bulunur, istiva geçerse ağız deliğinin ikiye bölünmesiyle sekiz delik olur. Her bir delik anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan meydana gelir. Dört tane sekiz otuz iki yapar ki bu otuz iki ilahi harfin karşılığıdır. Yüzdeki otuz iki hat, güzelliğin sebebidir.

Sî vü dü harf-i lem-yezel geldi sıfâta ‘âkıbet

Hılkat-i nutk-ı Âdemî zât-ı şu’ûna benzedi (Kıt’a 20/2)

Sonunda otuz iki sonsuz harf sıfata geldi; insan sözünün yaratılışı işlerin zatına benzedi. Otuz iki harfin sıfata gelmesi, yaratılıştaki kullanılmasıdır. Allah, yarattığı her varlığa ilahi kelimelerden bazılarını vermiş; insana ise tüm harfleri öğretmiştir. Bu sebeple insan, diğer varlıklardan farklı olarak otuz iki ilahi kelime ile konuşur. Allah’ın kelimeleri de otuz iki adettir. Bundan dolayı, insanın konuşması Allah’ın konuşması gibidir.

Otuz iki kelâm-ı Hak geyelden câme-i hilkat
'İyân oldı ki Âdemdür emîn-i kenzü'l yefnâ (G 2/8)

Otuz iki Hak kelamı yaratılış elbisesini giydiğinden beri belli oldu ki tükenmeyen hazinelerin emini Âdem'dir. Otuz iki Hak kelamının yaratılış elbisesini giymesi, Âdem'in otuz iki ilahi kelime üzerine yaratılmasıdır. Allah, kendi sureti üzerine yarattığı Âdem'e otuz iki ilahi kelimeyi öğretmiştir. Ahzab suresinin 72. ayetinde bahsedilen emanet, Âdem'e verilen esmâ-i küll'den (otuz iki ilahi kelimeden) başkası değildir. Bundan dolayı Âdem, tükenmeyen hazinelerin emindir. Otuz iki ilahi kelime, Yaqub Babayev'in de belirttiği gibi, her şey demektir (Babayev, 2007: 63). Asıl zenginlik, sonsuzluk ve varlık esmâ-i küle aittir.

Hem be-hakk-ı mazhar-ı esmâ-i küll
Âdem-i tahkîk-i âbâ-yı rüsûl (M 1/16)

Hem bütün isimlerin mazharı (olan), peygamberlerin gerçek babası Âdem'in hakkı için... Âdem, bütün isimlerin mazharıdır; çünkü Allah onu kendi suretinde (Çiftçi, 2014: 3), yani otuz iki harf üzerine yaratmıştır. Bu harfleri de Âdem'in yüzüne hatlar vasıtasıyla yazmıştır.

Sî vü dû oldı sıfât-ı zât-ı Fazl-ı lâ-yenâm
Bilmege zât-ı Hudâyı bu sıfât oldı sebeb (G 18/3)

Sonsuz Fazl'ın zatının sıfatı otuz iki oldu. Bu sıfat, Hudâ'nın zatını bilmek için sebep oldu. Otuz iki ilahi kelime, Allah'ın ismi ve sıfatıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 319). Beyitte bu kelimelerin Fazlullah'ın sıfatı olduğu söylenmektedir. Şair, bu şekilde Fazlullah ile Allah arasında bir eşitlik kurmaktadır. Fazlullah'ın Allah gibi sonsuz olması, ezeli ve ebedi otuz iki kelimeden dolayıdır. Otuz iki ilahi kelimenin bilgisi, Allah'ı tanımak için şarttır. Bu kelimeler Fazlullah'ta bulunur. Dolayısıyla Fazlullah, Allah'ın zatını bilmek için bir vesiledir.

Mu'cizât-ı enbiâyı kılmaga bir bir beyân

Mazhar-ı mev'ûd olan Fazl-ı Hudâ'dur sî vü dü (G 253/4)

Otuz iki, peygamberlerin mucizelerini bir bir anlatmak için vadolunmuş mazhar olan Fazl-ı Hudâ'dır. Fazlullah, peygamberlerin açıklamadığı sırları anlatan kişidir. Bunu da, kendisinde bulunan otuz iki ilahi kelimeyle, yani esmâ ilmiyle yapar. Otuz iki kelime Fazlullah'tır.

‘Anâsır ile sî vü dü olur fî ahsen-i sûret

Sekiz hatt-ı ruh-ı zât kim oldur fâtih-i ma'nâ (G 2/14)

Unsurlar ile otuz iki, en güzel surette olur. Zatın yanağının sekiz hattı, mana fatihidir. Yüzde sekiz hat bulunur: istiva ile ikiye bölünmüş saç, iki kaş ve dört kirpik. Bu hatlar anasır-ı erbaadan oluşur. Her biri ateş, hava, su ve topraktan olmak üzere dört tane sekiz hat vardır ki otuz iki hat eder. Bu hatlar, yüzün güzel olmasının sebebidir. Otuz iki ilahi kelimenin işareti olan otuz iki hat ile kainattaki her şey açıklanabilir; çünkü yaratılış ilahi kelimelere dayanır. Bu sebeple yüzdeki hatlar mana fatihidir.

Olup dört kerre sekiz mazharı hükm-i ‘anâsırla

Sevâd-ı vech-i Âdemden okudum ‘ilmü'l esmâ’ (G 7/5)

Öğelerin (anasır-ı erbaa) hükmüyle dört kere sekiz mazharı olup Âdem'in yüzü siyahlığından isimler ilmini okudum. Âdem'in yüzünde istiva hattıyla bölünmüş olan ümmî hatlar sekiz adettir: İki saç, iki kaş ve dört kirpik. Hepsi siyah olan bu hatların her biri dört unsurdan oluştuğu için yüzdeki hatların sayısı otuz ikidir. Bu hatların her biri, bir ilahi kelimenin karşılığıdır. Bundan dolayı Âdem'in yüzü, esmâ ilminin okunacağı bir sayfa gibidir.

Yazdı sıfat-ı zâtını ol sûret-i pâke
Otuz iki perde
Kendüsi yine kendüsini kıldı temâşâ
Ref' itdi gıtayı (Müstezad 1/3)

Zatının sıfatını otuz iki perde (halinde) o pak surete yazdı. Örtüyü kaldırıp kendisi yine kendisini izledi. Allah, otuz iki sıfat sahibidir. Âdem'i kendi suretinde yaratan Allah, onun yüzüne otuz iki sıfatın işaretlerini koymuştur. Böylece O, Âdem'in suretinde kendi suretini izlemiştir. İzleyen de izlenen de Allah'tır. Bu beyit, Hurûflikteki vahdet düşüncesini ortaya koymaktadır. Aşağıdaki beyit de vahdet düşüncesi üzerinedir:

Doldı gönül hânesine sırr-ı hû
Başdan ayaga olubam sî vü dü (G 253/1)

Gönül evine 'hû' sırrı doldu; baştan ayağa otuz iki oldum. Gönül evi "O!" zikriyle dolunca, insanın vehmedilen benliği aradan çekilir ve ortada yalnızca Hâlık kalır. Otuz iki ilahi kelime üzerine yaratılan insan, zaten baştan ayağa O'ndan ibarettir; çünkü Allah, otuz iki ilahi kelimedir.

Otuz iki dürr-i bahr-ı yek-tâ
Kıldı sade-i gönülde me'vâ (Tercî-i bend 2/II/9)

Eşsiz denizin otuz iki incisi, gönül sedefini yurt edindi. Otuz iki inci, ilahi kelimelerdir. İncilerin ait olduğu eşsiz deniz ise Allah'tır; çünkü ilahi kelimeler Allah'ın sıfatlarıdır. İnci sedefte bulunur, Allah'ın mekanı ise müminlerin gönülleri. Bu nedenle şair, isim ile müsemma birliğinden dolayı otuz iki kelime olan Allah'ın, gönlü yurt edindiğini belirtmektedir.

Vücûdumdur medâr-ı çarha merkez
Hudânun sî vü dü esmâsıyam ben (G 226/2)

Dünyanın yörüngesinin merkezi vücudumdur. Ben, Hudâ'nın otuz iki ismiyim. Yaratılan her şeyde Allah'ın otuz iki ismi bulunmaktadır. Bu isimler her şeyin yaratılışındadır ve bizzat Allah'tır. Bu yüzden, Allah'ın otuz iki ismini vücudunda taşıyan şair, dünyanın merkezi olduğunu iddia etse yanlış söylemiş olmaz.

Şu'ûn-ı bahr-ı zâtam ki göründüm
Otuz iki sıfâtam ki büründüm (M 2/6)

Zat denizinin işleriyim ki göründüm; otuz iki sıfatım ki büründüm. İnsanın bütün eylemleri, aslında Allah tarafından yapılmaktadır: “(Savaşta) onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı... (Enfâl, 8/17). Bütün eylemleri Allah'a ait olan insanın bedeni de Allah'a aittir; çünkü otuz iki sıfata bürünmüştür. Yani, şaire göre yapan da görünen de Allah'tan başkası değildir. Zaten Arşî bir şiirinde şöyle demiyor mudur: “Yazdı sıfat-ı zâtını ol sûret-i pâke / Otuz iki perde / Kendüsi yine kendüsini kıldı temâşâ / Ref' itdi gıta'yı (Müstezad 1/3).

Lisânımdan işit esmâ-i külli
Ki eyler zât-ı mutlakdan tecellî (M 2/12)

Bütün isimleri dilimden işit ki mutlak zattan ortaya çıkar. İnsanın konuşmasındaki bütün isimler, yani bütün harfler, Allah'tan ortaya çıkmaktadır. Bu harfler otuz iki ilahi kelimededen ibarettir. Allah, Bausani'nin de değindiği gibi, otuz iki ilahi kelime ile konuşur (Bausani, 1992: 360).

Yazdun mı levh-i vechüne sî vü dû kerre sî vü dû
Taksîm-i zâtu'llah içün hatt-ı sûtûrun var mı (G 284/4)

Yüzünün levhasına otuz iki kere otuz iki yazdın mı? Allah'ın zatının bölümlenmesi için hat satırların var mı? Yüz, üzerine otuz iki ilahi harfin yazıldığı bir levhadır. Otuz iki harf, tek bir harfte toplanabilir, yani her bir harfte otuz iki harf bulunur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 129). Bundan dolayı yüzdeki hatlar otuz iki tane

otuz iki hattır. Şair, sorularını sorarken “Yüzündeki hatların farkında mısın?” demek istemektedir; çünkü bu hatlar zaten ezelde insanın yüzüne yazılmıştır. Hat satırları da yüzde mevcuttur. İnsanın, kendi yüzüne hatları yazıp hat satırları oluşturmaya gerek yoktur.

Haşr eyledün mi kalbüne ma’nâ-yı İsm-i A’zamı
Ya sî vü dü esmâ ile kevne nüşûrun var mı (G 284/5)

İsm-i A’zam’ın sırrını kalbinde diriltin mi? Peki otuz iki isim ile varlığa yayıldın mı? İsm-i a’zam Âdem’dir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 221). Câvidânnâme’de bu beyitle ilgili olarak şunlar yazılıdır: “Âdem aleyhi’s-selâm inda’l-lâh ism-i a’zamdır ve cümle eşyâlar esmâu’l-lâhdır ve her kimse ki ism-i a’zamı okuya cümle eşyâ ona musahhar ola yani cümle eşyânın sırrına yetişe ve kendi emrine musahhar eyleye... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 221). Her şey, Allah’ın isimlerinden ibarettir. Bu nedenle ism-i azamı bilen, Hz. Süleyman gibi bütün varlığa hükmedebilir. Âdem’in sırrını kalpte diriltmek, mevcudat üzerinde hükümdar olup varlığa yayılmak demektir. Âdem’in sırrı, yüzdeki hatlarda gizlidir.

Esfel ü a’lâya olmuşdur muhîr ü münbasıt
Ya’ni ki dârende-i ‘arz u semâdur sî vü dü (G 253/5)

Otuz iki, en aşağı ve en yukarıya yayılmış ve (buraları) kuşatmıştır; yani (otuz iki), yer ve göğü tutandır. Bütün mevcudat otuz iki ilahi kelimededen ibaret olduğu için her yerde bu kelimeler bulunmaktadır. Aşağıda ve yukarıda, yerde ve gökte bu kelimeler vardır. Otuz iki, yeri ve göğü tutarak dünyada ve kainatta uyumu sağlayan, ilahi düzenin bozulmasını engelleyen unsurdur.

Bâg-ı cennetde tena’um kılmaga erbâb-ı Fazl
Meyve-i şâh-ı dıraht-ı müntehâdur sî vü dü (G 253/6)

Otuz ve iki, Fazl erbabının cennet bağında rahat etmesi için, müntehâ ağacının dalının meyvesidir. Müntehâ ağacı, Kur’an’da şöyle geçmektedir:

(Kur'an'ı) ona, üstün güçlere sahip, muhteşem görünümlü Cebrail öğretti. O, en yüksek ufukta bulunuyorken (aslî sûretine girip) doğruldu. Sonra (ona) yaklaştı, derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu. Böylece Allah, kuluna vahyedeceğini vahyetti. Kalp, (gözün) gördüğünü yalanlamadı. (Şimdi siz) gördüğü şey hakkında onunla tartışıyor musunuz? Andolsun ki, o, Cebrail'i bir başka inişte daha (aslî suretiyle) görmüştü. Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında... Me'vâ cenneti onun (Sidre'nin) yanındadır. O zaman Sidre'yi kaplayan kaplamıştı. Göz (gördüğünden) şaşmadı ve (onu) aşmadı. Andolsun, o, Rabbinin en büyük alametlerinden bir kısmını gördü. (Necm, 5/18).

Görüldüğü gibi Sidretü'l-Müntehâ, Me'vâ cennetinin yanında bulunan semâvî bir ağaçtır. Hz. Muhammed, Miraç gecesinde bu ağacın yanında Cebrail'i görmüştür. Bu esnada peygamberin gözü şaşmamış, Cebrail'den başkasına bakmamıştır. Hurûflerin Sidretü'l-Müntehâ'dan anladıkları Hz. Âdem'dir: “(...) Sidretü'l-Müntehâ'dan murâd Âdem aleyhi's-selâmdır...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 42). Müntehâ ağacının dalının meyvesi olan otuz iki, Hz. Âdem'in yüzündeki hatlardır. Hz. Muhammed, Miraç gecesinde Allah'ın hatlarını Müntehâ ağacından okumuştur: “Müntehâ'nun ya'nî yapragından ol / Ohıdum dir hattını Hakk'un Resûl” (Âmiloğlu, 2014: 95). Bu hatlar, Hurûflerin cennet bağında rahat etmesi içindir; çünkü kurtuluş, bu hatlar vesilesiyle olacaktır ve Allah'ın cemali yine bu hatlar sayesinde görülebilecektir.

Müntehâ oldu kâmet-i insân

Otuz iki kelâmdur semerât (Tercî-i bend 3/III/22)

İnsanın boyu Müntehâ oldu; meyveler otuz iki sözdür. Âdem'in boyu 60 ziradır ki bu sayı yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin toplamına eşittir. Âmiloğlu'nun *Arşnâme Tercümesi* 'nde bu konu hakkında şu beyitler bulunur:

Âdem'ün kaddin dimişdür Mustafâ
Ya'nî ol sittûne zirâ' an fi's-semâ

İşbu altmış dahi bilgil iy 'azîz
Oldı ottuz ikki vü yigirmi sekiz (2014: 228)

Arap alfabesindeki yirmi sekiz harf, Fars alfabesinin içindedir. Bu sebeple asıl olan, Fars alfabesindeki harf sayısıdır. Mümkün olan bütün ilahi kelimeler otuz iki adettir. Bu kelimeler, Sidre-i Müntehâ ağacının meyveleridir. Âdem'in boyunun Müntehâ olması, bu meyvelerin ilahi kelimelere denk gelmesindendir.

On sekiz bin 'âleme bi'l-kuvve vü bi'l-fi'l olan
Dâ'im ü ka'im sıfât-ı zü'l-'atâdur sî vü dü (G 253/7)

Otuz iki; on sekiz bin âleme, düşünce halinde ve hakikatte, devamlı ve sabit (halde) ihsan verendir. Otuz iki ilahi kelimenin Allah olduğunu bilmek, bu beyti anlamak için yeterlidir; çünkü on sekiz bin âlemi yaratıp sonsuza kadar, her şekilde ve hiç şaşmadan onları nimetlendiren Allah'tır.

Münkir-i a'dâ-yı dünya zehr-i kâtildür velî
Ehl-i tahkîka mey-i câm-ı safâdur sî vü dü (G 253/8)

Otuz iki, inkarcı dünyevi düşmana katil (bir) zehirdir; ancak, hakikat ehline neşe kadehinin şarabıdır. Otuz iki ilahi kelime, bir ayna gibidir: Ona bakanın göreceği şey, ancak kendi yüzüdür. İnkarcı için otuz iki mutsuzluk ve ölümün sebebiyken hakikat ehli için neşe ve hayatın vesilesidir.

Kırmaga Ye'cüc-i küfr ü şirki Hakdan 'Arşiyâ
Zü'l-fekâr-ı Haydar-i kişver-güşâdur sî vü dü (G 253/9)

Ey 'Arşî! Otuz iki, küfür ve şirk Yecüc'ünü kırmak için cihangir Haydar'ın Zülfikar'ıdır. Bu beyit, Hz. Ali'nin Hurûfî yorumunu içermektedir. Hz. Ali'nin kılıcı olan Zülfikar, beyitte kafirleri ortadan kaldıran bir silah olarak yer almaktadır. Küfür, karanlığa aittir. Hakikat ise aydınlıktır. Aslı nurdan olan otuz iki harf, küfür karanlığını ortadan kaldıracak tek gerçektir. Bu durumda Zülfikar, otuz iki ilahi kelime yerine geçmektedir.

Tılsım-ı cismine sâhib olup
Yol bula müsemâyâya râh-ı esmâdan (G 229/2)
Sag elden okuya defter-i a'mâlin
İre derecâta Cennetü'l-Me'vâdan (G 229/3)

Cisminin tılsımına sahip olup, esma yolundan müsemmayaya yol bulsun. Amel defterini sağ elden okusun. Meva cennetinin derecelerine ersin. Bedenin tılsımı, otuz iki ilahi kelimedir. Bunları bilen kişi, Hakk'a yol bulur. Hakk'ı öğrenen, ahirette amel defterini sağ elden alır: “Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar” (İsrâ, 17/71). Amel defterini okuyabilenler yalnız Hurûfîler olacaktır; çünkü defterde yazılı olan şey, otuz iki harften ibarettir. Bundan dolayı, cennete girebilecek kişiler, Hurûfîlerden başkası değildir. Me'vâ cenneti, Hurûfîlerin gireceği cennettir; çünkü o, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanındadır. Bu ağaç Hz. Âdem'e, ağacın meyveleri ise Âdem'in otuz iki hattına karşılık gelir (Arşî, G 253/6). Otuz iki; Allah'a ulaşmanın, hakikate ermenin ve cennete girmenin anahtarıdır.

Zulmet-i cehl ü dalâletden halâs olmaga halk
Meşrık-ı dilden togar şems-i hüdâdur sî vü dü (G 253/2)

Halkın cehalet ve sapıklık karanlığından kurtulması için, Hüdâ'nın güneşi olan otuz ve iki, kalp doğusundan doğar. Cehalet, karanlıktır. Hüdâ'nın otuz iki kelimesi ise nurdan olduğu için karanlığı ortadan kaldırır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417). Allah Fazlullah'tır; bu yüzden Fazlullah otuz ikidir. ‘Kalp doğusu’, güneşin doğduğu yönü belirttiği gibi Fazlullah'ın ortaya çıktığı yeri de belirtir. Fazlullah, yani aslı nur olan otuz iki ilahi kelime, bir güneş gibi doğudan doğmuş ve cehalet karanlığını yok etmiştir.

Yazdı Hak kudretle vech-i yâre hatt-ı sî vü dü
Gösterür sırr-ı kelâmu'llâhı hattı mû-be-mû (G 253/1)
'Arşiyâ hejdeh hezârân 'âlem içre bî-gümân
Gayri yok mevcûd tahkîk oldu illâ sî vü dü (G 255/5)

Hak, sevgilinin yüzüne kudretle otuz iki hattı yazdı. (Sevgilinin) hattı, kıl kıl Allah sözünün sırlarını gösterir. Ey 'Arşî! Şüphesiz, on sekiz bin âlem içinde otuz ikiden başka hakikat yoktur. Beyitte geçen 'sevgili', Âdem ya da Fazlullah olabileceği gibi herhangi bir insan da olabilir. Nitekim Allah, tüm insanların yüzüne otuz iki hattı yazmıştır. Bu hatlar, Allah'ın tüm sözlerini oluşturan otuz iki ilahi kelimenin işaretleridir. Kainat, bu otuz iki kelimedden yaratıldığı ve Allah'ın kendisi de otuz iki kelime olduğu için, bu kelimelerden başka hakikat yoktur. Bir başka deyişle; tek hakikat otuz iki kelimedir.

Varlık bilindi sî vü dü esmâ imiş 'ıyân
Saldı cihâna velvele sayt u sadâ-yı û (G 256/7)

Varlık bilindi, besbelli ki otuz iki isimmiş. Cihana O'nun sesi salındı. Tüm varlık otuz iki isimdir; çünkü her şey bu isimlerden yaratılmıştır. Her bir isim, Allah'ın sesiyle varlığını sürdürür. Dolayısıyla, kainattaki her şey Allah'ın sesinden ibarettir.

Otuz iki kelâm-ı Rabbânî
Aldı hükmüne cümle ekvânı (Tercî-i bend 3/II/10)

Rabbın otuz iki sözü, bütün varlığı hükmüne aldı. Kainattaki her şey otuz iki sözden ibarettir; çünkü evren, kendisi otuz iki söz olan mutlak varlığın zuhurudur (Ünver, 2009: 544). Bundan dolayı Allah, tüm kainatı hükmü altına almıştır.

Tâ ola sî vü dü sühan teşhis
Mahrec itdi hurûfa dendânı (Tercî-i bend 3/II/14)

Otuz iki söz, (birbirinden) ayrılınsın diye, dişleri harflere mahrec etti. Otuz iki söz, aslında tek bir sestir (Arşî, G 2/18). Bu sözlerin birbirinden ayrılması için dişler, harflerin çıkış yeri olmuştur. Otuz iki diş, otuz iki harfe karşılık gelmektedir.

Allah, otuz iki ilahi kelimedir. Var olan kelimelerin tamamı bu kadardır. Otuz iki ilahi kelimenin aslı tek bir harftir. Her harfte otuz iki harf gizlidir. Bu durum, Hurûfîlikteki vahdet anlayışının temelidir. Allah'ın otuz iki ismi ve otuz iki sıfatı vardır. Bilinmek için kainatı yaratan Allah, her şeyi otuz iki kelimededen var etmiştir. Bu sebeple tek hakikat otuz ikidir. Kainatın hayatını devam ettirmesi otuz iki kelime sayesinde. Allah, otuz iki kelimeyi insanın yüzüne hatlar halinde yazmıştır. Dolayısıyla insanın yüzü Allah'ın aynasıdır. Allah, yalnızca otuz iki ilahi kelime sayesinde anlaşılabilir. Yeri ve göğü tutan, tüm varlıkları kuşatan otuz iki, şirki ortadan kaldıran bir kılıçtır.

3.7.3. Hurûf-ı Mukattaa

Mukattaa harfleri, yani hurûf-ı mukattaa, 'kesilmiş harfler' demek olup bağımsız ve ayrı harfler anlamına gelmektedir. *Kur'an-ı Kerim*'in yirmi dokuz suresinin başında yer alan on dört harften oluşan hurûf-ı mukattaa şunlardır: ا ح ر س ص ط ع ق ک ل م ن ه ی. Bu harflerin anlamları, ayet sayılıp sayılmayacakları gibi konularda İslâm alimleri birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Kûfeli kıraat alimleri bazı hurûf-ı mukattaa terkiplerini bir ayet, bazılarını iki ayet, bazılarını da kendisinden sonra gelen ayetin parçası saymışlardır. Basralı kıraat alimleri ise hurûf-ı mukattaa terkiplerinden hiçbirini ayet olarak kabul etmemişlerdir (Duman ve Altundağ, 1998: 401).

İtibarlı hadis kaynaklarında, hurûf-ı mukattaa'nın anlamına dair herhangi bir hadis bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu harflere dair kesin bir bilgi yoktur. Selef alimlerinden bir gruba göre hurûf-ı mukattaa, tevilini yalnızca Allah'ın bildiği müteşabih ayetlerden oluşur. Yani, bu harfler üzerine yorum yapılamaz. Hulefâ-i Râşidîn, İbn Mes'ûd, İbn Abbas gibi sahabiler ve Şa'bî, Süfyân es-Sevrî, İbn Hibbân,

İbn Hazm, Ebû Hayyân el-Endülüsî ve Suyûtî gibi alimler bu görüştedir. Diğer bir grup alime göre, *Kur'an*, Şuara suresinin 195. ayetinde bildirildiği gibi, apaçık bir Arapça ile indirilmiş olup içerisinde anlaşılmayan bir ayet bulunmamaktadır. Alimler, hurûf-ı mukattaanın hece harfleri olduğunu benimseyenler ile bazı kelimelerin anahtarı ve kısaltması olduğunu savunanlar olarak ikiye ayrılır (Duman ve Altundağ, 1998: 401).

Hurûf-ı mukattaanın hece harfleri olduğunu benimseyenlerin düşünceleri kısaca şöyledir: Zeyd b. Eslem, Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhî'ye göre bu harfler, başında yer aldıkları surelerin isimlerinden ibarettir. Çünkü Araplarda varlıklara harf ile isim verme geleneği vardır. Hârise et-Tâî'nin babasının adının Lâm olması, balığa nûn ve dağa kâf adının verilmesi bunu gösterir. Katâde ve Mücâhid'e göre ise bu harfler *Kur'an*'ın isimlerindendirler; çünkü bu harflerden sonra *Kur'an*'a yemin edilmektedir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ ve Sa'leb'e göre hurûf-ı mukattaa, iki sureyi birbirinden ayırma işlevi görür. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ ve Kutrub'a göre sözkonusu harfler *Kur'an*'ın i'câzını ortaya koymaktadır. Ebû Revk Atıyye b. Hâris el-Hemedânî ve Kutrub, hurûf-ı mukattaanın *Kur'an*'a dikkat çekmek amacıyla zikredildiği görüşünü benimser. Ahfeş el-Evsat ve İbn Kayyim el-Cevziyye; *Kur'an*'da zeytin, incir, fecr, asr ve kalem gibi şeylere yemin edildiği gibi mukattaa harflerine de yemin edildiğini söyler. Süheylî ve Tantâvî Cevherî, mukattaa harflerinin ebced hesabıyla birtakım olayların tarihine işaret ettiğini savunur (Duman ve Altundağ, 1998: 401 - 403).

Hurûf-ı mukattaanın, bazı kelimelerin işaretleri veya kısaltması olduğunu düşünen alimlerin görüşleri ise kısaca şöyledir: Saîd b. Cübeyr, Sâlim b. Abdullah ve Süddî el-Kebîr'e göre hurûf-ı mukattaa, ilahi isim ve sıfatların kısaltmasından ibarettir. Bir düşünceye göre bu harfler, ism-i azamın sure başlarına dağılmış şeklidir. Örnek olarak; elif-lâm-râ, hâ-mîm ve nûn harfleri bir araya gelince er-Rahmân ismi ortaya çıkmaktadır. Bir diğer düşünceye göre ise her bir harf bir isim veya sıfatın sembolüdür. Elif-lâm-mîm'de elif Allah'ı, lâm Latîf'i ve mîm de Mecîd ismini sembolize eder. İbn Cübeyr ve Dahhâk'e göre mukattaa harflerinin bazıları Allah'ın, bazıları ise diğer varlıkların isimlerini sembolize eder. Meselâ; elif-lâm-

mîm'deki elif Allah'ı, lâm Cebrâîl'i ve mîm de Hz. Muhammed'i temsil eder (Duman ve Altundağ, 1998: 404).

Hurûflere göre *Kur'an*'ın sırrı hurûf-ı mukattaa harflerindedir (Gölpınarlı, 1989: 19). *Kur'an*'ın ve harflerin esası bu on dört harften ibarettir (Usluer, 2009a: 118-119). Seyyid Nesîmî, mukattaa harfleri hakkında şunları söyler:

Harflerde olan her ne varsa, gökten inen semavî kitaplarda vardır, Kur'ân'da da vardır. Bunlar, Kur'ân-ı Kerîm'in ve tüm semavî kitapların aslı, Hakk Teâlâ'nın isimleri ve sırları olan mukattaa harfleridir. Mukattaa harflerinin mânâsı, şimdiye kadar insan idraki tarafından anlaşılamamış ve ona gizli kalmıştı. Nitekim Müminlerin Emîni Hz. Ali (k.v.), "Allah tüm kitaplarda sır olarak vardır. Kur'ân'ın sırrı, sûrelerin başında(ki mukattaa harflerinde(dir))." buyurmuştur. (Seyyid Nesîmî, 2017: 5)

Arşî, şiirlerinde hurûf-ı mukattaaya yer vermiştir:

Yâ Rab be-hakk-ı *tâhâ* senden budur murâdum
Hall olsa müşkilâtum feth olsa cümle ebvâb (K 2/10)

Ya Rab! Tâhâ hakkı için senden isteğim budur (ki), zorluklarım hallolup bütün kapılar açılsın. 'Tâ. Hâ.', *Kur'an*'ın 20. suresi olan Tâhâ suresinin ilk ayetidir. Muhîti'nin *Kısmetnâme*'sine göre tâ ve hâ, kâf (كاف) ve nûn (نون)'un esrarını açıklayan iki harftir. Bu harfler, cuma namazının iki rekatının karşılığıdır. Tı (ط) harfinin ebcedi 9'dur ve he (ه) harfinin ebcedi 5'tir. Bu harflerin ebcedleri toplamı 14 olur ki yüzdeki hatların karşılığıdır. Tâ ile hâ'nın eczasında dört nokta bulunur. Bu noktalar harflerin kendi sayısı ile toplanırsa altı sayısı elde edilir. Bu ise "Kün! (كن)" emrindeki kâf (كاف) ve nûn (نون) harflerinin eczasındaki altı harfe eşittir. Yani tâhâ, "Kün!" sırrını içinde barındırır (Muhîti, 2016: 149-150). Şair, bu mukattaa harflerini vesile edinerek Allah'tan zorluklarının halledilmesini diler.

Mi'râca çıkdı gördi çün 'ayne'l-yakîn Hakı
Oldı Emîn-i mahzen-i esrâr-ı *tâ* vü *hâ* (K 6/7)

Miraca çıkıp Hakk'ı aynel-yakin gördü. Tâ ve hâ'nın sırlar mahzeninin emini oldu. Hz. Muhammed Miraç'ta Allah'ı bizzat görmüştür. *Câvidânnâme*'ye göre Allah, Hz. Muhammed'e 'emred katat' (sakalsız oğlan) suretinde görünmüştür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 34). Oğlanın yüzünün sakalsız olması, ebî hatların çıkmadığı anlamına gelmektedir. Yani oğlan, yalnızca ümmî hatlara sahiptir ki bu hatlar yedi adettir. Bu hatların sırrı tâhâ'dadır. Hz. Muhammed, Allah'ın yüzünü görünce tâhâ'nın sırrına da erişmiştir.

Hutûtundur beyân-ı sırr-ı tâhâ

Kaşından kâb-ı kavseyn oldu peydâ (M 2/43)

Tâhâ sırrının açıklaması kaşlarındır. Kaşından iki yay arası ortaya çıktı. Hz. Muhammed Miraç'ta Allah'a iki kaşın arası kadar yaklaşmış, O'nun yüzünü bizzat görmüştür (Necm, 53/9). Bu şekilde hatların sırrına erişmiştir. Tâhâ ise, hatların sırrını içinde barındırır; çünkü tâhâ'yı oluşturan harflerin ebcedleri toplamı on dördtür ki yüzdeki hatlar sayısındadır. Böylece Hz. Muhammed, tâhâ sırrını anlamıştır. Kaşlar, yedi adet ümmî hattan ikisini oluşturur. Bu sebeple tâhâ sırrının açıklamasıdır.

Kıldı nüzûl zât-ı Hudâ kalb-i 'ârife

Geldi beyâna oldu 'ıyân sırr-ı tâ vü hâ (G 8/14)

Hudâ'nın zatı arif kalbe indi; tâ ve hâ sırrı söze gelip ortaya çıktı. Tâ ve hâ sırrı, yirmi sekiz ilahi kelime ve yüzdeki hatlardan ibarettir; çünkü tâhâ'yı oluşturan harfler olan tı (ط) ve he (ه)'nin ebcedleri toplamı on dördtür ki yüzdeki hatlara karşılık gelir. Bu hatların kendileri ve bulundukları on dört mahal toplanırsa yirmi sekize ulaşılır ki bu sayı ilahi harfler adedinceidir. Bu sırlar ortaya çıkınca, bizzat ilahi kelimeler olan Allah, hatların ve ilahi kelimelerin bilgisine ulaşan arifin kalbine iner.

Fazl-ı Hakdur bâ-i bismillâhirrahmânirrahîm

Fazl-ı Hakdur kâri-i sırr-ı elif ü lâm u mîm (K 8/1)

Bismillahirrahmanirrahim'in be'si Fazl-ı Hak'tır; elif, lâm ve mîm'in sırrının okuyucusu Fazl-ı Hak'tır. Be harfî Hz. Âdem'in sembolüdür. Muhîfî'ye göre; be harfinin eczasının (بی) ebcedi on ikidir. Fadl ve Âdem'in eczalarındaki harf ve noktaların toplamı da on ikidir (Muhîfî, 2016: 184-185). Hurûfîliğe göre hakiki Âdem, Fazlullah'tan başkası değildir. Bu nedenle Fazlullah, bismillahirrahmanirrahim'in be'sidir. Elif, lâm ve mîm sırrı ise şudur: Elif Allah'ı, lâm Cebrâil'i ve mîm de Hz. Muhammed'i sembolize eder (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 364).

On dört hutûtı yazdı mukatta' yüzünde Hak
Tâ harf harf okıyalar 'ilm-i ebced (G 289/3)

Hak, ilm-i ebcedi harf harf okusunlar diye, (on dört) mukattaa (harfini) on dört hat (halinde) yüzüne yazdı. Mukattaa harfleri yüzdeki on dört hattın karşılığıdır. Allah, ebced ilmi okunsun diye bu harfleri hat olarak insanın yüzüne yazmıştır.

Seyr ide dâ'imâ be-ebced-i şın
Ola şeksüz münâdî-i yâsin (M 3/17)

Daima 'şın'ın ebcediyle seyretsin. Şüphesiz Yâsin nidacısı olsun. Şın (شن)'ın ebcedi üç yüzdür. Bu harfin eczasında üç harf vardır ki bunlar şın, ye ve nûn'dur. Bu üç harfin ebcedi toplamı ise üç yüz altmıştır. Şın'ın ebcediyle seyretmek, üç yüz altmış ile kainata bakmaktır. Felek, üç yüz altmış derecedir ve bu sayının içinde ilahi harflerin karşılığı olarak altı adet yirmi sekiz ve altı adet otuz iki bulunmaktadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 240-241). Âdem'in kemikleri toplamı da üç yüz altmıştır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 239). Yâsin ise "Ey Muhammed!" anlamındadır; çünkü sin (س) Hz. Muhammed'in sembolüdür. Fazlullah bu konuyu şöyle ifade eder: "Hakk teâlâ Muhammed aleyhi's-selâmı sîn okudu yani ey kelime Kur'an hakkı için ki sen gönderilmişsin çün ol kelime olsa Hakk teâlânın yanından gelmiş ola veyâ Cebrail'den onu ona arz eylemiş ola pes ol bu iki vechle mürselinden ola" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 368).

Arşî, hurûf-ı mukattaayı derinlemesine incelememiş, şiirlerinde genellikle sembol olarak kullanmıştır. İncelediğimiz beyitlerde Hurûfilik düşüncesinin temel öğretileri ile hurûf-ı mukattaanın münasebetlerine şahit olmaktayız. Bu harfler, ilahi kelimelerle ve yüzdeki hatlarla doğrudan bağlantılıdır. Bu harflerin Hurûfî yorumları bilinmedikçe ilgili beyitler kesinlikle anlaşılamaz.

3.7.4. Müfred Haldeki Hurûf-ı Mukattaa

Bu başlık altında, *Kur'an*'daki yirmi dokuz surenin başında geçen harf terkiplerinin haricindeki mukattaa harflerini inceleyeceğiz.

Yetmiş ikidür altı günün sâ'atı tamâm

Şeş günde oldı kevn ü mekân *Kâf* u *Nûn* güvâ (K 6/3)

Altı günün saati tam olarak yetmiş ikidir. 'kâf' ve 'nûn' şahittir ki varlık ve mekan altı günde oldu. Kâf (كاف) ve nûn (نون)'un eczasında toplam altı harf bulunmaktadır. Bu harflerden her biri, bir güne denk gelmektedir. Kaf suresinin 38. ayetinde belirtildiği gibi dünyanın altı günde yaratılması, "Kün! (كن)" emrini oluşturan harflerin eczasında bulunan altı harften dolayıdır. Hurûfiler günü on iki saat, geceyi de on iki saat olarak kabul ederler. Onlara göre altı gün, altı gündüz vaktini ifade eder. Bu nedenle altı günün saati, altı adet on ikiden, yani yetmiş iki saatten oluşmaktadır. Yetmiş iki sayısı ise, yirmi sekiz ilahi kelimenin eczasındaki harflerin sayısıdır. Bu sayının "Kün!" emriyle ilişkisi, yaratılışın yirmi sekiz ilahi kelime üzerine olmasıdır.

Bâ-i bismillâh ile Kur'ân'a itdüm ibtidâ

Kâf u yâ vü dâl'i kıldum harf-i vâhidde edâ (G 1/1)

Bismillah'ın 'be'si ile Kur'ân'a başladım. 'Kaf', 'ye' ve 'dal'ı tek harfte söyledim. Kur'an'ın ilk harfi be (ب)'dir. Hurûfiliğe göre yirmi sekiz ve otuz iki harf bir harften ibarettir. Harflerin şekli ve sureti olmayıp birinde olan şey diğerlerinde de

mevcuttur: “(...) Ol ki müfreddir hiç kendi zâtında ona şekil ve sûret ve peyker yoktur ve her ne ki birinde mevcûddur gayrısında dahî mevcûddur” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 81). Bu sebeple şair, *Kur'an*'ın be harfini okuduktan sonra, diğer bütün harfleri okumuş gibi olur. Kaf, ye ve dal'ı tek bir harfte, be'de söyler.

*Kâf u tâ'da 'ayn u zî esrârını gördüm 'ıyân
Kenz-i lâ yefnâ'yı buldum ez-dem-i Fazl-ı Hudâ (H 1/2)*

'Kaf' ve 'te'de 'ayn' ve 'ze' sırlarını açıkça gördüm. Fazl-ı Hudâ'nın nefesiyle 'lâ yefnâ' hazinesini buldum. Te (ت) harfi iki nokta ve bir gövdeden oluşur ki toplamı üç eder. Fazl (فضل) ismi de üç harften oluşur. Bu nedenle te harfi, Fazl ismine karşılık gelir (Muhîti, 2016: 193). Kaf (ق) harfinde de durum aynıdır; çünkü o da iki nokta ve bir gövdeden oluşup Fazl ismine karşılık gelmektedir (Muhîti, 2016: 157). Şair, kâf ve te'de 'ayn ve ze sırlarını gördüğünü ifade etmektedir. Bunun sebebi, ayn ve ze harflerinin tıpkı kâf ve te gibi Fazl ismine karşılık gelmesidir. Ayn (ع) harfi, anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan oluşur. Bu unsurlar ile harfin kendisi toplamı beştir. Fazl (فضل) ismi ise iki nokta ve üç harf gövdesinden oluşur ki toplamı beştir (Muhîti, 2016: 238). Bu nedenle 'ayn harfi Fazl'a işaret eder. Bunun gibi, zî (ظ) harfinin eczasında (طي) iki adet ye'nin ve bir adet zî'nin olmak üzere üç nokta ve iki harfin gövdesi bulunur ki toplamı beştir (Muhîti, 2016: 236). Böylece zî harfi de Fazl'a karşılıktır. 'Lâ yefnâ' sonsuz, tükenmez anlamlarına gelip Hz. Muhammed'in “El kanaatû kenzûn lâ yefnâ / Kanaat tükenmez bir hazinedir” hadisini hatırlatır (Çelik, 2017: 320). Arşî, Kâf ve te'nin 'ayn ve zî'ye karşılık geldiğine, hepsinin Fazl'a işaret ettiğine dair sırrı çözünce tükenmez bir hazineye kavuşmuştur. Bunu da Fazlullah'ın nefesi sayesinde başarmıştır.

*Yî vü zî oldu delîl-i 'âlem-i mülk-i şûhûd
Cîm ü hî oldu beyân-ı Ka'be-i vasl-ı Hudâ (G 1/6)*

*Şehadet âleminin delili ye ve ze oldu; cim ve he Hudâ'ya kavuşma (yeri olan)
Kâbe'nin beyanı oldu.* Ye (ي) harfinin eczasında (بي) iki harf ve dört nokta vardır. Bu

harfin ikinci eczasında (ي يي) ise sekiz nokta ve dört harf vardır. Bu harf ve noktaların toplamı on sekizdir. Bu sebeple ye harfî on sekiz bin âlemi gösterir:

Gösterür hijdeh hezârân ‘âlemi

Harf-i yî fehm eyle anla bu demi (Muhîti, 2016: 274)

On sekiz bin âlem, Arşî’nin beytinde şehadet âlemi olan cihana karşılık gelmektedir. Ze (ز) harfinin eczasının eczasında, yani batn-ı sânisinde dokuz harf vardır. Bu harflere, ze’nin alfabeedeki sırası olan dokuz sayısı eklenirse on sekiz elde edilir (Muhîti, 2016: 214). Bu da, tıpkı ye harfinde olduğu gibi, on sekiz bin âleme karşılık gelir. Yani, ze harfî de şehadet âlemi olan cihanı gösteren bir harftir. Cim (ج) harfinin ebcedi üçtür. Harf ile harfin bir noktası, harfin ebcedi olan üç ile toplanırsa beş elde edilir (Muhîti, 2016: 199). Bu sayı, beş vakit namazın karşılığıdır; dolayısıyla cim, Kâbe’nin beyanıdır. Aynı durum hı (ح) harfî için geçerlidir. Hı harfinin eczasındaki iki harf ve üç noktanın toplamı beştir (Muhîti, 2016: 204). Bu nedenle hı, Kâbe’nin karşılığıdır.

Mazhar-ı sîn-i kelâm-ı Fazl-ı Hakkam ‘Arşiyâ

Nutk-ı pâkünden irür câna safâ rûha gıdâ (G 1/7)

Ey Arşî! Fazl-ı Hakk’ın sîn sözünün mazharıyım; saf nutkumdan cana sefa ruha gıda yetişir. Sîn (س) sözü, Hz. Muhammed’e işaret eder (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 368). Fazlullah’ın sîn sözüne erişen Arşî, dolayısıyla Hz. Muhammed’in sırlarına da erişmiştir. Bu nedenle onun ağzından çıkan sözler cana sefa, ruha gıda olur.

Oldur ki Kâf u Nûndan ider kevni âşikâr

Eyyâm-ı sittede yer ü gök buldı intihâ (G 8/7)

O’dur ki kâf ve nûn’dan varlığı ortaya çıkardı; altı günde yer ve gök (yaratılışı) son buldu. Kâf (كاف) ve nûn (نون), “Kün! (كن)” emrini oluşturan harflerdir.

Bu harflerin eczasında altı harf bulunur ki bu harfler yaratılışın altı gününe denktir. Bu nedenle Allah, “Kün!” emriyle gökleri ve yeri altı günde yaratmıştır.

Görülüyor ki Arşî, ilahi harflerin geçtiği beyitlerde ince ebced hesaplarına girmektedir. Arşî'nin bu hesaplarında, şeyhi Muhîî Dede'den etkilenmiş olması kuvvetli bir ihtimaldir. Çünkü Muhîî Dede, Hurûfî hesaplamalarını *Kısmetnâme* adlı eseriyle zirveye taşıyan kişidir. Arşî de bazı beyitlerinde oldukça girift ve anlaşılması zor hesaplamalar yapmıştır. Kâf (كاف) ve nûn (نون) harflerinin geçtiği beyitler ise, Hurûfilik hakkında temel bilgisi olanlarca bile kolayca anlaşılacak beyitlerdir. Şair, şiirlerinde, bazı Hurûfî düşüncelerini, yalnızca Hurûfîlerin ya da bu konuda bilgi sahibi olanların anlayacağı şekilde yazmıştır.

3.7.5. Yüz

Yüz, Hurûfilikte çok önemlidir; çünkü Allah, otuz iki ilahi kelimeyi Âdem'in yüzüne yazmıştır. Seyyid Nesîmî, *Mukaddimetü'l-Hakâyık* adlı eserinde bu konuda sunlardan bahseder:

(...) Cennet kim 'arduhâ ke-'ardi's-semâvâti ve'l-ardi u'iddet li'l-müttakîn otuz iki kelimedendir 'ibâretdür ki esmâ-i zât ve sıfât-ı Hazret-i Melik-i (Mâlik-i) kadîm-i lem-yezel ve lâ-yezâl bu otuz iki kelimedür ki isim müsemmanun 'aynıdır. Ve otuz iki kitâbet ki Âdem'ün vechinde mektûbdur, ol otuz iki kelime-i İlâhî'nün 'alemi ve kâ'im-i makâmıdır. Ve Âdem'ün vechi bu cihetden er-rahmânü 'ale'l-'arşî'stevâ'dur, Rahmân'un 'arşıdır ve 'alemidür ki halaka'l-lâhu Te'alâ Âdeme 'alâ sûretihî ve 'alâ sûreti'r-rahmân ey halkuhû mazharu'l-cemîl ve sıfatuhû ve esmâ'uhû otuz iki kelime-i ezeli ve ebedîdür kim anun 'alemi ve kâ'im-i makâmıdır ki Âdem'ün vechindedür, kudret eliyle anı tasvîr eylemişdür.... (2017: 64)

Yani; cennet, otuz iki kelimedir. İsim ve müsemma aynı olduğundan dolayı Allah da otuz iki kelimedir. Bu kelimelerin işaretleri, Âdem'in yüzüne yazılmıştır. Bu sebeple Âdem'in yüzü, Hak'tan bir mektuptur. Tâhâ suresinin 5. ayetinde geçen “Allah arşa istivâ etti.” sözünün manası, Allah'ın otuz iki kelime olarak Âdem'in yüzünde görünmesinden ibarettir. Bu durumda Âdem'in yüzü arştır.

Allah, yarattığı her varlığa ilahi isimlerden bazılarını vermiştir. İnsana ise, bir istisna olarak bütün kelimeleri bağışlamıştır. Hurûfîlere göre Bakara suresinin 31. ayeti bu olaya işaret etmektedir: “Allah Âdem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti”. Yirmi sekiz ve otuz iki kelime, yalnızca insanda bütünüyle görünür. Fazlullah’ın dediği gibi: “(...) Hiçbir mahlûkatdan yirmi sekiz ve otuz iki kelime-i ilâhî zâhir değildir illâ insândan ve evvel bu Âdem ve âhir bu Hâtem’dir...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 91). Bu niteliğinden dolayı yüz hakiki *Kur’an*’dır, *Levh-i Mahfuz*’dur ve Hakk’ın suretidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 101, 71). Arşî’nin yüz hakkındaki beyitleri şöyledir:

Görindi perdesüz vech-i İlâhî dîde-i câna
Açıldı bâb-ı hikmet oldı zâhir sırr-ı mâ evhâ (G 7/2)

Allah’ın yüzü can gözüne perdesiz göründü. Hikmet kapısı açıldı; ‘mâ evhâ’ sırrı açığa çıktı. ‘Mâ evhâ’, Necm suresinin 10. ayetinde geçer: “Böylece Allah kuluna vahyedeceğini vahyetti”. Necm suresi Miraç hadisesi hakkındadır. Bu surenin 10. ayetini anlamak için sekizinci ve dokuzuncu ayetlere de bakılmalıdır: “Sonra (ona) yaklaştı, derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahud daha az oldu” (Necm, 53/8-9). Bu ayetlerde, Allah ile Hz. Muhammed’in birbirine yaklaşması anlatılmaktadır. Aradaki mesafe en aza inince, 10. ayette belirtildiği gibi, Allah vahyedilecek her şeyi Hz. Muhammed’e vahyetmiştir. Hurûfîler bu durumu, Hz. Muhammed’in Allah’ın yüzünü görmesi olarak yorumlar. Hakk’ın yüzündeki ilahi kelimeleri gören peygamber, O’nun vahyedeceği bütün şeyleri almıştır; çünkü Allah’ın yüzü otuz iki ilahi kelimedir ve söylenecek her şey bu kelimelerden ibarettir.

Yüzinde sûret-i Rahmânı çün kim görmedi zahir
Sücûda gelmedi şeytân yedi kez gel didi Mevlâ (G 2/2)

Mevlâ yedi kez gel dedi; (ancak) şeytan, (Âdem’in) yüzünde Rahman suretini açıkça görmediği için secde etmedi. Allah Âdem’i kendi sureti üzerine, yani Rahman

sureti üzerine yaratmıştır. Bu suret, ilahi kelimelerin bütününden ibarettir. Bu nedenle Âdem'in yüzünde otuz iki hat bulunmaktadır. Bu hatlar otuz iki ilahi kelimenin karşılığıdır. Kısaca, Âdem'in yüzü Rahman'ın yüzüdür. Şeytan bu gerçeği göremediği için secde etmemiştir. Halbuki secde Âdem'in bedenine değil, ondaki otuz iki ilahi kelimeye yapılır. Bu kelimeler ise bizzat Allah'tır.

Şeytân ki vech-i pâk-i Haka bî-sücûd idi

Âdemde Hakkı görmedi zîrâ hasûd idi (G 283/1)

Şeytan ki Hakk'ın pak yüzüne secdesiz idi; Âdem'de Hakk'ı görmedi, çünkü kıskanç idi. İlahi kelimeler ateşe, suya ve havaya yazılamazlar; ancak toprağa yazılabilirler. Bu sebeple otuz iki kelime iblise değil, Âdem'e yazılmıştır; çünkü iblis ateşten, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Secde, ilahi kelimelerdir. İblis, Âdem'e yazılan ilahi kelimeleri fark edememiş, gururlanıp ona secde etmekten kaçınmış, böylece Allah tarafından huzurdan kovularak şeytan olmuştur. Şeytan'ın kıskançlığı, *Kur'an*'da şu ifadelerle geçmektedir: “Hani meleklerle: ‘Âdem için saygı ile eğilin.’ demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kafirlerden olmuştu” (Bakara, 2/34).

Beyân it ‘Arşiyâ kevn ü mekânun sırrını cümle

Hutût-ı vech-i Âdemden kim oldur nüsha-i kübrâ (G 2/19)

Ey Arşî, kainatın bütün sırrını Âdem'in yüzündeki hatlardan anlat; çünkü büyük nüsha (Levh-i Mahfuz) odur. *Levh-i Mahfuz*, ‘korunmuş levha’ anlamındadır (Redhouse, 2015: 1765). Bu kitap, *Kur'an*'da şöyle geçer: “Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler” (En'âm, 6/38). Var olan her şey otuz iki ilahi kelimedenden ibarettir. İçinde her şeyin bulunduğu kitap olan *Levh-i Mahfuz*'da bu kelimeler yazılıdır. Allah, kendi suretinde yarattığı Âdem'in yüzüne otuz iki ilahi kelimeyi otuz iki hat halinde yazdığından dolayı yüz, *Levh-i Mahfuz*'dur, yani büyük

nüshadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 41). Demek ki Âdem'in yüzünde kainatın bütün sırları yazılıdır.

Kelâmu'llâha nâtıkdur vücûd-ı Bu'l-beşer mutlak

Yazıldı levh-i vechinde ser-â-ser ma'nî-i Kur'ân (221/13)

İnsanlığın babası (olan Âdem'in) vücudu, mutlaka Allah'ın sözüyle konuşur. (Onun) yüzü levhasına baştan başa Kur'ân'ın manası yazıldı. İnsan vücudu, Allah'ın sözüyle, yani otuz iki isimle yaratılmıştır. Bu sözlerin işaretleri vücutta kıl ve delikten oluşan hatlar olarak bulunur. İnsanın konuşması Allah'ın sözünden farklı değildir; Allah nasıl otuz iki kelime ile konuşuyorsa insan da otuz iki kelime ile konuşur. *Kur'an*, yirmi sekiz harfle yazılmıştır. Bu harfler yüzde mevcuttur. Dolayısıyla yüz, Reyhan Keleş'in de dikkat çektiği gibi, *Kur'an*'ın manasına sahiptir (Keleş, 2017: 56).

Hâl ü hatun kitabını okumayan varak varak

Mahrem-i Fazl-ı Hak degül bulmadı kurb-ı 'izz ü câh (G 264/4)

Ben ve ayva tüylerinin kitabını yaprak yaprak okumayan, Fazl-ı Hakk'ın mahremi değildir; yücelik ve itibara yakınlık bulmadı. Ben ve ayva tüyleri, klasik Türk edebiyatı estetiğinde sıkça kullanılan unsurlardır. Sevgilinin yüzündeki ben ve ayva tüyleri, şairlerce yazıya benzetilir. Bu yazının bazen *Kur'an* hattı olduğu düşünülür. Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası* adlı eserinde bu konu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapar ve Ahmed Paşa'dan bir beyit örnek vererek şerh eder:

Bu teşbihlerde bene eşlik eden diğer unsur, yüzdeki ayva tüyleridir. Yanak, bu vesileyle mushaf, hat ile ben ise bu mushafta berkenar olan yani kenara yazılan ayetler durumundadırlar.

Safha-i haddinde hâli düşdi gâyet ber-kenâr

Resmdür mektûbda olur 'alâmet ber-kenâr

beytinde de yanak unsurunun mektub olarak tasavvuruna mukabil, ben eskiye dair âdetlerden olmak üzere, mektub kenarına konan bir işaretir. Ayva tûyleri, bu beyitte işareten kendisini hissettirir. (2001: 235)

Arşî'nin beytinde ben ve ayva tûyleri *Kur'an* hattı olarak düşünülmüştür. Bu kitabı yaprak yaprak okumak; yüzdeki otuz iki hattı görmek, böylece otuz iki ilahi kelimeyi anlamak demektir. Bunu yapmayan, Fazlullah'ı anlayamaz, ona dost da olamaz. Sonuç olarak Fazlullah'a yakın olmanın getireceği yücelik ve itibardan yoksun kalır.

Derûnun *kenz-i lâ yefnâ* degül mi
Cemâlün nüsha-i kübrâ degül mi (M 2/42)

*Gönlün, 'lâ yefnâ' hazinesi değil mi? Yüzün Levh-i Mahfuz değil mi? 'Lâ yefnâ', 'tükenmez' anlamına gelir. Bu söz "El-kanaatü kenzün lâ-yefnâ (Kanaat tükenmez bir hazinedir)" hadisini hatırlatmaktadır (Çelik, 2017: 320). Bu beyitte ise, tükenmez hazinenin gönül olduğu ifade edilir. Yüz ise, otuz iki hattın yazıldığı bir sayfa olduğundan dolayı *Levh-i Mahfuz*'dur.*

Kılmışam vech-i sevâd-ı a'zâmında cum'a'î
Mısır-ı câmi'dür yüzi te'vil-i burhân bulmuşam (G 200/4)

Yüzü mısır camisidir. Cuma (namazını) yüzünün yüce siyahında kılmış, tevil delili bulmuşum. Cuma namazı, eskiden, bir yerleşim yerinde, yalnızca bir camide veya bir alanda kılınırdı. Bu camilere veya alanlara 'mısır camii' denirdi (Serahsî, 2008: 34). Şair, cuma namazını sevgilinin yüzünde kılar; çünkü her şeyde olduğu gibi namazın sırrı da otuz iki ilahi kelimededir. Beyitte geçen 'vech-i sevâd-ı a'zâm', yüzdeki hatlar için kullanılmıştır. Bu hatlarda tevil delili bulunmaktadır.

Zülf ü kaş u kirpiginden okudum Ümmü'l-Kitâb
Cennet-i hüsninde ben hûr ile gılmân bulmuşam (G 200/5)

Saç, kaş ve kirpiğinden Kitapların Anası'nı okudum. Ben, güzelliğinin cennetinde huri ile gılman bulmuşum. Şair, yüzde bulunan ümmî hatlar olan bir saç, iki kaş ve dört kirpikten Ümmü'l-Kitâb'ı okumaktadır. Ümmü'l-Kitâb, Fatiha suresinin bir adıdır; çünkü Fatiha'nın yedi ayeti, Shahzad Bashir'in de bahsettiği gibi, yedi adet ümmî hatta karşılık gelir (Bashir, 2000: 296). Ümmî hatlar, Arşî'nin de beyitte bahsettiği üzere, şüphesiz ki yüzü güzelleştirmektedir.

Rumûzı 'arş ile ferşün yüzünden cümle fâş oldu
Zihî hâl ü hat-ı cânân zihî hüsn-i ruh-ı zîbâ (G 4/2)

Gök ve yerin bütün işaretleri, yüzünden ortaya çıktı. Ne güzel ben ve sevgilinin ayva tüyü, ne güzel süslü yanağın güzelliği... Gök ve yerdeki her şey otuz iki ilahi harftir. Yüzde de bu harfler bulunur. Demek ki yüz, gök ve yerdeki her şeyi içinde barındırır. Bu nitelik, yüzün güzelliğinin sebebidir. Klasik Türk edebiyatı geleneğine göre ben ve ayva tüyü, yüzün güzellik unsurlarındandır. Bu beyitte şair, Hurûfî anlayışı ile klasik Türk şiiri geleneğini birleştirmiştir. Bu durum, Arşî'nin şiirlerinde pek yaygın değildir.

Okundu âyet-i Kur'ân tamâmet levh-i vechünden
Göge çıkıdı kelâmu'llâh yerden fehm ider dâna (G 4/6)

Yüzünün levhasından Kur'ân ayetleri tamamıyla okundu. Bilgililer, Allah sözünün yerden göge çıktığını anlarlar. Kur'an yirmi sekiz harften oluşur. Bu harfler yüzde de bulunmaktadır. Yedi adet ümmî hat, her bir hattın dört unsurdan oluşması dolayısıyla dört ile çarpılır; yirmi sekiz hat elde edilir. Bunun yanında, yedi adet ümmî hat ile yedi adet ebî hat toplanır; on dört hat elde edilir. Bu hatlar, bulundukları on dört mahal ile toplanır; ortaya yirmi sekiz hat çıkar. Son olarak; başta yedi adet delik bulunur: İki göz, iki kulak, iki burun ve bir ağız. Delikler dört unsurdan meydana geldiği için dört ile çarpılır; yirmi sekiz sayısına ulaşılır. Hatlar, ilahi kelimelerin işaretleridir. Bu kelimeler ise hakikatin ta kendileridir. Allah, insana kelimeleri bizzat öğretmiştir ve yüzüne nakşetmiştir. Bundan dolayı yüz, Hurûfîler tarafından hakiki Kur'an olarak kabul edilir.

Okı te'vîl-i kelâmu'llâhı vech-i yârde

Hâme-i kudretle yazmışdur anı dest-i Çalab (G 18/6)

Allah sözünün tevilini sevgilinin yüzünde oku. Çalab'ın eli onu kudret kalemiyle yazmıştır. Sevgilinin yüzü, Allah'ın yazdığı kelimeler ile kaplıdır. Hurûfî anlayışına göre aşkın sebebi, yüzdeki ilahi kelimelerdir. Bu sebeple şair, Allah'ın kelimelerini sevgilinin yüzünde okumamızı isterken, mecazi aşkın içinde olan ilahi aşka dikkatimizi çekmektedir. Fazlullah Esterâbâdî, bu konu ile alakalı olarak şunları söylemektedir:

(...) Aşk-ı mecâzînin kendi zımnında aşk-ı hakîkî vardır ki ol hüsn ü cemâl kelime-i ilâhînin alemidir, âşık ol kelime-i ilâhînin alemine hayrân ve nigerândır ve bî-hord u hâb ol kelime-i ilâhînin alemine âşık olmuştur ve ol kimse zer u sîm ve mâlik ve hayâtın ve nâm u nengin ve tâatin ve sevâbın ve ukâbın ve selâmetliğin terkin eyler ve her çend ki bilmez ki ol hüsn ü cemâl ve çeşm ve ebrû ve hatt u hâl ve zülf kelime-i ilâhînin alemidir ammâ çün finefsî'l-emr kelâm-ı Hazret-i Ehadiyyet'dir ve Hazret-i Ehadiyyet'in kelâmının alemidir. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 119)

Ruhlarundur âyet-i nûru's-semavât-ı zemîn

Zülf ü kaşundur beyân-ı sûre-i Ümmü'l-Kitâb (G 23/3)

'Nûru's-semavât-ı zemîn' ayeti yanaklarındır; 'Ümmü'l-Kitâb' suresinin açıklaması saç ve kaşıdır. Beyitte bahsedilen ayet, Nur suresinin 35. ayetidir: "Allah, göklerin ve yerin nurudur...". Nur, otuz iki ilahi kelimedir ve Allah'tır. Yanaklar, kelimelerin mekanı olduğundan dolayı beyitte göklerin ve yerin nuru olarak geçmektedir. 'Ümmü'l-Kitâb', Fatiha suresinin bir başka ismidir. Şöyle ki; yüzde bir saç, iki kaş ve dört kirpik olmak üzere yedi adet ümmî hat vardır. Fatiha suresi de yedi ayettir. Ümmî hatlar, yüzden istiva hattı geçince sekiz olur. Fatiha suresi de 'Amin' ile bitirilince sekiz ayet olur. Bu nedenle yüzdeki ümmî hatlar ile Fatiha suresi arasında bir ilişki vardır. Fatiha suresinde yedi harf yoktur; Havva'nın yüzünde ise yedi adet ebî hat bulunmaz. Yani, Fatiha suresi ile Havva arasında da bir ilişki vardır (Gölpınarlı, 1989: 18-19). Bu surenin ümmî hatlar ve Havva ile olan ilişkisi, ona Ümmü'l-Kitâb denmesinin sebebidir. Beyitte, sevgilinin saç ve kaşının

Ümmü'l-Kitâb olduğundan bahsedilir; çünkü saç ve kaş ümmî hatlardandır ve Fatiha suresine karşılık gelir.

Yüzündür âyet-i Seb'a'l-Mesânî

Hat ü hâlün kelâm-ı âsümânî (G 290/1)

Tekrarlanan yedinin ayeti yüzündür; hat ve benin göksel sözdür. Tekrarlanan yedi ayet Fatiha suresidir. Bu surenin yedi ayeti yedi ümmî hatta karşılık gelir. Dolayısıyla yüz, Fatiha suresidir. Hat ve ben, ilahi kelimelerin işaretleri olan hatlardandır. Otuz iki ilahi kelime, Allah'ın tüm sözleridir ve *Levh-i Mahfûz*'da yazılı olan her şeydir. Bu nedenle hat ve ben, göksel sözdür.

Gördi Hakkı sûretün âyînesinde şübhesiz

Kim ki açdı cân gözin oldı senünle rû-be-rû (G 255/2)

Kim can gözünü açarak seninle yüz yüze olduysa yüzünün aynasında Hakk'ı gördü. Kudsi hadise göre Allah, Âdem'i kendi sureti üzerine yaratmıştır (Çiftçi, 2014: 3). Allah otuz iki kelimedir; Âdem'in yüzünde de bu kelimeler bulunur. Bu yüzden yüz, Allah'ın aynasıdır. Şair “Kim ki açdı cân gözin” derken, kişinin hakikate uyanık bir vaziyette olmasını anlatmaktadır. Hakikat gözüyle bakan, her yüzde Allah'ı görür.

Levh-i mahfûz-ı Hudâ ya şa'sa'-ı nûr-ı ezel

Ya yed-i kudretle zâhir bir musavver rû mı bu (G 257/11)

Bu Hudâ'nın Levh-i Mahfûz'u mu, ezel nurunun parlaklığı mı, yoksa kudret eliyle tasvir edilip açığa çıkarılmış bir yüz mü? Allah, kudret eliyle yüzü, otuz iki ilahi kelime olarak yaratmıştır. Bu kelimeler nur olduğundan yüz de nurdur, ezel nurunun parlaklığına sahiptir. Bütün hakikat ve söylenebilecek, yazılabilecek her şey otuz iki kelimeden ibaret olduğu için yüz, her şeyin yazılı olduğu kitap olan *Levh-i Mahfûz*'dur.

Ey saçı Leyletü'l-Berât ey yüzi mazhar-ı İlâh
'Âşık-ı sâdika kaşun kıblesi oldu secde-gâh (G 264/1)

Ey saçı Berat gecesı! Ey yüzü İlâh'ın mazharı! Sadık âşığa kaşının kıblesi secde yeri oldu. Bu beyitte şair, Hurûfî düşüncesini klasik Türk edebiyatı geleneği doğrultusunda açıklamıştır. Saç, karalığından dolayı Berat gecesidir. Yüz ise, otuz iki kelimenin yazılı olduğu bir levha olduğundan Allah'ın mazharıdır. Hurûfilere göre Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratılmıştır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 109). Bundan dolayı Kâbe'ye doğru namaz kılmak aslında Âdem'in yüzüne doğru namaz kılmaktır. Beyitte ise namaz, sevgilinin yüzüne doğru kılınır ki sevgilinin kaşları klasik Türk edebiyatı anlayışına göre mihrap kabul edilir.

'Arş-ı ruhunda istivâ sırrına vâkıf olmayan
Kaldı Sırâtı geçmedi bulmadı Hakka togrı yol (G 264/3)

Ruhunun arşında istiva sırrından haberli olmayan kaldı, Sırat'ı geçemedi, Hakk'a doğru yol bulmadı. Allah otuz iki ilahi kelimedir ve ilahi kelimelerin tamamı bu kadardır. Yüzden geçen istiva hattı, buradaki otuz iki hattı meydana çıkarır. İstiva hattını bilmeyen otuz ikiye ulaşamaz ve Allah'a kavuşamaz. İstiva sırrıyla yedi ümmî hattı sekize çıkaran sekiz cennet kapısından girmeye hak kazanırken bu sırrı bilmeyip yedi adet ümmî hatta kalan Sırat'ı geçemeyip yedi cehenneme düşer.

Ahsen-i sûrete sücûd itmedi deyü nâ-kabûl
Görmedi nûr-ı vâhidi kaldı la'in-i rû-siyâh (G 264/5)

En güzel surete secde etmedi diye kabul edilmedi; tekin nurunu görmedi, lanetlenmiş siyah yüzlü (olarak) kaldı. İblis, Âdem'in yüzündeki nurdan hatları okuyamadığı için ona secde etmedi. "Beni ateşten, onu ise topraktan yarattın." diyerek böbürlendi (Sad, 38/76); ancak ilahi kelimelerin ateşe, havaya ya da suya değil de yalnızca toprağa yazılabileceğini anlayamadı. Bu sebeple isyancı olup huzurdan kovuldu, siyah yüzlü şeytan olarak kaldı.

Teveccüh eyle ey ‘Arşî dem-â-dem
Cemâl-i zât-ı pâk-i Kirdigâra (G 265/9)

Ey ‘Arşî! An be an Tanrı’nın pak zatının yüzüne yönel. Allah’ın yüzü Âdem’in yüzüdür; çünkü Allah Âdem’i kendi sureti üzerine yaratmıştır. Âdem’in yüzü otuz iki ilahi kelime üzerine olduğu için Allah’ın yüzü de otuz iki kelimedir. Şair kendisine daima Allah’ın pak zatının özüne yönelmesini söylerken, aslında daima otuz iki ilahi kelimeye yönelmesi gerektiğini kasdetmektedir.

Mürîdem ben murâdum vech-i Allâh
Kamu akvâl ü ef’âlüm il’Allâh (G 268/1)

Ben müridim, isteğim Allah’ın yüzüdür. Bütün sözlerim ve işlerim Allah’tır. Bir Hurûfinin temel amacı, yirmi sekiz ve otuz ikinin sırrına erip Allah’ın yüzünü görebilmektir; çünkü tek hakikat budur. Allah otuz iki kelime olduğu gibi, Yaqup Babayev’in belirttiği üzere, kainattaki her şey de böyledir (Babayev, 2007: 63). İnsanın bütün sözleri ve işleri, her şey otuz ikiden ibaret olduğu için, yalnızca Allah’tır.

Şer’-i Resûle kılma tecâvüz gel secde eyle vech-i kerîme
Tâ kim bulasın Fazl-ı Hudâdan fazl-ı mü’ebbed hûri na’îme (G 279/1)

Resûl’ün şeriatine tecavüz etme, gel, kerem sahibi yüze secde et; ta ki Fazl-ı Hudâ’dan hurilere (ve) cennete sonsuz lütuf bulasın. Şair, Hz. Muhammed’in şeriatinden ayrılmamak ve, Hurûfîlerin inandığı gibi, yüze secde etmek gerektiğini söylemektedir. Fazl-ı Hudâ’nın cennete ulaştıran yardımı için bu gereklidir. Demek ki Hurûfîler, inançlarını ve düşüncelerini Hz. Muhammed’in şeriatinden ayrılmadan yürütmektedirler. Fazlullah, yeni bir şariat getirmemiştir; İslam şariatini kendi tevilleri doğrultusunda yeniden yorumlamıştır.

Gördüm yüzünde nûr-ı cemâl-i Muhammedi
Buldum hatunda sırr-ı kemâl-i Muhammedi (G 286/1)

Yüzünde, Muhammed yüzünün nurunu gördüm; hattında, Muhammed olgunluğunun sırrını buldum. Hz. Muhammed'in yüzünde, herkeste olduğu gibi, otuz iki hat bulunmaktadır. Hatlar kelimelerin işaretleridir ve kelimeler nurdur. Bu sebeple şair, bir başkasının yüzünde Hz. Muhammed'in yüzünün nurunu görse, hattında Hz. Muhammed'in sırrını bulsa şaşılmaz.

Gören Hakkı yüzün âyînesinde
Nedür bu tâc ü taht u hânümânî (G 290/4)

Yüzünün aynasında Hakk'ı gören (için) bu tac, taht ve ev bark nedir? Hakk'ın yüzünü görmek, otuz iki ilahi kelimeyi görmektir. Tek hakikat olan bu kelimelere eriştikten sonra; varlıkları birer görüntüden, hayalden ibaret olan dünyevi şeyler gereksiz olur.

Vechünden ayru her kim Ka'be murâd idindi
Sa'yı Safâ'sız oldu farzı kazâya kaldı (G 296/4)

Her kim, yüzünden ayrı olarak Kâbe'ye gidip (Hac yapmak istedi), onların sa'yı Safâ'sız oldu, farzı kazaya kaldı. Fazlullah'a göre "Ka'be, yirmi sekiz kelimenin misâlidir" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 445). Hz. Âdem'in yüzü de yirmi sekiz kelimenin yazılı olduğu levhadır. Ayrıca, Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratılmıştır: "Ve dahî hadîs-i nebevî delîliyle ki Âdem'in toprağını cümle yeryüzünden getirdiler ve onun ra's u cebhesi Ka'be turâbındandır..." (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 222). Kâbe'ye secde etmenin asıl manası, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeye secde etmekten ibarettir. Ezelde Allah'ın meleklerle Âdem'in önünde secde etmelerini emretmesi, yine Âdem'in yüzündeki yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeden dolayıdır (Bakara, 2/34). Bu nedenle Kâbe'ye secde etmek, Âdem'e secde etmekten ibarettir. Anlamını bilmeden yapılan ibadetler boşa girmiştir. Haccın anlamı ise yirmi sekiz ve otuz iki kelimenin sırrındadır. Âdem'in yüzündeki hatlardan habersiz olanların yapacakları hac, elbette geçersizdir. Bu kimselerin yaptıkları hac boşa gitmiştir.

Yazdı sıfat-ı zâtını ol sûret-i pâke
Otuz iki perde
Kendüsi yine kendüsini kıldı temâşâ
Ref' itdi gıtayı (Müstezad 1/3)

Zatının sıfatını otuz iki perde (halinde) o pak surete yazdı. Örtüyü kaldırıp kendisi yine kendisini izledi. Allah, Âdem'in yüzüne otuz iki harfi yazdı. Kendisi de otuz iki ilahi kelime olan Allah, böylece Âdem'i kendi suretinde yarattı. Allah, Âdem'in yüzünde kendisini izledi. İzleyen de izlenen de O idi.

İzhar ide envâr-ı şu'ûnâtını bir bir
Ol vech-i hüsende
Tâ ola bu sûret ana mir'ât-ı mücellâ
'Arz ide likâyı (Müstezad 1/2)

O güzel yüzde hadiselerin nurlarını bir bir açığa çıkarır; ta ki bu suret ona parlak bir ayna olup yüzü gösterebilir. Her şey, bütün olaylar ve durumlar otuz iki ilahi kelimeden ortaya çıkar. Bu kelimeler nurdur. Dolayısıyla olayların nurları, otuz iki kelimeden oluşur. Bu kelimeler hatların yazılı olduğu yüzde açığa çıkar. Yüz, bütün anlamların toplandığı yerdir. Cemalullah'ın bulunacağı yer de yine yüzüdür.

Her lahza-be-lahza ider izhar cemâlin
Ol vâhid-i mutlak
Ammâ iremez rü'yete her dîde-i a'mâ
Bulmaz bu ziyâyı (Müstezad 1/9)

O mutlak tek, an be an yüzünü açığa çıkarır; ama her gözü kör (bu yüzü) göremez, bu aydınlığı bulamaz. Allah'ın yüzü otuz iki kelimedir ve her varlıkta bu kelimeler bulunur. Otuz iki kelime her şeydir. Bakmasını bilenler, her şeyde Allah'ın yüzünü görebilir; ancak bu aydınlık, gözü kör olanlara nasip olmaz.

Allah, otuz iki ilahi kelimededen ibarettir ve Âdem'i de bu kelimeler üzerine yaratmıştır. O'nun Âdem'e öğrettiği isimlerin hepsi, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimedir. Meleklerin Âdem'e secde etmelerinin ve şeytanın ona secde etmeyip kafir olmasının sebebi, yüze yazılan ilahi kelimelerdir. Allah'ın Miraç gecesinde Hz. Muhammed'e vahyettiği her şey, otuz iki ilahi kelimededen başkası değildir. Kainat, bu kelimelerle yaratılmıştır. Bunun için bütün sır ve tek hakikat, otuz iki ilahi kelimededir. Bizzat Allah olan bu ilahi kelimeler, insanın yüzüne yazıldığı için insanın yüzü Hakk'ın yüzüdür. *Levh-i Mahfûz*'da yazılı olan her şey, bu kelimelerden ibarettir. *Kur'an*, *Levh-i Mahfûz*'dan okunup Hz. Muhammed'e öğretilmiştir. Demek ki yüz, *Levh-i Mahfûz*'un ve *Kur'an*'ın aslıdır. Göklerde ve yerde otuz iki harf ile yaratılan ne varsa, insanın yüzündedir. Yüzdeki ümmî hatlar, Fatiha suresinin karşılığıdır. Secde yalnızca Allah'a yapılır ve otuz iki kelime olan Allah, insanın yüzündedir. Bu nedenle Kâbe'ye secde etmek, yüzü Kâbe'nin toprağıyla yaratılmış olan Âdem'in suretine secde etmektir. Bir Hurûfinin tek amacı, Allah'ın yüzünü görmektir. Bu ise, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin sırrına ermekle olur.

3.7.6. Hatlar

Hatlar, ilahi kelimelerin işaretleridir. Bu başlık altında, Arşî'nin şiirlerinden hareketle, hatların ne olduğunu ve nasıl ortaya çıktığını inceleyeceğiz.

3.7.6.1. Ümmî Hatlar

Ümmî hatlar, doğuştan gelen hatlardır. Mekanı yüz olan bu hatlar yedi adettir: Bir saç, iki kaş ve dört kirpik. Hatlar, anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan oluşur. Bu durumda dört tane yedi adet hat vardır ki yirmi sekiz eder. Bu sayı, Arap alfabesinin sayısına denktir ve yirmi sekiz ilahi kelimenin karşılığıdır. Eğer yüzü ortadan ikiye dikey bir şekilde bölen istiva hattı geçerse saç hattı ikiye ayrılacağından dolayı sekiz hat meydana gelir. Dört tane sekiz hat otuz iki hat eder ki

bu Fars alfabesindeki harf sayısıdır ve otuz iki ilahi kelimenin karşılığıdır (Âmiloğlu, 2014: 56). *Arşî Divanı* 'nda ümmî hatlar ile ilgili beyitler şöyledir:

Gıtâ ref' oldı gördüm yedi hatt-ı emredi rûşen
Okudum Sûre-i Seb'a'l-Mesânı mest ü bî-pervâ (G 7/3)

Örtü kalktı, yedi oğlan hattını apaçık gördüm. Tekrarlanan yedi suresini korkusuzca ve mest olarak okudum. Hurûfiliğe göre Hz. Muhammed Miraç'ta Allah'ı sakalsız bir oğlan suretinde görmüştür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 56). Sakalsız oğlanda yalnızca ümmî hatlar bulunur, ebî hatlar bulunmaz. Bu sebeple Hz. Muhammed, Allah'ın yüzünde yedi adet ümmî hattı görmüştür. Şair de, örtünün kalktığını ve Allah'ın yüzündeki yedi ümmî hattı gördüğünü söylemiş, ardından yedi ayetten oluşan Fatiha suresini okuduğunu ifade etmiştir. Fatiha suresi, Hurûfilere göre, ümmî hatların karşılığıdır. Bu sebeple Ümmü'l-Kitâb'dır.

'Ubûr itdünse yeddi hatt-ı ümmîden muhakkak bil
Sekiz hatt-ı semâvât üzre buldun cennet-i a'lâ (G 2/12)

Yedi anne hattının ötesine geçtiysen muhakkak bil, sekiz semavi hat üzere en yüksek cenneti buldun. Ümmî hatlar yedi adettir: Bir saç, iki kaş ve dört kirpik. Eğer istiva hattı geçerse saç ikiye ayrılır ve sekiz hat meydana gelir. Cennetler de sekiz adettir. Sekiz hattı bilen sekiz cennetin en yükseğine ulaşır. İstiva sırrını bilmeyen ise yedi cehennemde kalır. Aşağıdaki beyitte de benzer bir anlam vardır:

Yedi hatta 'ubûr itdüm sekiz cennet 'ıyân oldı
Çıkup 'arşa 'urûc itdüm be-'avn-i Fazl-ı bi-hem-tâ (G 4/4)

Yedi hattın ötesine geçtim, sekiz cennet açığa çıktı. Eşsiz Fazl'ın yardımıyla arşa çıkıp yükseldim. Yedi hattın ötesi, istiva hattının saç hattını ikiye bölmesiyle ortaya çıkan sekiz hattır ki sekiz cennete karşılık gelir. Arş, Âdem'in yüzünden ibarettir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 49). Şair, sekiz hattı bilerek arşa çıkmış, yani Âdem'in yüzünü anlamıştır.

‘Ubûr itdüm sırâtü’l-müstakîminden yedi hattun

Sekiz ebvâb-ı Firdevs içre buldum Cennetü’l-Me’vâ (G 7/4)

Yedi hattın dosdoğru yolundan geçtim. Firdevs’in sekiz kapısı içinde Me’vâ cennetini buldum. Şair, yedi ümmî hattı istiva hattı ile geçmiştir. Böylece sekiz hatta, yani sekiz cennete ulaşmış, Me’vâ cennetini bulmuştur.

İtmeyenler yedi hattun istivâsından ‘ubûr

Oldılar yedi cehennemde ‘azâba mübtelâ (G 6/12)

Yedi hattın istivasından geçmeyenler, yedi cehennemde azaba tutuldular. İstiva hattı ile yedi ümmî hattı geçip sekiz hatta ulaşamayanlar, yedi cehennemde kalıp azaba tutulmuşlardır.

‘Anâsır ile sî vü dû olur fî ahsen-i sûret

Sekiz hatt-ı ruh-ı zât kim oldur fâtihi-i ma’nâ (G 2/14)

*Unsurlar ile otuz iki, en güzel surette olur. Zatın yanağının sekiz hattı, mana fatihidir. Yüzde yedi adet ümmî hat vardır. İstiva hattı geçerse saçın ikiye ayrılmasıyla bu hatlar sekiz olur. Her bir hat anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan meydana geldiği için yüzde dört tane sekiz hat, yani otuz iki hat vardır. Bu da, yüzün en güzel surette olmasının sebebidir. Hatlar, kainatta var olan bütün manaları içerir. İçerisinde her şeyin yazılı olduğu *Levh-i Mahfuz* otuz iki kelimeden ibarettir. Âdem’in yüzünde de otuz iki hat bulunur. O halde *Levh-i Mahfûz*, Âdem’in yüzüdür. Dolayısıyla insanın yüzü, hatlardan dolayı bütün manaları içeren bir levhadır.*

Ümmî hatlar, doğuştan gelen hatlardır ve yedi adettir. Bu hatlar istiva hattı yardımıyla geçilip sekiz hatta ulaşılmalıdır; zira cennete ulaşmanın yolu budur. Aksi halde yedi hatta kalmak, yedi cehennemde azaba tutulmaktır. Allah Miraç gecesinde Hz. Muhammed’e sakalsız bir oğlan suretinde, yani yedi adet ümmî hatla görünmüştür. Yedi hat, Fatiha’nın yedi ayetine denktir. Yedi hattın istiva ile sekiz hat

olması, mana kapılarını açar. Her biri dört unsurdan oluşan sekiz hat, dört tane sekiz olmak üzere otuz iki eder ki bu otuz iki ilahi kelimenin karşılığıdır. Bu kelimeler tek hakikattir ve *Levh-i Mahfûz* bu kelimelerden ibarettir. Âdem'in yüzünde de bu kelimeler hatlarla yazılmıştır. Âdem'in yüzü, *Levh-i Mahfûz*'dur. *Levh-i Mahfûz*, içinde her şeyin yazılı olduğu korunmuş kitap olduğundan dolayı, Âdem'in yüzündeki hatları anlayanlar, bütün manaları anlarlar.

3.7.6.2. Ebî Hatlar

Ebî hatlar, babadan gelen hatlardır ve yalnızca erkeklerde bulunur. Bu hatlar da ümmî hatlar gibi yedi adettir: İki bıyık, iki sakal, iki burun içi kılı ve bir anfeke (Gölpınarlı, 1989: 18). *Arşî Divanı*'nda ebî hatlardan doğrudan bahseden beyit sayısı oldukça azdır:

On altı oldu hatt-ı ümm ü âbâ istivâsiyle
Olur otuz iki hâl ü mahal bir sûret-i âbâ (G 2/15)

İstivâsiyle anne ve baba hatları on altı oldu. Bir baba suretinde, hatların kendileri ile mahalleri toplamı otuz iki olur. Yedi adet ümmî hat ile yedi adet ebî hattın toplamı on dördtür. Eğer yüzü dikey olarak bölen istiva hattı geçerse, saç ve anfeke ikiye ayrılır; böylece hatların sayısı on altı olur. Hatların kendileri ile mahallerini toplarsak otuz iki sayısını elde ederiz ki bu, ilahi harflere karşılık gelmektedir.

3.7.6.3. Genel Olarak Yüzdeki Hatlar

Bu bölümde, özel olarak ümmî ya da ebî hatlardan bahsetmeyip, yüzdeki hatlardan genel olarak bahseden beyitleri inceleyeceğiz:

Beyân it 'Arşiyâ kevn ü mekânun sırrını cümle
Hutût-ı vech-i Âdemden kim oldur nüsha-i kübrâ (G 2/19)

Ey ‘Arşî! Varlığın ve mekanın bütün sırlarını Âdem’in yüz hatlarından anlat ki büyük kitap (Levh-i Mahfuz) odur. Tek gerçek otuz iki ilahi kelimedir. Bizzat otuz iki kelime olan Allah, kendi sureti üzerine yarattığı Âdem’in yüzüne bu harfleri hatlar olarak kazımıştır. *Levh-i Mahfûz* ise, içerisinde her şeyin yazdığı korunmuş kitaptır. Bu kitapta yazan, otuz iki harftir. Bu durumda *Levh-i Mahfûz*, Âdem’in yüzü olmaktadır: “Hakikatde Levh-i Mahfûz vech-i Âdem ve vech-i Muhammed aleyhi’s-selâmdır ...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 101). Dolayısıyla, varlığın ve mekanın bütün sırları Âdem’in yüzündeki hatlardan okunabilir.

Behişt-i ‘Adne reh-ber olmasa hatt-ı ruh-ı Âdem
Müeyesser olmaz idi kimseye vasl-ı ruh-ı cânân (G 221/12)

Âdem’in yanağı hatları Adn cennetine rehber olmasaydı, sevgilinin yanağına kavuşmak hiç kimseye nasip olmazdı. Âdem’in yanağındaki hatlar, ümmî hatlardır ve yedi adettir. Yüzden istiva hattı geçtiğinde saç ikiye ayrılır ve hatların sayısı sekiz olur. Sekiz hat, sekiz cennete karşılıktır. Hatlar, müminleri cennete ulaştıracak olan vasıtaadır. Cennete giden müminler, Allah’ın yüzünü görebilecektir. Dolayısıyla beyitte geçen sevgili, Allah’tır. Şair, Âdem’in yanağındaki hatlar sayesinde cennete ulaşıp Allah’ın yüzünü görebilecektir.

Beyân-ı sûret-i Rahmâna sad berâhinle
Kitâb-ı nâtık-ı Hakdur o hatt u hâl-i Habîb (G 21/3)

O Habîb’in ben ve hatları, Rahman’ın suretini yüz delille anlatmak için, Hakk’ın konuşan kitabıdır. Arşî, klasik Türk edebiyatı geleneğindeki güzellik unsurlarından olan ben ve hatları Hurûfilik düşüncesi bağlamında kullanmış; bu unsurların, Rahman olan Allah’ın yüzünü yüz delille anlatan, konuşan bir kitap olduğunu ifade etmiştir. Yüz, üzerine yazılan hatlardan dolayı bir kitaptır. Hatlar ise ilahi kelimelere işaret eder. Bu kelimeler Allah’ın kendisidir. Dolayısıyla yüz, üzerinde bizzat Allah’ın yazılı olduğu bir delildir.

Çâr-deh hatt ile beyân itdi

Muhkemât-ı hurûf-ı Kur'ânı (Tercî-i bend 3/II/13)

Kur'an'ın muhkemât harflerini on dört hat ile anlattı. Muhkemât harfleri, hurûf-ı mukattaanın bastedilmesiyle ortaya çıkan tekrarsız on yedi harftir. Bir başka deyişle, muhkemât harflerinin kaynağı, on dört harften oluşan hurûf-ı mukattaadır (Gölpınarlı, 1989: 19). Hurûf-ı mukattaa, yüzdeki on dört hatta karşılık gelir. Bu sebeple hurûf-ı mukattaa sayesinde ortaya çıkan muhkemât harflerinin manası, yüzdeki on dört hatta bulunmaktadır.

Hatlarundan oldı fâş esrâr-ı Kur'ân harf harf

Mushaf-ı hüsnünde açıldı ma'ânî bâb bâb (G 23/2)

Kur'an'ın sırları hatların sayesinde harf harf çözüldü. Güzellik mushafında manalar kapı kapı açıldı. Yüzdeki hatlar, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin işaretleridir. *Kur'an* yirmi sekiz harf ile yazılmıştır. *Kur'an*'ın sırrını anlamak, yüzdeki hatları çözmek yoluyla olur; çünkü hakiki *Kur'an*, yüzden başkası değildir: “(...) Cebrâil aleyhi's-selâm Kur'an'ı levh-i mahfûzdan okudu ki sûret-i vech-i Âdem ve vücûd-ı Âdem ola” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 101).

Olalı vâkıf otuz iki hutût-ı Âdeme

Yüzün anun tercemânı sırr-ı Kur'ân bulmuşam (G 200/3)

Âdem'in otuz iki hattına vakıf olduğumdan beri Kur'an'ın sırrını bulmuşum. Yüzün onun (Kur'an'ın) tercümanıdır. *Kur'an*'ın sırrı Âdem'in otuz iki hattındadır; çünkü Âdem'in yüzü, içerisinde hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı *Levh-i Mahfûz*'dur ve *Kur'an*'ın aslı da oradadır. Cebrail *Kur'an*'ı, *Levh-i Mahfûz* olan Âdem'in yüzünden okuyarak Hz. Muhammed'e vahyetmiştir. Bu nedenle yüz, *Kur'an*'ın tercümanıdır, açıklamasıdır, manasıdır.

Hatt-ı vechün çeşmesinden nûş idüp Âb-ı Hayât

Hızr-ı vaktem zulmet içre Âb-ı Hayvân bulmuşam (G 200/2)

Vaktin Hızır'ıyım; karanlık içinde âb-ı hayvan bulup yüz hatlarının çeşmesinden âb-ı hayât içmişim. Âb-ı hayât, klasik Türk edebiyatı geleneğinde ölümsüzlük veren sudur. Rivayete göre İskender, ölümsüzlük suyunu bulmak istiyormuş. Bunun için Hızır ile İlyas'ı göndermiş. İkisi, âb-ı hayâtı bir ormanın içinde bulmuşlar ve hemen içip ölümsüzlüğe kavuşmuşlar. Geri dönüp aradıkları suyu bulduklarını İskender'e haber vermişler. İskender, Hızır ile İlyas'tan kendisini hemen âb-ı hayâta götürmelerini istemiş. Ancak Hızır ile İlyas, suyun yolunu bir türlü bulamamışlar. İskender ise suyu içememiş ve ölmüş. *Câvidânnâme*'de âb-ı hayât yorumu şöyledir: “Çeşme-i hayvân ki karanlıktadır ve o karanlık şa'rdır ki vech üzerindedir şöyle ki her kimse ki ondan su içe teşne olmaya ki havz-ı kevserin misâlidir ki her kimse ki içe hergiz teşne olmaya ve o otuz iki kelimedir...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 438). Yani, âb-ı hayât karanlıktadır. Bu karanlık, yüzdeki kıllardan oluşan hatlardan ibarettir. Âb-ı hayat ise otuz iki kelimedir. Her kim yüzdeki hatlardan otuz iki kelimeyi içerse ölümsüzlüğe kavuşur, bir daha asla susamaz.

Oldı bana defter-i esmâ-i kül

Levh-i cemâlümde olan hatt-ı mû (G 254/5)

Yüzümün levhasında olan hatlar bana bütün (ilahi) isimlerin defteri oldu. Bütün ilahi isimler otuz iki kelimeden ibarettir. Bu kelimelerin tümü insanın yüzünde hatlar halinde yazılıdır. Demek ki yüz, bütün ilahi isimlerin defteridir.

Okı hat-ı levh-i vech-i pâki

Yol bulmaga zât-ı müste'âne (Tercî-i bend 2/X/75)

Kendisinden yardım istenen (Allah'ın) zatına yol bulmak için pak yüzün levhasındaki hatları oku. Allah otuz iki ilahi kelimedir. Yüzde de bu kelimeler hatlar halinde yazılıdır. Bu nedenle Allah'a ulaşmanın yolu, yüzdeki hatları çözmekten geçer.

Allah, otuz iki kelimedir ve bu kelimelerin tümü insanın yüzüne ümmî ve ebî hatlar şeklinde yazılmıştır. Allah'a ulaşabilmek ve O'nu görebilmek, yüzdeki hatları görmeye ve anlamaya bağlıdır. Kainattaki bütün harfler otuz iki ilahi harften ibarettir. İçerisinde hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı kitap olan *Levh-i Mahfûz*'da bu harfler yazılıdır. *Kur'an*, Cebrail tarafından *Levh-i Mahfûz*'dan okunup Hz. Muhammed'e öğretilmiştir. *Levh-i Mahfûz*'da yazılı olan otuz iki ilahi kelimenin tümü yüze ümmî ve ebî hatlar olarak yazılmıştır. Bu nedenle asıl *Levh-i Mahfûz* ve asıl *Kur'an* yüzdür. Yüz, *Kur'an*'ın sırrının bulunduğu bir kitaptır. Bütün ilahi isimlerin otuz iki kelime olması dolayısıyla yüz, ilahi isimlerin defteridir. Otuz iki harf ölümsüz olduğundan dolayı yüzdeki hatların sırrını anlayan kişi ölümsüz olur. Yüzdeki yedi ümmî hattın istiva hattı ile bölünmesi sonucu ortaya çıkan sekiz hat, sekiz cennete giden yolu açar. İstiva sırrını bilmeyen ise, yedi cehennemde kalır.

3.7.6.4. İstiva Hattı

İstivâ hattı, varlığı dikey bir şekilde ortadan ikiye bölen çizgidir. Bu hattın önemi, otuz iki harfin insanda ortaya çıkışını göstermesinden kaynaklanır (Usluer, 2009a: 286-287; Ballı, 2010: 64). *Câvidânnâme*'de bu hat hakkında şöyle denir:

İki gûş ve iki çeşm ve iki bînî ve bir dehendir ki hatt-ı istivâ üzerine geç ve gör ve yirmi sekiz satır ve otuz iki satır-ı kitâbet-i ilâhîyi oku şöyle ki o hayvân o kitâbet-i ilâhîye dâna değildir ve bir insân ki ol kitâbet-i ilâhîyi bilmez ve ol kitâbet-i ilâhîye dâna değildir, Hazret-i İzzet ol kimseyi belhüm adall okudu. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 63)

Arşnâme Tercümesi'nde belirtildiği üzere istiva hattı, yerden göğe ve cansızdan canlıya her varlıkta bulunur (Âmiloğlu, 2014: 69). Fazlullah'a göre bu hat buğday tohumunda, haşhaş tanesinde ve yaprak üzerinde bulunduğu gibi horozun ibiğinde, hüdhüdün tacında, devenin ağzında, yılanın dilinde, tavusun kanatlarında ve gergedanın yüzünde bulunur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 63-65). Kısacası istiva hattı her varlıkta vardır.

Hız. Muhammed'in ayı ikiye yarma mucizesi, istiva hattına işaret eder: "İstivâ hattıyla eylersen güzer / Anlayasın ma'nî-i şakku'l-kamer" (Âmiloğlu, 2014: 57). Bu görüşe göre Hız. Muhammed aslında ayı işaret parmağıyla fiziksel olarak ikiye ayırmamıştır; yalnızca saçlarını ortadan ikiye ayırmış, böylece istiva hattına işaret etmiştir. Çünkü, istiva hattının geçtiği bir yüzde ümmî hatlardan saç ikiye ayrılır; böylece yedi adet ümmî hat sekiz adet olur. Her bir hat dört unsurdan meydana geldiği için otuz iki hat açığa çıkar ki bu, ilahi kelimelerinin tümünün yüzde zuhur etmesidir.

Arşî, istiva hattı ile ilgili olarak şiirlerinde şunları söylemiştir:

Yedinci günde Âdemi halk itdi zât-ı pâk
İzhâr-ı kudret itdi *aliyyü'l-arş-ı istivâ* (K 6/4)

Pak zat, yedinci günde Âdem'i yarattı. İstiva arşı üzerinde kudretini açığa çıkardı. Allah altı günde gökleri ve yeri yarattı. Yevmi'l-mezîd olan yedinci günde ise Âdem'i yarattı ki o gün cuma günüydü (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 461). Allah Âdem'in yüzüne yedi adet ümmî hattı yazdı. Ardından, Taha suresinin 5. ayetinde belirtildiği gibi arşa, yani Hurûfîlerce arş olarak kabul edilen Âdem'e, istiva etti; böylece kudretini açığa çıkardı.

On altı oldu hatt-ı ümm ü âbâ istivâsiyle
Olur otuz iki hâl ü mahal bir sûret-i âbâ (G 2/15)

İstivâsıyla anne ve baba hatları on altı oldu. Bir baba suretinde, hatların kendileri ile mahalleri toplamı otuz iki olur. Bir erkeğin yüzünde hem ümmî hem de ebî hatlar bulunur. Bu hatların toplamı on dördtür. Eğer yüzden istiva hattı geçerse ümmî hatlardan saç ve ebî hatlardan anfeke ikiye ayrılır, on altı hat meydana gelir. Hatların kendileri ile mahallerinin toplamı otuz ikidir ki ilahi harfler sayısındadır.

Cümle eşyâda müstakîm olmuş
İstivâ-yı hutût-ı insânî (Tercî-i bend 3/II/12)

İnsanın hatlarının istivası, bütün her şeyde doğru olmuş. İnsanda bulunan istiva hattı, canlı ve cansız başka varlıklarda da bulunur. Buğday tohumunda, haşhaş tanesinde, yaprak üzerinde, horoz ibiğinde, tavus kuşunun kanadında, yılanın ağzında ve gergedanın yüzünde bu hat apaçık bellidir (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 63-65).

Gîsûlarını böldi iki şâh-ı mürselîn
Şakk oldu gökde mâh be-i'câz-ı Mustafâ (K 6/6)

Peygamberlerin şahı saçlarını ikiye ayırdı. Gökte ay, Mustafa'nın işaretiyle ikiye ayrıldı. Hz. Muhammed'in ayı ikiye yarma mucizesi, Hurûfîlerce saçın ikiye ayrılması olarak anlamlandırılmıştır. Hurûfî düşüncesine göre Hz. Muhammed saçını ikiye ayırarak istiva hattına dikkat çekmiştir.

Şakka'l-Kamer rumûzını gösterdi âşikâr
Mâh-ı ruhunda ol hat u hâl-i Muhammedi (G 286/3)

Muhammed'in yanak ayında bulunan ben ve hatlar, ayın yarılması delilini açıkça gösterdi. Beyitte yanak, aya benzetilmiştir. Klasik Türk edebiyatı geleneğinin güzellik unsurlarından olan ben ve hatlar, ayın yarılması delilini, yani istiva sırrını açıkça göstermiştir.

İrmeyince istivâ-yı hatt-ı vech-i Âdeme
Olmadı rü'yet müyesser Ahmede 'ayne'l-yakîn (G 220/9)

Âdem'in yüzünün hatlarının istivasına ermedikçe Ahmed'e (Allah'ı) aynelyakin derecede görmek nasip olmadı. Hz. Muhammed, beyte göre, Miraç'ta Hz. Âdem'in yüzündeki istiva hattını fark ettikten sonra Allah'ın yüzünü aynelyakin derecede görmüştür. Ayne'l-yakîn, “Gözle ve görerek hasıl olan yakîn. İlme'l-yakîn,

ayne’l-yakîn ve hakke’l-yakîn adı verilen üç yakîn mertebesinde ikincisi. Kalbin, müşahede yoluyla hakiki vahdeti görmesi” demektir (Uludağ, 2012: 57).

Dest-i velâyet ile çeküp nefs-i ejderi
Mihr-i ten içre böldi iki anı Murtazâ (K 6/9)

Murtaza, velilik eliyle nefis ejderini çekip beden güneşi içinde onu ikiye böldü. Hz. Ali, nefis ejderini bedeninde ikiye bölmüş; böylece hem nefsinden kurtulmuş, hem de istiva sırrına işaret etmiştir. Aşağıdaki beyit, nefsin ikiye bölünmesinin istiva sırrına işaret ettiğini göstermektedir:

İki böldüm ser-â-ser istivâdan
Çeküp nefs-i hasîs-i nâ-be-kârı (G 291/3)

Yaramaz alçak nefsi çekip baştan başa istivadan ikiye böldüm. Şair, istiva hattıyla nefsi ikiye böldüğünü söylemekte; böylece nefsin üstesinden geldiğini ima etmektedir.

Fazl-ı Hakdur sırr-ı er-rahman-ı ‘aliyyü’l-arş-ı istivâ
Fazl-ı Hakdur hâdî-i râh-ı sırâtü’l-müstakîm (K 8/4)

Er-rahman-ı ‘aliyyü’l-arş-ı istivâ sırrı Fazl-ı Hak’tır. Dosdoğru yolun birincisi Fazl-ı Hak’tır. Beyitte geçen “Er-rahman-ı ‘aliyyü’l-arş-ı istivâ”, Tâhâ suresinin 5. ayetine aittir. Söz konusu ayetin Türkçe meâli şöyledir: “Rahman arşa kurulmuştur”. Bu ayet, Hurûflere göre, Allah’ın Âdem’in yüzünde istiva sırrıyla otuz iki hat olarak belirmesidir. Âdem aslında Fazlullah’tır (Arşî, G 221/9). Dolayısıyla Allah, aslında istiva sırrıyla Fazlullah’ın yüzünde otuz iki hat olarak görünmüştür. Bu nedenle Fazlullah, dosdoğru yolun birincisidir.

Bizde rûz-ı istivâ-yı hilkat
Allâha giden sırâtumuzdur (Tercî-i bend 2/VII/51)

Yaratılış istivasının günü bizim Allah’a giden yolumuzdur. Yaratılış istivasının günü, Tâhâ suresinin beşinci ayetinde belirtildiği üzere Allah’ın arşa istiva ettiği gündür. Yani Allah, arş olan Âdem’in yüzünde, istiva sırrıyla otuz iki hat olarak görünmüştür. Beytin mazmunu otuz iki hattır. Şairin “Allâha giden sırâtımızdır” dediği şey, otuz iki hattan ve bu hatların işaret ettiği otuz iki ilahi kelimedenden ibarettir; zira tek gerçek, otuz ikidir.

Aldun mı esmâdan haber mülk-i müsemmâ kandedür
Ya istivâ-yı hılkat-i ‘arşa ‘ubûrun var mı (G 284/2)

İsimlerden haber aldın mı, müsemmanın ülkesi nerededir? Peki arşın yaratılış istivasına geçebildin mi? İsimler, Allah’ın otuz iki ismidir; yani ilahi kelimelerdir. İsimlenenin ülkesi, yüzdür; çünkü otuz iki harf yüze kazanmıştır. Arşın yaratılış istivası ise, yaratma anında Allah’ın, Âdem’in yüzüne otuz iki ilahi kelimenin işareti olmak üzere otuz iki hat çizmesidir ki bu olay, Hurûfilere göre, Tâhâ suresinin beşinci ayetinde ifade edilmiştir: “Allah arşa kurulmuştur”.

Buldum iki gîsûmı olup fârik-ı Kur’ân
Hadî-i reh oldum
Göstermek için bedr-i ruhumda kameri şak
İ’câz-ı beyânâm (Müstezad 2/4)

Kur’an’ı fark edip iki kakülümü buldum; yolun birincisi oldum. Yanağımın ayında ayın yarılması (mucizesini) göstermek için, aciz bırakacak kadar düzgün anlatmaktayım. Bu beytin mazmunu istiva hattıdır. Fark etmenin bir anlamı da ayırmaktır (Devellioğlu, 2016: 287). Şair, iki kakülünü, yani saçını ayırdığına işaret etmekte; böylece yolun birincisi olduğunu söylemektedir. Çünkü dosdoğru yola ulaşmak ancak istiva hattını bilmekle olur. Hakikate ulaşan şair, istiva sırrını anlatmak için beyân ilmini -yani şiirlerini- kullanmaktadır. Bunun için de Hz. Muhammed’e ait olan ayın yarılması mucizesinden bahsetmektedir; çünkü bu mucize, istiva sırrına işaret etmektedir.

İstivâ-yı cemâl-i yârî görüp

Koymışuz rah-ı müstakime kadem (Tercî-i bend 1/I/5)

Sevgilinin yüzündeki istivayı görüp dosdoğru yola ayak koymuşuz. İstiva, dosdoğru bir dikey çizgidir ve varlıkları ikiye böler. Beyitte geçen sevgili Âdem, Fazlullah ya da herhangi bir insan olabilir. Yüzü ikiye ayıran istiva hattı, yedi adet ümmî hattan saç hattını ikiye böler, böylece hatların sayısı sekiz olur. Her bir hat dört unsurdan meydana geldiği için otuz iki hat açığa çıkar. Otuz ikinin açığa çıkması istiva hattına bağlıdır. Tek hakikat otuz iki olduğundan dolayı, hakikate giden yol istivadan geçer. İstiva sırrını anlayıp yüzdeki sekiz hattı görebilenler sekiz cennete ulaşırken istivayı anlamayıp yedi hatta kalanlar yedi cehennemi hak ederler. Bu sebeple şair, sevgilinin yüzündeki istiva hattını görmekle sekize ulaştığını ima etmekte, dosdoğru yola koyulduğunu belirtmektedir.

İstiva hattı, canlı ve cansız her şeyde bulunan, varlığı ortadan ikiye dikey bir şekilde bölen çizgidir. Bu çizginin önemi, otuz iki hattı ortaya çıkarmasından gelmektedir. Tâhâ suresinin 5. ayetine göre Allah, arşa istiva etmiştir. Hurûfilikte arş, Âdem'dir. Ayetin manası, Allah'ın Âdem'in suretinde, otuz iki ilahi kelimenin işareti olan otuz iki hat olarak görünmesinden ibarettir; çünkü Allah, otuz iki ilahi kelimedir. Yalnızca istiva sırrını anlayanlar cennete kavuşacak, dolayısıyla Allah'ı görebilecektir. Bu sırrı anlamayanlar ise cehennemi hak edecektir. Allah'ı anlamanın ve görmenin tek yolu, istiva sırrını bilmekten geçer. Dosdoğru yol, istiva hattının yoludur.

3.8. Peygamberler, Kutsal Kitaplar ve İbadetler

Bu başlık altında, Arşî'nin Hurûfilik ile alakalı şiirlerinde geçen peygamberler, kutsal kitaplar ve ibadetler hakkında incelemelerde bulunacağız.

3.8.1. Peygamberler

Arşî Divanı'nda pek çok peygamberin ismi geçmektedir; ancak Hurûfilik ile alakalı olarak en çok anılan peygamberler Hz. Âdem ile Hz. Muhammed'den ibarettir. Onları Hz. Nuh ile Hz. Musa takip eder.

3.8.1.1. Hz. Âdem

Hurûfilikte Hz. Âdem, merkezi bir konumda yer alır. Öyle ki, Hurûfî metinlerinde Hz. Muhammed'in isminden daha çok Hz. Âdem'in ismi geçer; çünkü Âdem, Hak suretinde yaratılmış ve Allah'tan vasıtasız bir şekilde ilmu'l-esmâyı öğrenmiştir. Bundan dolayı onun yüzü Hakk'ın yüzüdür. Âdem; meleklerin öğretmenidir, *Levh-i Mahfûz*'dur, hakiki *Kur'an*'dır, Sidre-i Müntehâ'dır ve Allah'ın arşıdır. O, bütün insanlığın babasıdır. *Arşî Divanı*'nda Hz. Âdem ile ilgili beyitler şöyledir:

Yedinci günde Âdemi halk itdi zât-ı pâk
İzhâr-ı kudret itdi *aliyyü'l-arş-ı istivâ* (K 6/4)

Pak zat, yedinci günde Âdem'i yarattı. İstiva arşı üzerinde kudretini açığa çıkardı. Allah altı günde Âdem dışındaki her şeyi, yedinci gün olan cuma günü ise Âdem'i yaratmıştır. Bu olay *Câvidânnâme*'de şöyledir:

(...) Cuma gecesi hilkat-i Âdem aleyhi's-selâmdır pes ondan ötürü ki söyler ki müddet-i eşyâ yedi bin yıl olsa gerekdir ve hilkat-i Âdem'den bin yıl ola ve yevmen elfi seneti cuma günüdür ve hafta yedi gündür ve altı gün ol altı gündür ki onun içinde gayr-ı Âdem mahlûk olmuştur ki gayr-i cuma gelmiştir. (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 462-463).

Allah, Âdem'i yarattıktan sonra arşı istiva etmiştir; yani arş olan Âdem'in yüzünde yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime olarak görünmüştür. Böylece, Âdem'in yüzünde kudretini açığa çıkarmıştır.

Hak Te'âlâ Âdemün toprağını kıldı 'acîn
İtdi Rahmân sûretinde Âdemi halk âferîn (G 220/1)

Hak Te'âlâ Âdem'in toprağını yoğurdu; onu Rahman suretinde yarattı. Allah Âdem'i topraktan ve kendi sureti üzerine yaratmıştır. Bunun için Allah, kendisinin otuz iki sıfatını Âdem'in yüzüne hatlar halinde yazmıştır.

Velâkin mazhar-ı zât olduğu-çün Âdem-i hâkî
İder bî-vâsıta ta'lîm-i esmâ zât-ı zü'l-ihsân (G 221/5)

Topraktan yaratılan Âdem, zatın mazharı olduğu için, ihsan eden zattan vasıtasız olarak isimler ilmini öğrenir. Topraktan ve Allah'ın suretinde yaratılan Âdem, Allah'tan vasıtasız olarak bütün isimleri öğrenmiştir. Bakara suresinin 31. ayeti bu olay hakkındadır.

Kıldı ta'lîm Âdeme bî-vâsıta esmâ-i küll
Oldı mescûd-i melâ'ik hem cemî'u'l-mürselîn (G 220/2)

Âdem'e vasıtasız (bir şekilde) isimler ilmini öğretti; (böylece Âdem), meleklerin ve bütün peygamberlerin secde ettiği kişi oldu. Âdem, Allah'tan vasıtasız olarak isimler ilmini, yani yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeyi öğrenir. Bu sebeple tüm melekler ve peygamberler Âdem'e secde ederler; çünkü secde, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeye yapılır. Bu ilahi kelimeler, Allah'ın bizzat kendisidir.

Esmâya mu'allim olduğu-çün
Mescûd-ı mela'ik oldı baba (Tercî-i bend 2/II/13)

Baba, isimlerin öğretmeni olduğu için meleklerin secde ettiği varlık oldu. Âdem, Allah'tan öğrendiği ilmü'l-esmâyı meleklerle öğretmiştir. Bu konu ile ilgili olarak, Bakara suresinin 33. ayetinde şöyle buyrulur: "Allah şöyle dedi: 'Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.' Âdem, meleklerle onların isimlerini bildirince Allah, 'Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa

vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?’ dedi”. Bu ilminden dolayı melekler, Âdem’e, yani insanlığın babasına, secde etmişlerdir.

Yüzinde sûret-i Rahmânı çün kim görmedi zahir
Sücûda gelmedi şeytân yedi kez gel didi Mevlâ (G 2/2)

Mevlâ yedi kez gel dedi; (ancak) şeytan, (Âdem’in) yüzünde Rahman suretini açıkça görmediği için secde etmedi. Şeytanın Âdem’e secde etmemesinin sebebi, Hurûfilere göre, onun yüzündeki yirmi sekiz ve otuz iki hattı görememesidir. Halbuki bu hatlar, Rahman’ın suretidir. Asıl secde Âdem’in şahsına değil, onda görünen Allah’a yapılır:

Şeytân ki vech-i pâk-i Haka bî-sücûd idi
Âdemde Hakkı görmedi zîrâ hasûd idi (G 283/1)

Şeytan ki Hakk’ın pak yüzüne secdesiz idi; Âdem’de Hakkı görmedi, çünkü kıskanç idi. Âdem’in yüzü Hakk’ın yüzüdür. Arşnâme Tercümesi’nde bu konu ile alakalı şu beyit bulunmaktadır: “Âdem’ün başıyimiş ‘arş-ı Hüdâ / Hakk olur mı hiç ‘arşından cüdâ” (Âmiloğlu, 2014: 64). Şeytan, kıskançlık sebebiyle Âdem’deki Hakk’ı göremedi; secde etmeyip kafir oldu.

Okı esmâ-i külli Âdem-i hâkîden ey tâlib
Dilersen olmayasın cehl ile şeytân gibi rüsvâ (G 2/4)

Ey talip! Şeytan gibi, cehaletle rezil olmamak istersen, topraktan yaratılan Âdem’den bütün isimleri oku. Otuz iki ilahi kelime, anasır-ı erbaadan yalnızca toprağa yazılabilir. Ateşe yazı yazılamaz. Bu sebeple şeytan esmâ-i küll’ü, yani bütün isimleri, bilemez. Şeytanın bu cahilliği, onun Âdem’e secde etmeyip Allah’a karşı gelerek rezil olmasına yol açmıştır. Bütün isimler, topraktan yaratılan Âdem’dedir. Arşnâme Tercümesi’nde bu konu ile alakalı olarak şu beyitler bulunmaktadır:

Çekdi baş ve bilmeyidi ol fuzûl
Od Hakk hattın kaçan kıla kabûl

Odun u yilûn u su üzre kaçan
Nakş olısar ottuz ikki hatt ‘ayân

Topraga bu kâbiliyyet u kemâl
Vardur kim yazıla hatt-ı cemâl

Anla kim ol sırât-ı müstakîm
K’olmayasın tâbi’-i dîv-i racîm

Dîv Âdem’den çü esmâ bulmadı
Lâ-cerem kimdür müsemma bilmedi (Âmiloğlu, 2014: 77)

Tılsımâtın bozup kenzini bulmak isteyen kevnün
Makâlîd-i zemîn ü âsumândur Âdem ü Havvâ (G 2/5)

Tılsımlarını bozup varlığın hazinesini bulmak isteyen(ler)! Âdem ve Havva, yer ve göğün anahtarlarıdır. Allah insanın yüzüne otuz iki ilahi kelimeyi yazmıştır ve bütün mevcûdatı bu kelimeler ile halketmiştir. Bu nedenle, kainatta ne varsa Âdem’de ve dolayısıyla Havva’da bulunmaktadır. Arşnâme Tercümesi’nde şöyle denir:

Ol sebebdan buyurupdur Kirdgâr
Kâyinâtun varı bu Âdem’de var

Hem ana tanukdurur esmâ-yı kül
Gayr-ı Âdem kime el virmişdür ol (Âmiloğlu, 2014: 70)

Kainatta olan her şey Âdem ile Havva’da bulunduğuna göre, bu iki kişi bütün sırların anahtarlarını ellerinde tutmaktadırlar. Varlığın hazinesini koruyan tılsımı bozacak anahtar, yani otuz iki hat, Âdem ile Havva’dadır: “Tâlibâ bil hatt-ı vechin Âdem’ün / yolını tâ varasın her ‘âlemün” (Âmiloğlu, 2014: 68).

Bulardur ‘arş-ı Rahmân nutk-ı zât-ı Hak bu ma’nîde
Geçüp kürsî-i dendâna olupdur dem-be-dem gûyâ (G 2/6)

Rahman'ın arşı bunlardır (Âdem ile Havva'dır). Bu manada Hak zatının sözü, dişler kürsüsüne geçip an be an söyleyen olur. Âdem ile Havva, Allah'ın arşıdır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 39). Onların konuştuğu şeyler, Allah'ın sözlerinden başkası değildir; çünkü Allah, onların otuz iki dişinin arkasından otuz iki ilahi kelime ile konuşur.

Otuz iki kelâm-ı Hak geyelden câme-i hıkat
'İyân oldı ki Âdemdür emîn-i kenzü'l yefnâ (G 2/8)

Otuz iki Hak kelamı yaratılış elbisesini giydiğinden beri belli oldu ki tükenmeyen hazinelerin emini Âdem'dir. Tükenmeyen hazine, otuz iki ilahi kelimedir ki kainattaki tek gerçek budur. Otuz iki söz olan Allah, yaratılış elbisesi giyip insan suretine girmiş ve otuz iki sözü bedeninin belli yerlerinde işaretlenmiş olarak taşımıştır. Âdem, aslında Allah'tır. Âdem, Ahzab suresinin 72. ayetinde belirtilen emaneti kabul ederek bitip tükenmeyen hazinelerin emanetçisi olmuştur. O emanet, otuz iki ilahi kelimeden başkası değildir.

Şekl-i beşer ile oldı zâhir
Tâ ola halîfe-i mu'allâ (Tercî-i bend 2/II/12)

Yüce halife olsun diye insan şekliyle ortaya çıktı. Âdem, Allah'ın halifesidir ve bu amaç için yaratılmıştır.

Haşr-ı nutk oldı sûret-i Âdem
Neşr oldı sühan cemâd ü nebât (Tercî-i bend 3/III/23)

Âdem'in yüzü, sözün toplamı oldu. Söz, cansızlar ve bitkilere yayıldı. Bütün ilahi kelimeler otuz iki adettir ve hepsi Âdem'in yüzünde yer almaktadır. İnsan dışındaki varlıklar, ilahi kelimelerden bazılarını alırken insan bütün ilahi kelimeleri almıştır. Bu sebeple, cansızlara ve bitkilere yayılan sözün tamamı Âdem'dedir. Âdem'in yüzü, sözün toplamıdır.

Esmâ okıyandur Âdem-i zât
İnkâr iden oldı dîv-i ebnâ (Tercî-i bend 2/II/14)

Âdem, isimleri okuyandır. (Bunu) inkar edenler şeytanın oğulları oldular.
Allah Âdem'e bütün isimleri öğretmiş; Âdem de bu isimleri meleklerle okumuştur. İblis isimleri inkar ederek şeytan olmuştur. Bundan dolayı, Hurûfî düşüncesi ve inancındaki Âdem'in esmâ-i küllü okuduğunu inkar edenler, şeytanın oğullarıdır.

Kelâmu'llâha nâtıkdur vücûd-ı Bu'l-beşer mutlak
Yazıldı levh-i vechinde ser-â-ser ma'nî-i Kur'ân (221/13)

İnsanlığın babası (olan Âdem'in) vücudu, mutlaka Allah'ın sözüyle konuşur.
(Onun) yüzü levhasına baştan başa Kur'an'ın manası yazıldı. Otuz iki ilahi kelime, kainattaki tek gerçektir. Bu sebeple, içinde her şeyin yazılı olduğu *Levh-i Mahfûz*'da yazılı olan, bu kelimelerden başkası değildir. Cebrail, Kur'an ayetlerini *Levh-i Mahfûz*'dan okuyup Hz. Muhammed'e öğrettiği için Kur'an'ın aslı da *Levh-i Mahfûz*'dur. Âdem'in yüzünde otuz iki ilahi kelimenin işareti olan otuz iki hat yazılıdır ki bu kelimeler *Levh-i Mahfûz*'da yazan kelimeler olduğundan Hurûfîlikte Âdem'in yüzü *Levh-i Mahfûz* olarak kabul edilir. Bu durumda Âdem'in yüzü, Kur'an'ın aslı olur. Ayrıca, Âdem'in konuşması, Allah'ın konuşması gibi, otuz iki ilahi kelime iledir. Dolayısıyla Âdem'in sözü Allah'ın sözüdür.

Beyân it 'Arşiyâ kevn ü mekânun sırrını cümle
Hutût-ı vech-i Âdemden kim oldur nüsha-i kübrâ (G 2/19)

Ey 'Arşî! Varlığın ve mekanın bütün sırlarını Âdem'in yüz hatlarından anlat ki büyük kitap (Levh-i Mahfuz) odur. Bütün her şey otuz iki ilahi kelimeden yaratılmıştır. Bundan dolayı, içinde her şeyin yazılı olduğu kitap olan *Levh-i Mahfûz*'da yazılı olanlar otuz iki ilahi kelimeden ibarettir. Bu kelimeler Âdem'in yüzüne Allah tarafından yazılmıştır. Demek ki Âdem'in yüzü, her şeyin bilgisini ve sırrını içeren *Levh-i Mahfûz*'dur.

Cennet-i hûrî-likâ vü kevser ü mâ-i mu'în
Vech-i Âdemden kinâyetdür eger kılsân taleb (G 18/5)

Huri yüzlü cennet, kevser ve su, eğer talep edersen, Âdem'in yüzüne göndermedir. Huri yüzlü cennet, kevser ve su, Âdem'in yüzünü anlatan kelimelerdir ve bu yüz için kullanılır.

Buyurdı küntü kenz Âdemin şânında çün kim Hak
Bulındı genc-i esmâ vü müsemma oldu hem ifşâ (G 2/9)

Hak, Âdem'in şânında 'küntü kenz' buyurduğu için, esma ile müsemma hazinesi açığa çıkıp bulundu. 'Küntü kenz', bir kudsi hadisten alınmadır. Sözkonusu kudsi hadis şudur: "Ben gizli bir hazine idim, bilinmeye muhabbet ettim, bilineyim diye mahlûkatı yarattım" (Yıldırım, 2018: 156). Yani, Allah'ın Âdem'i yaratması, kendisinin bilinmesi, tanınması içindi. Bununla beraber, Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı. Bu durumda Allah, Âdem'in suretinde kendisini seyretti. Var olan asıl varlık, Allah'tan başkası değildi. Bir başka deyişle hem isim hem de müsemma Allah idi. Hurûfîlik düşüncesinde isim ve müsemma aynıdır, birdir.

Fazl-ı Hakdur 'ilmü'l esmâ-i küllihâ'dan murâd
Fazl-ı Hakdur Âdem-i mescûd-ı ma'hûd-ı kadîm (K 8/3)

'Bütün isimlerin ilmi' ile kastedilen Fazl-ı Hak'tır; ezelde bilinen secde edilmiş Âdem, Fazl-ı Hak'tır. Fazlullah, ilmi'l-esmâdır; Allah'ın ezelde Âdem'e öğrettiği bütün isimlerdir. Meleklerin kendisine secde ettiği kişidir. Âdem'in aslı, Fazlullah'tır.

Mescûd-ı melâ'ik oldu âhir
Geydi yedi câme-i hayâtı (Terkib-i bend 1/II/14)

(Fazlullah), sonunda yedi hayat elbisesini giyerek meleklerin secde ettiği varlık oldu. Allah, bilinmek isteği ile kainatı yaratıp insan suretine girdi, Âdem oldu.

Halbuki asıl Âdem, Fazlullah'tır. Beyte göre Fazlullah, Allah'tır. Fazlullah insan suretine girip Âdem olmuştur. Meleklerin secde ettiği Âdem, Fazlullah'tan başkası değildir.

Sûret-i Âdem ezel olmazdı mescûd-ı melek

Tıynet-i Fazl-ı Hudâ ger olmasaydı hâk ü âb (G 17/3)

Eğer Fazl-ı Hudâ'nın mayası toprak ve su olmasaydı ezelde Âdem'in sureti meleklerin secde ettiği yer olmazdı. Âdem topraktan yaratılmıştır ve melekler ona secde etmiştir. Fazlullah'ın mayası da, tıpkı Âdem gibi, toprak ve sudur. Beyte göre, eğer Fazlullah çamurdan yaratılmasaydı, melekler topraktan yaratılan Âdem'e secde etmezlerdi. Demek ki meleklerin secdesi aslında Fazlullah'adır. Melekler, sırf Fazlullah topraktan yaratıldığı için, onun gibi topraktan yaratılan Âdem'e secde etmişlerdir.

Olup dört kerre sekiz mazharı hükm-i 'anâsırla

Sevâd-ı vech-i Âdemden okudum 'ilmü'l esmâ' (G 7/5)

Öğelerin (anasır-ı erbaa) hükmüyle dört kere sekiz mazharı olup Âdem'in yüzü siyahlığından isimler ilmini okudum. Âdem'in yüzünde yedi adet ümmî hat vardır: Bir saç, iki kaş ve dört kirpik. İstiva hattının geçmesiyle saç ikiye ayrılır ve toplam sekiz adet ümmî hat olur. Her hat anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan meydana geldiği için yüzde dört tane sekiz, yani otuz iki, hat bulunur. Bu hatların her biri, bir ilahi kelimeye denk gelir. Bu sebeple şair, Âdem'in yüz siyahlığı olan hatlardan isimler ilmini (ilmü'l-esmâ) okumuştur.

'İlmini Âdemün okı kuvvet-i ebden al haber

Tâ bilesin ki neydüğün sırr-ı me'âd ü hem me'âb (G 20/3)

Âdem'in ilmini oku, baba kuvvetinden haber al. Ta ki ahiret ve dönülecek yer sırlarını bilesin. Âdem insanlığın babasıdır. Şair, insanlara Âdem'den ahiret sırlarını öğrenmeyi tavsiye etmektedir; çünkü dönülecek yer orasıdır.

Enfâs-ı halâyıkdan bir şemme habîr olmaz
Bâbâ-yı hakîkîden kim olmasa esmâ-dân (G 231/13)

Kim hakiki babadan isimleri öğrenmezse, cariyelerin nefeslerinden bir miktar bile haber alamaz. Hakiki baba Âdem'dir. Âdem'den ilahi isimleri öğrenmeyen asla cennete giremez.

Veled-i hâs odur be-kavl-i nebî
Ola vâkıf be-sırr-ı 'ilm-i ebî (M 3/7)

Nebinin sözüyle has oğul odur ki baba ilminin sırlarına vakıf olsun. Hz. Muhammed'in sözüne göre hakiki oğul, babası Âdem'in ilminin sırlarına vakıf olan, bu sırları anlayan kişidir.

Derk ide Âdemün rumûzâtın
Terk ide dildeki muhâlâtın (M 3/8)

Âdem'in işaretlerini anlasın; gönüldeki olmayacak şeyleri terk etsin. Oğul, Âdem'in söylediği şeyleri, ilmini ve hatlarını anlasın. Gönünden malayani şeyleri - yani otuz iki ilahi kelime dışındaki her şeyi- çıkarsın.

Uymaya dîve merd-i 'âbid ola
Âdemün sûretine sâcid ola (M 3/9)

Şeytana uymasın, ibadet eden adam olsun. Âdem'in suretine secde etsin. Oğul şeytana uymasın ve Âdem'in yüzüne, dolayısıyla o yüzdeki hatlara secde etsin. İbadet eden adam olsun. Hurûfiliğe göre; Allah Âdem'de tecelli ettiğinden dolayı secde Âdem'in yüzüne yapılır. Nesîmî, bu konuda şöyle der: "Âdem'de tecellî kıldı Allâh / Kıl Âdem'e secde olma güm-râh" (Nesîmî, 1990: 54).

Ferzend-i zülâl-i Âdem isen

Esmâ okı ebden ol sühan-dân (Terkib-i bend 1/VI/46)

Âdem'in saf oğluysan, babadan isimleri oku, güzel söz söyleyen ol. Âdem'in saf oğlu, Âdem'den ilahi isimleri öğrenir. İlahi ilimleri bilir ve güzel söz söyleyen biri olur.

Hiz. Âdem, Allah tarafından yedinci gün olan cuma günü yaratılmıştır. Onun yaratılışı Rahman suretindedir. Allah'tan vasıtasız bir şekilde isimler ilmini, yani otuz iki ilahi kelimeyi, öğrenmiştir. Bu isimleri meleklerle de öğreterek onların hocası olmuştur. Melekler, Âdem'in isimler ilminden dolayı ona secde etmişlerdir. Şeytan ise Âdem'i kıskanmış, ondaki Rahman suretini görememiş, secde etmeyip kafirlerden olmuştur. Cennete gidebilmek, Âdem'in esma ilmine vakıf olmakla mümkündür. Esmâ ilmi, varlığın hazinesidir; çünkü bütün kainat yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime üzerine yaratılmıştır. Âdem, Allah'ın insan suretine girmiş halidir. Âdem'in konuşması, otuz iki dış arkasından otuz iki ilahi kelime ile Hakk'ın konuşmasıdır. Göklerin ve yerin üstlenmekten çekindiği otuz iki ilahi kelimeyi Âdem emanet olarak almıştır; bu nedenle o, Allah'ın yüce halifesidir. Kainatın bütün sırları, Âdem'deki otuz iki ilahi kelimededir. Âdem'in yüzündeki hatlar, esma ilminin işaretleridir. İnsanlar, esma ilmini Âdem'in yüzünden öğrenirler. Âdem, aslında Fazlullah'tır. Melekler Âdem'e değil, Âdem suretindeki Fazlullah'a secde etmişlerdir. Daha da ötesi; Fazlullah, insan suretine girmiş Allah'tır.

3.8.1.2. Hiz. Nuh

Hiz. Nuh, *Arşî Divanı*'nda mukattaa harfleri ile ilgili olarak geçmektedir:

Ben ol yetmiş yedi tûfân-ı Nûham

Ki ka'r-ı bist ü nüh deryâdayam ben (G 227/7)

Ben o yetmiş yedi Nuh tufanıyım ki yirmi dokuz denizin dibindeyim. Yetmiş yedi sayısı, mukattaa harflerine işaret eder. Tüm mukattaa ayetlerindeki harflerin toplamı yetmiş yedidir (Seyyid Nesîmî, 2017: 6). Yirmi dokuz ise, başında mukattaa harflerinin bulunduğu sure sayısıdır. Tufan, nasıl denizin dibinde gizliyse yetmiş yedi mukattaa harfi de yirmi dokuz surede gizlidir.

3.8.1.3. Hz. Musa

Hz. Musa, *Arşî Divanı*'nda istiva hattıyla alakalı olarak geçer:

Emîn oldı bulup râh-ı selâmet Hazret-i Mûsâ
İki şakk itdi bahr-i Nîli gösterdi 'asâ berzah (G 41/5)

Asa, Nil denizini ikiye ayırıp geçidi gösterince Hz. Musa kurtuluş yolunu bulup korkudan *kurtuldu*. Beyitte, asanın Nil denizindeki istiva hattını göstermesi anlatılmaktadır. İstiva hattı, kurtuluş yolunu gösterir. Yüzü ortadan ikiye bölüp yedi adet ümmî hattın sayısını sekize çıkaran bu hat, sekiz cennetin anahtarıdır. İstiva hattının sırrını bilmeyen ise kurtuluş bulamayıp yedi cehenneme düşer. Hz. Musa, asanın gösterdiği Nil denizinin ikiye yarılması mucizesi sayesinde istiva sırrını anlayıp kurtuluş yolunu görmüş, böylece korkularından kurtulmuştur.

3.8.1.4. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed'e Hurûflerin verdiği anlam, her şeyde olduğu gibi, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime etrafındadır. Hurûfî düşüncesinde hiyerarşik olarak Allah konumunda olan Fazlullah en üstte bulunurken onu Rahman suretinde yaratılan Hz. Âdem takip eder. Hz. Muhammed, Hz. Âdem'den daha alt bir mertebededir.

Gördi evvel gökde Ahmed Âdemün didârını
Anun içün oldı halka rahmeten li'l- 'âlemîn (G 220/7)

Ahmed, ilk önce gökte Âdem'in yüzünü gördü. Onun için 'âlemlere rahmet' oldu. Bu gazel, Miraç gecesi ile alakalıdır. Hz. Muhammed'in, Enbiyâ suresinin 107. ayetinde belirtildiği gibi âlemlere rahmet olması, ilk önce gökte Âdem'in yüzünü görmesine bağlanmıştır. Hz. Muhammed'in Âdem'in yüzünde gördüğü şey, otuz iki hattan başkası değildir. Âlem bu hatların işaret ettiği ilahi kelimelerle yaratılmıştır; yani tüm evren otuz iki kelimedir. Hz. Muhammed, Âdem'in yüzünden öğrendiği bu kelimeler ile, yine bu kelimelerden ibaret olan âleme rahmet olmuştur.

İrmeyince istivâ-yı hatt-ı vech-i Âdeme
Olmadı rü'yet müyesser Ahmede 'ayne'l-yakîn (G 220/9)

Âdem'in yüzünün hatlarının istivasına ermedikçe Ahmed'e (Allah'ı) aynelyakin derecede görmek nasip olmadı. Hz. Muhammed'in Allah'ı görebilmesi, Âdem'in yüzündeki hatların istivasına ulaşmaya bağlanmıştır. Allah, otuz iki harften ibarettir: "Allah ve rabbın aslı hurûfdur" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 400). Allah'a yaklaşmak, otuz iki ilahi kelimeyi öğrenmekle olur. Allah'ı görmek ise otuz iki ilahi kelimeyi görmektir. Bu kelimelerin görülmesi, yüzdeki istiva hattının sırrına ermekle mümkündür; çünkü yüzün ümmî hatları yedi adettir ve bu yedi adet hat anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan meydana geldiği için dört tane yedi hat eder ki yirmi sekizdir. Bu sayı, Arap alfabesindeki harf sayısına eşittir. Yirmi sekiz hattın otuz iki hatta çıkması istiva hattıyla olur. İstiva çizgisi, yüzü ortadan ikiye dikey bir biçimde böler. Böylece ümmî hatlardan saç, ortadan ikiye ayrılır; ümmî hatların sayısı sekiz olur. Sekiz adet hat dört unsurdan meydana geldiği için yüzde dört tane sekiz hat görülür ki otuz ikidir. Hz. Muhammed, istiva sırrına erdiğinden dolayı otuz iki hattı, yani Allah'ı, müşahade edebilmiştir.

Beyân-ı sûret-i Rahmâna sad berâhinle
Kitâb-ı nâtik-ı Hakdur o hatt u hâl-i Habîb (G 21/3)

O Habîb'in ben ve hatları, Rahman'ın suretini yüz delille anlatmak için, Hakk'ın konuşan kitabıdır. Ben ve hat, klasik Türk edebiyatı geleneğinin güzellik unsurlarındandır. Hurûfî düşüncesinde ümmî ya da ebî hatlardan kabul edilmeyen bu unsurlar, beyitte hat olarak düşünülmüştür. Hz. Muhammed'in yüzündeki siyahlıklardan olan ben ve hatlar, beyte göre, ilahi kelimelerin karşılığıdır. Allah ise, ilahi kelimelerin kendisidir. Bundan dolayı ben ve hatlar, Rahman olan Allah'ın sureti için bir delildir.

Gîsûlarını böldi iki şâh-ı mürselîn
Şakk oldı gökde mâh be-i'câz-ı Mustafâ (K 6/6)

Peygamberlerin şahı saçlarını ikiye ayırdı. Gökte ay, Mustafa'nın işaretiyle ikiye ayrıldı. Hz. Muhammed'in ayı yarma mucizesi ve saçını ikiye ayırarak taraması, Hurûfîlerce istiva hattının bir işareti olarak kabul edilmiştir. İstiva hattı, yüzü ikiye ayıran dikey bir çizgidir. Bu hat geçtiğinde, ümmî hatlardan olan saç ikiye ayrılır ve yedi adet olan ümmî hatların sayısı böylece sekize çıkar. Her hat anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan oluşur. Bu nedenle ümmî hatlar, istiva hattı geçmeden önce yirmi sekiz ilahi kelimeye işaret ederken, istiva hattı geçtikten sonra otuz iki ilahi kelimeye işaret eder. Dolayısıyla istiva hattının önemi, yüzdeki otuz iki ilahi kelimeyi açığa çıkarmasıdır.

Emîn-i kenz-i tâhâdur Muhammed
Habîb-i Fazl-ı yek-tâdur Muhammed
Cemâl-i Hakka bînâdur Muhammed
Kemâl-i zâta dânadur Muhammed (Tuyug 6)

Muhammed, tâhâ hazinesinin emnidir; eşsiz Fazl'ın sevgilisidir; Hakk'ın yüzünü görendir; zatın olgunluğu konusunda bilgilidir. Tâhâ hazinesi, Tâhâ suresinin 5. ayeti olan “Rahmân, arşa kurulmuştur” sözünün işaret ettiği otuz iki harften ibarettir; çünkü bu ayet, Hurûfî düşüncesine göre, Allah'ın otuz iki isim halinde Âdem'in –yani insanın- yüzünde görünmesini anlatır. Hz. Muhammed, otuz iki ilahi

kelimenin eminidir; çünkü bu kelimeler, Ahzab suresinin 72. ayetinde belirtildiği üzere, göklerin ve yerin kabul etmeyip insanın üstlendiği emanettir. Hz. Muhammed, Fazlullah'ın sevgilisidir. O, Miraç'ta istiva sırrıyla otuz iki kelimeyi –yani Allah'ı- aynelyakin görmüştür. Bundan dolayı o, zatın olgunluğu konusunda bilgilidir.

Hâdî-i râh-ı bekâdur Mustafâ
Nûr-ı zât-ı Kibriyâdur Mustafâ
Şâhid-i Fazl-ı Hudâdur Mustafâ
Halka Hâlîkdan 'atâdur Mustafâ (Tuyug 7)

Mustafa, sonsuzluk yolunun birincisidir; ululuk zatının nurudur; Fazl-ı Hudâ'nın şahididir; yaratıcıdan halka ihsandır. Hz. Muhammed'in aslı, bütün insanlar gibi, otuz iki ilahi kelimedir. Bu kelimeler sonsuz olduğu için Hz. Muhammed de sonsuzdur. Kelimeler, bizzat Allah'tır ve nurdur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 417). Bu nedenle, otuz iki kelimedenden yaratılan Hz. Muhammed, ululuk zatı olan Allah'ın nurudur. Hz. Muhammed, hadisleriyle Fazlullah'a şahitlik yapmıştır. O, Allah'tan insanlığa bir bağıştır, iyiliktir.

Kıldı tebliğ-i risâlet Fazl-ı Hakdan 'âleme
Ahmed ü Mahmûd Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ (G 6/7)

Ahmed ve Mahmud, Kasım'ın babası, Muhammed Mustafa; Fazl-ı Hak'dan âleme peygamberliği tebliğ etti. Hz. Muhammed, Fazlullah'ın peygamberliğini yapmaktadır. Fazlullah, bu beyitte, Allah konumundadır.

Rasûlün hılkati endâze olmasa semâvâta
Dimezdi Fazl-ı Hak *levlâk* şânında anun aslâ (G 2/10)

Resul'ün yaratılışı göklerin ölçeği olmasaydı, Fazl-ı Hak, onun şânında asla 'levlâk' demezdi. Göklerin yaratılışı, Hz. Muhammed'in yaratılışı üzerinedir. Beyitte Fazlullah, Allah konumundadır. Fazlullah, Hz. Muhammed'i göklerin yaratılışının

ölçüsü seçmeseydi onun hakkında “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Yıldırım, 2018: 156) demezdi.

Be-âb-ı rûy-ı Ahmed yaratıldı bu tokuz eflâk

Be-‘avn-i Fazl-ı Sübhân oldu kâ’im merkez-i dünyâ (G 2/11)

Fazl-ı Sübhân’ın yardımıyla dünyanın merkezinin direği olan bu dokuz gök, Ahmed’in yüzü suyu için yaratıldı. Kudsi hadise göre Allah, felekleri Hz. Muhammed’in yüzü suyu için yaratmıştır. Bundan dolayı, İslam kozmolojisindeki dokuz gök, Allah konumunda olan Fazlullah tarafından, Hz. Muhammed için var edilmiştir.

Sırr-ı yâsîn’e olalı mahrem

Muhbir-i sâdika habîrem ben (G 225/6)

Ben, Yâsîn’in sırrına mahrem olduğumdan beri sadık haberci (olan Hz. Muhammed) konusunda bilgiliyim. Hurûfî anlayışına göre ‘yâsîn’, “Ey Muhammed!” demektir; çünkü sîn (س), Hz. Muhammed’in sembolüdür. Yâsîn’in sırrı budur. Câvidânnâme’de bu konu ile ilgili olarak şunlar söylenir: “Hakk teâlâ Muhammed aleyhi’s-selâmı sîn okudu yani ey kelime Kur’an hakkı için ki sen gönderilmişsin çün ol kelime olsa Hakk teâlânın yanından gelmiş ola veyâ Cebrâîl’den onu ona arz eylemiş ola pes ol bu iki vechle mürselinden ola” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 368). Yâsîn sırrını bilen, sadık haberci olan Hz. Muhammed’i de bilir.

Şer’-i Resûle kılma tecâvüz gel secde eyle vech-i kerîme

Tâ kim bulasın Fazl-ı Hudâdan fazl-ı mü’ebbed hûri na’îme (G 279/1)

Resûl’ün şeriatine tecavüz etme, gel, kerem sahibi yüze secde et; ta ki Fazl-ı Hudâ’dan hurilere (ve) cennete sonsuz lütuf bulasın. Hurûfiler, kendi düşünce ve inanışlarını yaşarken, Hz. Muhammed’in şeriatine kesin bir şekilde uyarlar. Hurûfîlik, İslam şeriatini değiştirmez, ona yeni bir yorum getirir. Mesela; namaz hem Hz. Muhammed’in şeriatinde hem de Hurûfîlikte vardır. Ancak Hurûfiler, kendi

anlayışlarına göre, Kâbe'yi Hz. Âdem'in yüzü olarak yorumlarlar ve secdeyi Âdem'in yüzüne yaparlar. Fazlullah tarafından cennete kavuşmak, Hz. Muhammed'in şeriatine sıkıca bağlanmakla, kesin bir şekilde ona uymakla mümkündür.

Hz. Muhammed'in âlemlere rahmet olması, Miraç gecesinde gökte Hz. Âdem'in yüzünü görmesi sebebiyledir. O, Hz. Âdem'in yüzündeki istiva sırrına erdiği için Allah'a iki yay arası kadar yaklaşabilmiş, Allah'ı aynelyakin görebilmiştir. Ayın ikiye yarılma mucizesi, aslında Hz. Muhammed'in istiva sırrına dikkat çekmek için saçlarını ortadan ikiye ayırmasından ibarettir. Hz. Muhammed, tıpkı atası Hz. Âdem gibi, Allah'ın ilahi kelimelerini hatlar halinde yüzünde taşır; bu nedenle onun yüzü Rahman'ın delilidir. Fazlullah Esterâbâdî Allah konumunda olduğu için, Hz. Muhammed aslında Fazlullah'ın peygamberliğini yapmıştır.

3.8.2. Kutsal Kitaplar

Arşî Divanı'nda Hurûfilik ile alakalı olarak geçen neredeyse tek kutsal kitap *Kur'an*'dır; diğerleri yalnızca isim olarak geçmektedir.

3.8.2.1. Tevrat, Zebur ve İncil

Tevrat, Zebûr ve İncil; bir beyitte yalnızca isim olarak geçmektedir. Söz konusu beyit şöyledir:

Hem Zebûr u İncil ü Tevrât için
Zâhir olan sî vü dû âyât için (M 1/15)

Hem Zebur, İncil ve Tevrat için; apaçık olan otuz iki ayet için...

3.8.2.2. Kur'an

Kur'an, Hurûfilik düşüncesi ve inancının dayandığı dini sistem olan İslam'ın kutsal kitabı olması bakımından oldukça önemlidir. Bu kitap sırlarla doludur ve yirmi sekiz ilahi kelime ile yazılmıştır. *Kur'an*'da geçen yirmi dokuzuncu harf olan lamelif (ل), Fars alfabesinde olup Arap alfabesinde olmayan dört harfin karşılığıdır; çünkü lamelifin eczasında tekrarsız dört harf bulunmaktadır (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 76). Fazlullah'ın *Câvidânnâme* adlı, Hurûfilerce kutsal olarak kabul edilen kitabı, bir çeşit *Kur'an* tefsiridir. *Arşî Divanı*'nda *Kur'an* ile ilgili beyitler şöyledir:

Bâ-i bismillâh ile Kur'ân'a itdüm ibtidâ
Kâf u yâ vü dâl'i kıldum harf-i vâhidde edâ (G 1/1)

Bismillah'ın 'be'si ile *Kur'ân'a* başladım. 'Kaf', 'ye' ve 'dal'ı tek harfte söyledim. Hurûfilîğe göre mevcut olan bütün kelimeler otuz iki adettir ve hepsinin aslı noktadır: “(...) Elifin zâhir vücûdu bir noktadan mevcûd oldu hutûtun ve otuz iki harf-i hüdâînin aslı bir nokta ola...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 128). Bu sebeple şair, *Kur'an'a* be (ب) harfinin altındaki nokta ile başlar. Ardından kaf, ye ve dal harflerini tek harfte söyler. Fazlullah'a göre bütün harfler aslında tek bir harftir: “(...) Otuz iki kelime bir kelimedir...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 53). Her bir harfte, diğer bütün harfler bulunmaktadır: “Çün bir kelimenin hakîkati otuz iki kelimenin hakikatidir...” (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 67). *Câvidânnâme*'de, Arşî'nin bu beytini anlamamıza yardımcı olacak şu sözler geçmektedir: “(...) Yirmi sekiz kelimenin mecmûundan her birinde ma'ni-i el-hamdü ve her aşır ve her sûre ki vardır bir kelimede mündericidir” Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 79). Demek ki şair, bütün *Kur'an*'ı tek bir harfte okumuştur.

Hem be-hakk-ı âyet-i Seb'a'l-mesân
Hem odur miftâh-ı kenz-i Müste'ân (M 1/14)

Hem tekrarlanan yedi ayetin hakkı için ki Müste'ân'ın hazinesinin anahtarı odur. Tekrarlanan yedi ayet, Fatiha suresidir. Bu surenin ayetleri, yedi adet ümmî hattın karşılığıdır. Yedi hat, her biri anasır-ı erbaaya göre dört unsurdan oluştuğu için

yirmi sekiz hat eder. Eğer yüzden istiva çizgisi geçerse, saç hattı ikiye ayrılır ve böylece ümmî hatların sayısı sekiz olur. Fatiha suresi okunduktan sonra “Amin!” denirse, yüzdeki sekizinci hattın karşılığı olur. Sekiz hat ise, her bir hat anasır-ı erbaadan oluştuğu için, otuz iki hatta karşılık gelir. Otuz iki hat, otuz iki ilahi kelimenin işaretidir. Müsteân’ın –yani Allah’ın hazinesi ise otuz iki ilahi kelimedenden başkası değildir. Dolayısıyla, Fatiha suresi, beyitte ifade edildiği gibi, Allah’ın hazinesi olan otuz iki ilahi kelimenin anahtarıdır.

Gıtâ ref’ oldı gördüm yedi hatt-ı emredi rûşen

Okudum Sûre-i Seb’a’l-Mesânî mest ü bî-pervâ (G 7/3)

Örtü kalktı, yedi oğlan hattını apaçık gördüm. Tekrarlanan yedi suresini korkusuzca ve mest olarak okudum. Miraç gecesinde Hz. Muhammed Allah’ı sakalsız bir genç suretinde görmüştür (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 42). Gencin yüzünün sakalsız olması, onda ebî hatların bulunmayıp yalnızca ümmî hatların bulunduğu işaretidir ki ümmî hatlar şu yedi adet hattan ibarettir: Bir saç, iki kaş ve dört kirpik. yedi adet ümmî hat, Hurûfilere göre, Fatiha suresinin yedi ayetine karşılık gelir. Beyitte geçen ‘Sûre-i Seb’a’l-Mesân’, Fatiha suresinin bir ismidir (Muhîttî, 2014: 246). Şair, örtü kalkıp Allah’ın yüzü ümmî hatlarla ortaya çıkınca, bu yüzde Fatiha suresini okumuştur.

Yüzündür âyet-i Seb’a’l-Mesânî

Hat ü hâlün kelâm-ı âsümânî (G 290/1)

Tekrarlanan yedinin ayeti yüzündür; hat ve benin göksel sözdür. Yüzdeki ümmî hatlar, Fatiha suresinin yedi ayetinin karşılığıdır. Beyitte geçen hat ve benler, klasik Türk edebiyatı geleneğinin güzellik unsurlarından olup, Hurûfilerce ebî ya da ümmî hatlardan kabul edilmezler. Bundan dolayı hat ve benler ilahi kelimelere karşılık gelmezler. Ancak Arşî’nin bu beytinde bir istisna söz konusudur. Çünkü hat ve benin göksel söz, yani ilahi kelime olduğu söylenmiştir.

Hatlarundan oldu fâş esrâr-ı Kur'ân harf harf
Mushaf-ı hüsnünde açıldı ma'ânî bâb bâb (G 23/2)

Kur'an'ın sırları hatların sayesinde harf harf çözüldü. Güzellik mushafında manalar kapı kapı açıldı. Kur'an'ın sırrı, otuz iki ilahi kelimedir, harftir. Bu sır, yüzdeki ümmî ve ebî hatlar sayesinde çözülür. Yüz, ilahi kelimelerin işaretleri olan hatlardan dolayı mushaftır. Yüzün güzelliği de buradan gelmektedir. Bu güzel yüzde bulunan hatlar, bütün manaları tek tek açıklar.

Ruhlarundur âyet-i nûru's-semavât-ı zemîn
Zülf ü kaşundur beyân-ı sûre-i Ümmü'l-Kitâb (G 23/3)

'Nûru's-semavât' ayeti yanaklarıdır; 'Ümmü'l-Kitâb' suresinin açıklaması saç ve kaşındır. 'Nûru's-semavât', Nur suresinin 35. ayetidir ve meali şudur: "Allah, göklerin ve yerin nurudur". Yanak, ilahi kelimelerin işaretleri olan hatların mekanıdır. İlahi kelimeler nur olduğundan yanaklar da nurdur. Ümmü'l-Kitâb, Fatiha suresidir; çünkü tekrarsız yirmi bir harfle yazılmıştır. Havva'nın hatları yirmi bir tanedir, onda ebî hatlar yoktur. Havva, yirmi bi hat ile nasıl insanlığın annesiye Fatiha suresi de tekrarsız yirmi bir harf ile Kur'an'ın annesidir. Fatiha'nın yedi ayeti, yedi adet ümmî hatta karşılık gelir. Bu nedenle, ümmî hatlardan olan saç ve kaş, Fatiha suresinin açıklamasıdır.

'Arşîyâ nakş itdi bismillâhirrahmânirrahîm
Mushaf-ı hüsninde yârûn hâlîk-ı rûz-ı hisâb (G 23/5)

Ey 'Arşî! Hesap gününün yaratıcısı, güzellik mushafına bismillahirrahmanirrahim'i nakşetti. Güzellik mushafı yüzdür; çünkü Kur'an'ın yazıldığı yirmi sekiz harf, insanın yüzüne hatlarla nakşedilmiştir. Allah, üzerinde yirmi sekiz hattın bulunduğu yüze besmeleyi yazmıştır.

Buldun mı yetmiş sekizi yigirmi tokuz sûrede
On yedi nûr-ı mutlaka âyâ şu'ûrun var mı (G 284/3)

Yirmi dokuz surede yetmiş sekizi buldun mu? Acaba on yedi mutlak nura anlayışın var mı? Şair bu beyitte mukattaa harflerinden bahsetmektedir. Mukattaa harfleri, *Kur'an*'ın yirmi dokuz suresinin başında bulunan, on dört harften oluşan ve birbirleri arasında çeşitli terkipler bulunan, kelimedden bağımsız harflerdir. Hurûf-ı mukattaaaya yâ-sîn, hâ-mîm, tâ-hâ, elif-lâm-mîm terkipleri örnek olarak gösterilebilir (Duman ve Altundağ, 1998: 401). Beyitte, yirmi dokuz surenin başında, tekrarlarla yetmiş sekiz adet mukattaa harfi bulunduğu ifade edilmektedir. Nesîmî, mukattaa harflerinin sayısıyla ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

Ayrıca mukattaa harflerinin aslı, yani tekrarsız olarak oluştukları harfler on dört tanedir. Tüm mukattaa âyetlerindeki harfler ise, tekrar eden harflerin de hesaplanmasıyla yetmiş yedi tanedir. Diğer bir te'vile göre ise, (Yâ-sîn'deki yâ harfinin nidâ harfi olduğu düşünülmeyp, mukattaa harfi olarak hesaplanmasıyla) yetmiş sekiz harf olur. (Seyyid Nesîmî, 2017: 6)

On dört mukattaa harfinin eczasında, tekrarsız olarak on yedi harf bulunmaktadır. Beyitte geçen 'on yedi nûr-ı mutlak' bu harflere işaret etmektedir. Hurûfiliğe göre *Kur'an*'ın aslı ve sırrı mukattaa harflerindedir (Seyyid Nesîmî, 2017: 5). Beyit, bu anlayışa bir örnektir.

'Arşî su'âl idenlere uş bu cevâbdur esah
Geldi mü'evvel-i kelâm oldu mübeyyin-i kitâb (G 20/7)

(Ey) 'Arşî! Soru soranlara asıl işte bu cevaptır: Tabir edilmiş söz geldi, açıklanmış kitap oldu. Fazlullah *Kur'an*'ı kendisinin keşfettiği tevil ilmi sayesinde tabir etmiş, Allah'ın sözünü açıklamıştır.

Yirmi sekiz ilahi kelimedden her biri, diğer bütün kelimeleri içinde barındırdığından dolayı, *Kur'an*'ın bir harfini okumak, *Kur'an*'ı hatmetmek gibidir. Ayrıca, harfin aslı noktadır. Bu nedenle *Kur'an*'ın bütün sırrı, be(ـ) harfinin altındaki noktadadır. Ümmî hatlar, *Kur'an*'ın ilk suresi olan Fatiha'nın yedi ayetine karşılık gelir. Yüz, hakiki *Kur'an*'dır; çünkü kutsal kitabın yazıldığı alfabe ezelde insanın yüzüne nakşedilmiştir. Yüz, *Kur'an*'ın manasıdır. *Kur'an*'ın sırrı, yirmi

dokuz surenin başında bulunan, tekrarsız on dört adet mukattaa harfindedir. Fazlullah, tevil ilmi sayesinde, *Kur'an*'da açıklanmayan bir yer bırakmamıştır.

3.8.3. İbadetler

Hurûfîlik, her şeyi yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime ile açıklayan bir sistemdir. İbadetler de ilahi kelimelerle açıklanır. Kelime-i şهادetteki harflerin sayıları, namazların rekat sayıları, hazaada, cumada ve seferde rekat sayılarının niçin farklı olduğu, secdenin niçin Kâbe'ye yapıldığı, haccın ve orucun asıl manası hep yirmi sekiz ve otuz iki kelime etrafında anlamlandırılır. *Arşî Divanı*'nda yalnızca namaz ve hac ibadeti ile alakalı beyitler bulunmaktadır.

3.8.3.1. Namaz

Hurûfîler, namaz ile ilgili olarak, daha çok rekat sayılarıyla ilgilenmişlerdir; çünkü farklı şartlara göre değişen günlük farz namazı rekatları, aslında yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin açığa çıkmasında önemli bir roldedirler. *Arşî Divanı*'nda namaz ile ilgili beyitler şöyledir:

Yüzüm hâke koyup kıldum edâ otuz iki rek'at
Salât-ı farz-ı Fazl-ı Hakka oldum sâcid-i bâbâ (G 7/6)

Yüzümü toprağa koyup otuz iki rekat namaz kıldım. Fazl-ı Hakk'ın farz namazlarıyla babaya secde eden oldum. Farz namazların rekat sayıları, günlere ve evde oturup seferde olmaya göre farklılık gösterir. Bir günde kılınan farz namazların rekat sayıları hazaada on yedi, seferde on bir ve cuma günü on beştir. Bunun hikmeti, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi harftir. Hazaar ile seferde kılınan farz namazının rekatları toplamı yirmi sekiz eder ki yirmi sekiz ilahi kelimeye karşılık gelir. Hazaada ve cuma gününde kılınan farz namazının rekatları ise otuz ikidir ki otuz iki ilahi kelimeye denk gelir (Ballı, 2010: 92). Beyitte “Yüzümü toprağa koyup otuz iki rekat namaz kıldım.” derken, hazaada ve cumada bir günde kılınan farz namazlarının rekatları

toplamı söylenmiştir. Beyitte Fazlullah, Allah konumundadır ve Müslümanlara namaz kılmayı emretmiştir (Arşî, Terkib-i bend 1/VI/48). ‘Baba’ denilen kişi ise Âdem’dir ve secde onun yüzüne yapılır; çünkü bu yüzde otuz iki ilahi kelime yazılıdır ki bu kelimeler Allah’ın kendisidir. Melekler, Âdem’in yüzüne secde etmişlerdir. Müslümanlar Kâbe’ye dönüp namaz kılarlar; çünkü Âdem’in yüzü Kâbe toprağındandır. Kâbe’ye doğru namaz kılmak, aslında Âdem’in yüzüne doğru namaz kılmaktır. Hurûfilerin kıblesi, Âdem’in yüzüdür. Namaz kılmanın amacı da zaten Hz. Âdem’in yüzünü yüceltmektir (Ballı, 2010: 77). Beyitte bu anlayışa işaret edilmiştir.

Hem didi on yedi farz oldu salât-ı mü’minân
Cum’a on beşdür didi tâ ola sî vü dü karîn (G 220/11)

Hem, “müminlerin namazı on yedi rekat farz oldu”, dedi. “Cuma on beş (rekattır)” dedi, “ta otuz iki yakın olsun”. Haza da kılınan farz namazların rekatları on yedidir ve cuma günü kılınan farz namazların rekatları on beştir. Bu sayıların böyle olmasının hikmeti, otuz ikiye ulaşmaktır. Haza da ve cuma günü kılınan namazların rekatları toplam otuz ikidir ki otuz iki ilahi kelimeye denk gelir.

Kılmışam vech-i sevâd-ı a’zâmında cum’a’i
Mısır-ı câmi’dür yüzi te’vil-i burhân bulmuşam (G 200/4)

*Yüzü mısır camisidir. Cuma (namazını) yüzünün yüce siyahında kılmış, tevil delili bulmuşum. Mısır’ın bir anlamı ‘şehir’dir (Redhouse, 2015: 1877; Devellioğlu, 2016: 746). Cuma namazının kılınabilmesinin şartlarından biri şehirdir; çünkü Cuma namazı, bir şehirde yalnızca en büyük camide kılınır (Karaman, 1993: 85-89). Mısır camisi, cuma namazının kılındığı camidir. Mısır Camisi kavramı, Serahsî’nin *Mebsût* adlı fıkıh kitabının Cuma namazı kılınabilecek şehirler hakkındaki bölümünde şöyle geçmektedir:*

Cemiyetli kasabanın (**Mısır Cami'**)¹² tercih edilen mezheb görüşünde (zâhiru'l-mezheb) tanımı, 'Kamu (had) cezalarının ve hükümlerin uygulanması için bir yönetici veya hâkimin bulunduğu yer' şeklindedir. Bazı âlimlerimiz (rh. a.), her sanatkârın orada sanatıyla yaşayıp geçinebildiği, başka bir sanata geçmeye ihtiyaç duymadığı yerdur, demişlerdir. (Serahsî, 2008: 34)

Mısır camisi sevâd-ı a'zâmdır ve sevâd-ı a'zâmın bir manası da 'ulu şehir'dir, yani Mekke'dir (Devellioğlu, 2016: 1103). Yüz de sevâd-ı a'zâmdır; çünkü yüzde siyah hatlar vardır ve Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratılmıştır. Bu sebeple yüz, beyitte ifade edildiğı gibi, mısır camisidir. *Câvidânnâme*'de bu konu ile ilgili olarak şunlar söylenir: "Ve mısır câmide ola ki mısır sevâd-ı a'zamdan ibârettdir ki aleyküm sevâd-ı a'zâm ki vechin siyahıdır ve a'zamdır ki bahs-i hilkat eyler ve kelime-i ilâhînin a'dâdından işâret ile haber verir" (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 464). Secde, otuz iki ilahi kelimeye yapılır. Meleklerin Âdem'e secde etmesi, Âdem'in şahsına değil, yüzünde yazılı olan otuz iki ilahi kelimeyedir. Otuz iki ilahi kelime, yüze hatlar vasıtasıyla yazılmıştır ki bu hatlar saç, kaş ve kirpik gibi siyah kıllardan oluşmaktadır. Beyitte yüzün yüce siyahına namaz kılmak, hatlara –dolayısıyla otuz iki ilahi kelimeye- namaz kılmak anlamına gelir. Yüz, Fazlullah'ın keşfettiğı bir ilim olan teville ait deliller barındırmaktadır; çünkü tevil, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin varlıklardaki işâretlerini bulma amacına dayanmaktadır.

Çün kıldı tecellî sûret-i Fazl ile zât
Zâtına delîl oldu esmâ-i sıfât
Yazıldı yüzinde nûr ile dört yedi hat
Farz oldu a'dâd ile beş vakt-i salât (Rubai 8)

Zat, Fazl'ın suretiyle tecelli kıldığı için, zatına isimlerin sıfatı delil oldu. Yüzüne nur ile dört (tane) yedi hat yazıldı. Adet ile beş vakit namaz farz oldu. Allah, Fazlullah suretiyle yeryüzüne inmiştir. Allah'ın yüzünde, anasır-ı erbaaya göre her biri dört unsurdan meydana gelmiş yedi adet ümmî hat vardır ki bir saç, iki kaş ve dört kirpikten ibarettir. Ümmî hatlar yirmi sekiz ilahi kelimeye karşılık gelir. Farz kılınan beş vakit namazın rekâtları toplamı hizada on yedi ve seferde on birdir.

¹² Vurgu benimdir.

Bunların rekatlarının toplamı yirmi sekiz eder ki yirmi sekiz ilahi kelimeye karşılık gelir.

Bir günlük farz namazının rekat sayıları hizada on yedi, seferde on bir ve cumada on beştir. Bu sayıların böyle olması, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin açığa çıkması içindir. Hizada ve seferde kılınan farz namazların rekat sayıları toplamı yirmi sekizdir ki yirmi sekiz ilahi kelimeye karşılık gelir. Hizada ve cumada kılınan farz namazlarının rekatları toplamı ise otuz ikidir ki otuz iki ilahi kelimeye karşılıktır. Hurûfilikte namaz yüze kılınır; çünkü yüz, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin yeridir. Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmelerinin sebebi budur. Tüm Müslümanlar, Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratıldığı için Kâbe'ye doğru namaz kılarlar. Buradaki asıl amaç, yüzün –yani yüzdeki ilahi kelimelerin, başka bir deyişle, bizzat ilahi kelimeler olan Allah'ın- yüceltilmesidir.

3.8.3.2. Hac

Hurûfiler Hz. Muhammed'in şariatini değiştirmemişler, ona harfiyen uymuşlardır. Emredildiği gibi bütün ibadetleri yerine getirmeye çalışmışlardır. Bununla beraber, ibadetleri kendilerince anlamlandırmışlardır. Hurûfilere göre hac, yüze yapılır. Kâbe'nin tavaf edilmesinin sebebi, Âdem'in yüzünün Kâbe toprağından yaratılmasıdır. Yani, asıl yüceltme, yüze yapılmaktadır. Bu nedenle, hac ibadeti Mekke ile sınırlı tutulamaz. Hurûfiler, Fazlullah'ın ölümünden sonra, hac ibadetinin mekanını Mekke'den Alıncak'a taşımışlardır:

Melâ'ik yüz koyup hâk-i şerîfine olur sâcid

Matâf-ı ehl-i vahdetdür mekân-ı Esterâbâdî (K 7/6)

Esterâbâdî'nin mekanı vahdet ehlinin tavaf yeridir. Melekler, şerefli toprağına yüz koyup secde ederler. Fazlullah Esterâbâdî, 1394 yılında Alıncak kalesinde başı kesilerek idam edilmiş ve buraya defnedilmiştir. Bu olay üzerine

Hurûfîler, hac yapmak üzere Alıncak’a gelmeye başlamışlar, Fazlullah’ın mezarını tavaf yeri olarak benimsemişlerdir. Abdûlbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler* adlı eserinde Hurûfîlikteki hac anlayışına dair şu bilgileri verir:

Hacları, Fazl’ın öldürüldüğü Alıncak’ta edâ edilir. ‘Maktelgâh’ dedikleri, Fazl’ın öldürüldüğü yerde ihrâma bürünüp orayı yedi kere tavaf ederler; Mârân-şâh (yılanlar şahı) dedikleri Miranşâh’ın yaptırdığı Senceriyye Kalesi’ne üç kere yedişer taş atarak Şeytan’ı taşlamış olurlar. Bunları, bütün hususiyetleriyle, Fazl’ın öldürülmesinden aşağı yukarı yirmi küsur yıl sonra yazılmış olan ‘*İstivâ-nâme*’den öğrenmekteyiz. (...) Fakat Hurûfîler, bu ibadet tarzlarını pek az bir müddet yürütebilmişlerdir; çünkü muahhar kaynaklarda bunlara ait hiçbir kayda rastlayamıyoruz. (Gölpınarlı, 1969: 152-153)

Vechünden ayru her kim Ka’be murâd idindi
Sa’yı Safâ’sız oldu farzı kazâya kaldı (G 296/4)

Her kim, yüzünden ayrı olarak Kâbe’ye gidip (Hac yapmak istedi), onların sa’yı Safâ’sız oldu, farzı kazaya kaldı. Haccın asıl manası, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimeyi yüceltmektir. Allah, kendi sureti üzerine yarattığı Âdem’in yüzüne otuz iki ilahi kelimenin işareti olarak otuz iki hat yazmıştır. Melekler, bu sebeple Âdem’e secde etmişlerdir. Secde ve ibadetler Âdem’in yüzüne yapılır. Âdem’in yüzü Kâbe toprağından yaratılmıştır. Haccın asıl manası, Âdem’in yüzünü yüceltmektir (Ballı, 2010: 84). Dolayısıyla, yüzden habersiz bir şekilde yapılan hac ibadeti anlamsızdır, boşunadır.

Hac, yüze –yani otuz iki ilahi kelimeye- yapılır. Hz. Âdem’in yüzü Kâbe toprağından yaratıldığı için, Kâbe tavaf edilmektedir. Tavafin asıl anlamı Hz. Âdem’in yüzünü ve dolayısıyla yüzde bulunan otuz iki hattın işaret ettiği otuz iki ilahi kelimeyi yüceltmektir. Hac ibadetinin bu yorumu, onu mekandan bağımsız hale getirmektedir. Bu nedenle Hurûfîler, Allah’ın kendisinde tecelli ettiği varlık olan Fazlullah’ın mezarını yeni hac mekanı olarak benimsemişlerdir. Haccın mekanı Mekke’den Alıncak’a taşınmıştır. Şeytan olarak, Fazlullah’ı idam ettiren Miranşâh’ın yaptırdığı Senceriyye Kalesi taşlanmıştır. Hurûfîlere göre; yüzü ve yüzdeki otuz iki

ilahi kelimeyi bilmeyenin haccı kabul olmaz, boşunadır. Çünkü asıl anlam yüzdedir; yani ilahi kelimelerdedir.

3.9. Hurûfîler

Bu başlık altında, *Arşî Divanı*’ndan hareketle, Hurûfîlerin kendilerini nasıl tanımladıklarını anlayamaya çalışacağız. ‘Hurûfîler kendilerini hangi konumda görmektedirler?’ ve ‘Hurûfîler kendilerini ve Hurûfî büyüklerini nasıl anlamaktadırlar?’ sorularının yanıtlarını arayacağız.

3.9.1. Hurûfî Büyükleri

Arşî’nin şiirlerinde geçen Hurûfî büyükleri Aliyyü’l-A’la ve Muhîfî’den ibarettir.

3.9.1.1. Aliyyu-l A’lâ

Asıl adı Ebu’l-Hasan-ı İsfahânî’dir; ancak Aliyyu-l A’lâ ismiyle tanınmıştır. Henüz gençken Fazlullah Esterâbâdî’ye intisap eden Aliyyu-l A’lâ, onun baş halifesidir. Fazlullah’ın idamından sonra Timurlular tarafından Hurûfîlerin takip edilmesiyle Suriye’ye kaçtı; ardından Anadolu’ya geçti. Kardeşi ile beraber burada Hurûfîliği yaymaya çalışan Aliyyu-l A’lâ, Bektâşîlere *Câvidânnâme*’yi Hacı Bektaş’ın yolu olarak tanıttı. Hurûfîlik öğretilerini dinin sırları olarak anlattı. Anadolu’da uzun bir süre kaldıktan sonra İran’a dönen Aliyyu’l-A’lâ, Alıncak’ta öldü ve Fazlullah’ın yanına gömüldü. Fazlullah’ın baş halifesinin, Hurûfîliği öğretmek amacıyla, *Câvidânnâme*’yi esas alarak yazdığı *Tevhîdnâme* ve *Kıyâmetnâme* adlarında eserleri mevcuttur. Bunun dışında; Fazlullah’ın kızı için yazdığı *Firaknâme*, kardeşinin ölümü üzerine kaleme aldığı *Mersiye-i Birâder*, önde gelen Hurûfîlerden Seyyid Kemâleddîn Hüseyin için nazmettiği *Mersiye-i Seyyid*

Kemâleddîn Hüseyin ve Kıyâmetnâme'nin devamı niteliğinde olan Mesnevî adlı eserleri bulunmaktadır (Aksu, 1989: 381).

Arşî Divanı'nda 9 numaralı gazelin tamamı Aliyyu'l-A'lâ hakkındadır:

Fazl-ı Ehade veliyy-i vâlâ
Kimdür dir isen 'Aliyy-i A'lâ (G 9/1)

Fazl-ı Ehad'in yüce ermişi kimdir dersen (o) 'Aliyy-i A'lâ'dır. Aliyyu'l-A'lâ, Fazlullah'ın yüce ermişlerindendir; o, büyük velilerdendir.

Keşşâf-ı rumûz-ı Fazl-ı Bârî
Fettâh-ı tılsım-ı kenz-i ahfâ (G 9/2)

Fazl-ı Bârî'nin işaretlerinin kaşifi; en gizli hazinelerin tılsımının fatihi... O, Fazlullah'ın işaretlerini keşfeden, Hurûfiliğin gizli hazinelerini fetheden kişidir. Sözkonusu gizli hazineler, Kur'an tevilleri ve Hurûfiliğin en derin manalarıdır.

Ser-çeşme-i tâlibân-ı te'vîl
Ser-halka-i 'âşıkân-ı şeydâ (G 9/3)

Tevîl taliplerinin piri; divane âşıkların halka başı... Aliyyu'l-A'lâ, tevîl konusunda bir üstaddır. Aynı zamanda o, divane bir Hak âşığı olup bu konuda en ileri gidenlerdendir.

Bînâ be-cemâl-i zât-ı zü'l-cûd
Dânâ be-kemâl-i zât-ı Mevlâ (G 9/4)

Cömertlik sahibi zatın yüzünü görücü; Mevlâ'nın zatının olgunluğunu bilici... Aliyyu'l-A'lâ, kendisinde bulunan ilmu'l-esmâ ile cömertlik sahibi zatın, yani Allah'ın, yüzünü görmüş; O'nun zatının olgunluğunu kavramıştır.

Ser-dâr-ı cüyûş-ı ehl-i tevhîd
Hâdî-i tarîk-i mülk-i ma'nâ (G 9/5)

Tevhit ehli askerlerine komutan; mana ülkesinin yoluna rehber... O, tevhid ehli kişilerin başıdır, onlara yol göstericidir. Hurûfiliğin mana ikliminde taliplere bir rehberdir.

Arz üzre odur halîfetu'llâh
Çarh üzre odur meh-i mücellâ (G 9/6)

Yeryüzünde Allah'ın halifesi odur; gökte parlak ay odur. Halife, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisidir. Hurûfî düşüncesine göre ise halife, otuz iki ilahi kelime olan Allah'ın işaretlerini yüzünde taşıyan insandır. Aliyyu'l-A'lâ, insanın bu yüce konumunun farkındadır ve yüzdeki hatların bizzat Allah olduğunu bilir. Bu nedenle o, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Dolayısıyla, cehalet karanlığındaki insanlara yol gösterir. Bundan dolayı Aliyyu'l-A'lâ, gecenin zifiri karanlığında yeryüzünü aydınlatan parlak bir ay gibidir.

Feyzinden anun bu 'Arşî dâ'im
Ahbâba ider beyân-ı esmâ (G 9/7)

Bu Arşî, onun ilminden daima dostlara isimleri anlatır. Arşî, dostlarına ve çevresindekilere Hurûfiliği ve ilahi isimleri anlatırken Aliyyu'l-A'lâ'nın ilminden faydalanır.

Vasıyy-i mutlak-ı Fazl-ı Hudânun
'Aliyy-i 'Âli-i A'lâ degül mi (G 281/6)

Mutlak Fazl-ı Hudâ'nın vasiyetini yerine getirmeye memur olan kişi 'Aliyy-i 'Âli-i A'lâ değil midir? Bu beyte göre, Fazlullah'ın Hurûfiliği yaymakla ilgili

vasiyetini yerine getirmekle sorumlu birinci kişi Aliyyu'l-A'lâ'dır; çünkü o, Fazlullah'ın baş halifesidir.

Âşıkân-ı cemâl-i Fazl-ı Hakuz

Hak-i pâ-y-ı 'Aliyy-i A'lâyuz (Tercî-i bend 1/III/22)

Fazl-ı Hakk'ın yüzünün âşıklarıyız; 'Aliyy-i A'lâ'nın ayağının toprağıyız.
Şair, Fazlullah''ın yüzüne aşkını dile getirip Aliyyu'l-A'lâ'nın yolunda olduğunu ifade etmektedir.

Aliyyu'l-A'lâ, Fazlullah'ın baş halifesi olan yüce bir Hurûfî ermişidir. Tevil ilminin üstadı ve Hurûfilik sırlarının fatihidir. Tevhid ehlinin başı ve mana ülkesinin rehberidir. Allah'ı aynelyakin görmüş bir Hak âşığıdır. O, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve cehalet karanlığında kalanların yolunu aydınlatacak bir ışıktır. Hurûflere pek çok şey öğretmiştir ve onlara dosdoğru yolu göstermiştir.

3.9.1.2. Muhîî

Muhîî 960/1553 yılında doğmuş, 1621'den önce vefat etmiştir. Bu şair hakkında kaynaklarda somut bilgiler yoktur. Bir divan şairi olan Muhîî, Arşî'nin şeyhidir; dolayısıyla bir Hurûfî mürşididir. Arşî Ergirikası'nda yaşadığına göre Muhîî de burada yaşamış olmalıdır. Şair, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla, on iki imama gönülden bağlıdır. Muhîî'nin *Dîvân-ı Muhîî*, *Keşf-nâme* ve *Kismet-nâme* adlarında üç eseri bulunmaktadır (Usluer, 2016: 27-28).

Arşî Divanı'ndaki 243 numaralı gazel Muhîî hakkındadır:

Gurûb itdi egerçi neyyir-i ma'nî Muhîîden

Tulû' itdi dil-i 'Arşîde âhir gün gibi rûşen (G 243/1)

Eğer mana güneşi Muhîti'den battıysa sonunda gün gibi aydınlık (olarak) Arşı'nın gönlünde doğdu. Bu beyit Muhîti'nin ölümünden sonra yazılmış olmalıdır; çünkü mana güneşinin Muhîti'den batması, onun ölmüş olabileceğini düşündürmektedir. Muhîti'nin, Arşı'nın şeyhi olduğunu düşünürsek, beyitte, Muhîti'den sonra şeyhlik postuna Arşı'nın oturduğunu düşünebiliriz. Ne yazık ki bu konularda kesin bilgiye ulaştıracak kaynaklar bulunmamaktadır.

Muhît olmuşdı evvel mâ-verâ-yı kevne ammâ kim

Bu dem 'arz itdi Rahmân sûretini 'arş-ı a'zamdan (G 243/2)

Önce, varlık ötesini kuşatmıştı ki bu zamanda Allah'ın katından Rahman suretini gösterdi. Varlık ötesi, mana âlemine işaret eder. Muhîti, mana âleminin fatihidir. O, Rahman suretini göstermiştir. Muhîti'nin Hurûfi olduğunu düşünürsek, bunu yüzdeki otuz iki ilahi kelimenin keşfiyle yaptığını söyleyebiliriz; çünkü Allah Âdem'i kendi suretinde, yani Rahman suretinde yaratmıştır. Bu nedenle tüm insanlar Rahman suretindedirler; fakat bazı insanlar bunun farkındadır, pek çoğu ise farkında değildir. Muhîti, farkında olanlardandır.

Muhît oldu gehî cûş u hurûş itdi tabâyı'da

Gehî 'arş-ı 'ulâya çıkıdı çekdi cümleden dâmen (G 243/3)

Bazen tabiatleri kuşatarak coşup taşıtı; bazen de en yüksek arşa çıkıp her şeyden etek çekti. Beyitte Muhîti'nin gönül ve ruh dünyasına işaret edilmiştir. Hurûfi düşüncesinde ve inanışında tabiatleri kuşatmak, otuz iki ilahi kelimenin bilgisiyle olur; çünkü her şey otuz iki kelimeden ibarettir. Arş, Âdem'in yüzüdür. En yüksek arşa çıkmak, yüzdeki hatların bilgisini edinip ruhen Allah katında yaşamaktır.

Gehî kenz-i İlâhî oldu Kur'ân-ı 'Azîm içre

Gehî şer'-i mesa'il 'ukdesinden açdı bin revzen (G 243/4)

Bazen Kur'an içinde ilahi hazine oldu; bazen de şariat meselelerinin düğümünden bin pencere açtı. Muhîti, Hurûfilik bilgisiyle yalnızca Kur'an'ın

hazinelerini, sırlarını öğreten değil; aynı zamanda şariat meselelerini de halleden, zorlukları ortadan kaldıran bir şeyhtir.

Muhîtinün derûnında olan dür-dâne-i vahdet
Sadeî-âsâ dil-i ‘Arşîde kıldı ‘âkıbet mesken (G 243/5)

Muhîti’nin gönlünde olan vahdet incisi, sonunda, Arşı’nin sedef gibi olan gönlünde konakladı. Muhîti, vahdet anlayışını Arşı’nin gönlüne koymuş bir mürşittir. Arşı, vahdet bilincini Muhîti’den almıştır.

Ey çarh-ı bî-vefâ yine ney ki bu resme hâl
Kıldun Muhîti gibi şeh-i kevni pâ-y-mâl (Terkib-i bend 2/I/1)

Ey vefasız dünya! Yine durum şu ki; Muhîti gibi (bir) varlık şahını ayak altına aldın. Şair, şeyhi Muhîti’nin ölümünden dolayı dünyayı vefasızlıkla suçlamaktadır. Muhîti, otuz iki ilahi kelimenin sırlarına vakıf olduğundan dolayı beyitte varlık şahı olarak anılmıştır.

Erbâb-ı ma’nî ol şehi her demde yâd idüp
Giryân olur gözinde sirişkin ziyâd idüp (Terkib-i bend 2/I/8)

Mana erbabı, o şahı her nefeste hatırlayıp gözünde gözyaşları çoğalarak ağlar. Mana erbabı, Hurûfîlerdir. Hurûfî topluluğu, Muhîti’yi her nefeste hatırlayıp onun ölümünden dolayı üzülen gözyaşı dökmektedir.

Makbûl-i bâb-ı der-geh-i Fazl olduğu için
Emr oldu durma gel didiler âsitânen (Terkib-i bend 2/II/12)

(Muhîti), Fazl dergahının kapısının makbulu olduğu için, payitahttan “Durma, gel!” diye emrolundu. Muhîti’nin vefatının sebebi, onun makbul bir kul olmasıydı. O, Fazlullah dergahında makbul bir kişi olduğundan dolayı, Allah

katından çağırılmıştır; ona “Durma, gel!” denilmiştir. Bu nedenle Muhîfî, zamansız bir şekilde ahirete göçmüştür.

‘İlmine Fazl-ı Hâlıkun olmuşdı reh-nümûn

Yetdi makâm-ı menziline eyledi sükûn (Terkib-i bend 2/IV/32)

Fazl-ı Hâlık’ın ilmine kılavuz olmuştu; (kabir) durağına varıp sessizliğe büründü. O, Hurûfîliğin kılavuzlarından biriydi; bir Hurûfî şeyhiydi. Sonunda kabirde sessizliğe büründü. Müritlerine yaptığı onca dersten, onca konuşmadan sonra ebedlere dek sustu.

Hâdî-i râh-ı şer idi ez-Fazl-ı lem-yezel

Câ’iz disem ki Mehdî-i sâhib-zamân idi (Terkib-i bend 2/V/37)

Sonsuz Fazl’ın şeriat yolunun birincisiydi. (Ona) ‘Zamanın Mehdî’si’ desem caizdir. Şaire göre Muhîfî, Fazlullah yolunun birincisiydi. Ona ‘Zamanın Mehdî’si’ dense yeridir.

Niçün ki gül-‘izâr-ı riyâz-ı na’îm idi

‘İlmine Fazl-ı Hâlıkun ol serv-i ser-firâz (Terkib-i bend 2/VI/42)

O başını yukarı kaldıran servi, Fazl-ı Hâlık’ın ilmiyle, Naim cennetinin gül yanaklısı idi. Muhîfî, Fazlullah’ın ilmi sayesinde istiva hattını bilmiş, yüzdeki yedi adet ümmî hattı sekiz yapmış, böylece cennetin sekiz kapısını açarak Naim cennetine ulaşmıştır.

Muhîfî, Hurûfî şeyhlerindendir ve Arşî’nin mürşididir. Otuz iki ilahi kelimenin sırrına sahip olan Muhîfî, mana âleminin fatihidir. Fazlullah yolunun kılavuzu, Allah katının makbul kuludur. O, *Kur’an*’ın sırlarını açığa çıkaran bir önder, şeriatin zorluklarını tek tek halleden bir hocadır. Arşî’ye göre Muhîfî, Hurûfîliğin en önde gelen kişisidir ve zamanın Mehdî’sidir.

3.9.2. Hurûfî Topluluğu

Bu kısımda, *Arşî Divanı*'nda Hurûfilerden genel olarak bahseden beyitler ve bendler incelenecektir.

Bâkıyât u sâlihâtun hakkı-çün
Ol gürûh-ı nâciyânun hakkı-çün (M 1/45)

Bakilerin ve salihlerin hakkı için, o kurtulmuş fırkanın hakkı için... Beyitte 'kurtulmuş fırka' olarak bahsedilenler Hurûfilerdir. Kurtulmuş fırka (gürûh-ı nâciye) ile ilgili hadis şöyledir: "Dikkat ediniz! Sizden önce Ehl-i Kitap olanlar 72 fırkaya bölündüler. Kuşkusuz bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72'si Cehennemde, biri Cennette olacaktır" (Oral, 2014: 295).

Hurûfilere göre gürûh-ı nâciye, Fazlullah'ın yolundan gidenlerdir. Aşağıdaki beyitte de Hurûfilerin kurtulmuş fırka olduğundan bahsedilir:

Hakkun sözi Rasûlün oldı hadîsi şâhid
Ol fırkaya kim oldı Fazl-ı Hudâ me'âvîn (G 222/4)

Hakk'ın sözü (ve) Resulün hadisi, Fazl-ı Hudâ'nın yardımcı olduğu o fırkaya şahit oldu. Yukarıda, Hz. Muhammed'in gürûh-ı nâciye ile alakalı hadisini zikrederek Hurûfilerin bu konudaki yorumunu açıklamıştık. *Kur'an*'da ise kurtulan fırka şöyle geçmektedir: "Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar" (İsra, 17/71). Hurûfî düşüncesine göre, ahirette verilecek olan kitapta yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime yazmaktadır. Dünyada bu kelimeleri varlıklarda müşahade edip okuyamayan, ahirette de okuyamaz ve cehennemi hak eder. Bu nedenle kurtulacak olan fırka, Hurûfilerden başkası değildir (Usluer, 2009a: 136). Bu konudaki ayet ve hadis, Hurûfilerin kurtulmuş fırka olduğuna şahitlik eder.

‘Arşiyâ der-gâh-ı ehl-i Fazldur dâru’l-emân

Nâci bunlardur necât bunlardan iste dâ’imâ (G 6/22)

Ey ‘Arşî! Eminlik yurdu Fazl ehlinin dergahıdır. Kurtulanlar bunlardır; kurtuluşu daima bunlardan iste. Şair, Hurûfî dergahının güvenli bir yer olduğunu ifade eder; çünkü burası, fırka-i nâciyenin, yani kurtulmuş olan fırkanın mekanıdır. Hz. Muhammed’in fırka-i nâciye hakkında şöyle bir hadisi bulunmaktadır: “Dikkat ediniz! Sizden önce Ehl-i Kitap olanlar 72 fırkaya bölündüler. Kuşkusuz bu ümmet de 73 fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan 72’si Cehennemde, biri Cennette olacaktır” (Oral, 2014: 295). Hurûfî topluluğu, bu hadiste belirtilen kurtulmuş grubun kendileri olduğunu iddia ederler; çünkü Hurûfilik akidesine göre yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin sırlarını bilmeyen Allah’a ulaşamaz ve ahirette kendisine verilecek olan, içinde otuz iki harfin yazılı olduğu amel defterini okuyamayıp cehenneme gider. İstiva sırrını bilmeyen cennete ulaşamaz. İlahi kelimelerin ve istiva hattının sırlarını bilen tek grup ise Hurûfilerdir. O halde kurtulan fırka bunlardır. Bu sebeple kurtuluş da yalnızca Hurûfî topluluğundan istenir. Aşağıdaki beyit de fırka-i nâciye hakkındadır:

Yetmiş üçüncü nâcî bunlardur ümmet içre

Ger hüccet ister isen bî-hadd ü ‘ad berâhîn (G 222/5)

Eğer sınırsız ve adetsiz deliller istersen; ümmet içinde kurtulmuş olan yetmiş üçüncü (fırka) bunlardır. Bu beyit de, kurtulacak olan fırkanın Hurûfiler olduğunu söylemekte; Hz. Muhammed’in bu konudaki hadisine telmihte bulunmaktadır. Beyte göre; sınırsız ve adetsiz deliller isteyenler Hurûfilere gitmelidir; çünkü Fazlullah’ın takipçileri, bu delillerin sahibidir.

Olardur hâdi-i râh-ı hidâyet

Olardur vâli-i mülk-i velâyet (M 2/51)

Kurtuluş yolunun birincileri onlardır. Velilik ülkesinin valisi onlardır. Hurûfîler, kurtulacak olan fırkadır. Onlar, Fazlullah'ın öğretileri sayesinde velilik mertebesine yükselmişlerdir.

Olardur Hızırı devr-i rûzigârun
Olardur mahremi Perverdigârun (M 2/52)

Zamanın Hızır'ı onlardır; Rızıklandırıcı'nın mahremi onlardır. Beyitte Hızır, ölümsüzlüğün sembolüdür. Hurûfîler, ilmu'l-esmâ sayesinde ölümsüzlüğe kavuşmuşlardır. İlâhi kelimeler sonsuzdur, ezeli ve ebedidir. Her varlık ilâhi kelimelerden yaratıldığı için, şeylerin asılları da ölümsüzdür. Aslını gören, ölüm diye bir şeyin var olmadığını anlar. Ölüm, yalnızca bir hayal olan, somut bir gerçekliği olmayan bedeni ortadan kaldırır. Hurûfîler, Fazlullah'ın öğretileri sayesinde ilâhi harfleri öğrenmiş ve kendi asıllarını görmüşlerdir. Bu nedenle onlara ölüm asla erişemez. Hurûfî topluluğu, otuz iki ilâhi kelimenin bilgisi sayesinde Allah'ı bizzat görmektedirler; çünü Allah, otuz iki ilâhi kelimenin kendisidir. Dolayısıyla Hurûfîler, rızıklandırıcı olan Allah'ın mahremidirler.

Olardan iste 'ilm-i enbiyâyı
Olardan sor rumûz-ı evliyâyı (M 2/53)

Peygamberlerin ilmini onlardan iste; nebilerin işaretlerini onlardan sor. Fazlullah, peygamberlerin dahi açıklayamadığı sırları açıklamış, dinde hiçbir zorluk ve hiçbir boşluk bırakmamıştır. Fazlullah'tan ders alanlar, peygamberlerin ilmine ve nebilerin işaretlerine vakıftırlar. Bundan dolayı, onlara sözkonusu konularda sorular sorulabilir.

Ol kenz-i ma'rifet kim kalmışdı enbiyâdan
Bunlara oldı zâhir mahfî olan hazâ'in (G 222/3)

O nebilerden kalan marifet hazinesi, gizli olan hazineler, bunlara belli oldu. Peygamberlerin ilimleri, hatta peygamberlerin dahi bilmediği ve açıklayamadığı sırlar hazinesi, tevil ilmi yoluyla Hurûfilere belli olmuştur.

Nübüvvet mülkine bürhân olardur
Velâyet tahtına sultân olardur (M 2/54)

Peygamberlik devletine delil onlardır; velilik tahtının sultanı onlardır. Hurûfîler, peygamberlerin delilidirler ve elde ettikleri ilim sayesinde veliliğin en üst mertebesinde dirler.

Bu güftâr-ı beşârâtı işit ‘Arşîden ey tâlib
Ricâlu’llâhdur şimdi kesân-ı Esterâbâdî (K 7/7)

Ey talip! Bu müjde sözünü Arşî’den işit; şimdi Esterâbâdî’nin insanları evliyadır. Fazlullah Esterâbâdî’ye mensup olanlar, elde ettikleri ilim sayesinde evliyalık mertebesine çıkmışlardır. Bu, büyük bir müjdedir ve bu müjdeyi Arşî vermektedir.

Kim ki ricâl-i gaybı görmek diler mu’âyin
Erbâb-ı Fazl-ı Hakkı görsün olup mukârin (G 222/1)

Kim gayb perdesine bürünmüş mübarek kimseleri açık bir şekilde görmek isterse yaklaşıp Fazl-ı Hak erbabını görsün. Hurûfî topluluğu, dünyadan gelip geçmiş ve ahiret âlemine göçmüş mübarek kişilerin apaçık benzerleridir. Eski zamanlarda yaşamış mübarek kişileri görmek isteyenler, Hurûfilere bakmalıdırlar.

Pergâr-ı devre merkez bunlar durur muhakkak
Tahtına kâ’inâtun bunlar durur selâtîn (G 222/2)

Devrin pergelinin merkezi muhakkak bunlardır; kainatın tahtına sultan bunlardır. Hurûfîler, elde ettikleri ilim sayesinde kainata sultan olmuşlardır. Otuz iki

ilahi kelimeyi bilen Hurûfî topluluğu, otuz iki kelimedен yaratılan kainata hükmedebilir. Bundan dolayı devrin merkezi, Hurûfîlerden başkası değildir.

Devr-i zühâlde bunlar oldu halîfe-i ‘arz
İnkâr iden bu kavmi oldu kamu melâ’în (G 222/6)

Zühâl devrinde bunlar yeryüzünün halîfesi oldu. Bu kavmi inkar eden herkes lanetlenmiştir. Zühâl devri, Hurûfîlere göre, kıyametin yaklaştığı dönemdir. Bu dönemde Hurûfîler yeryüzünün halîfesi olmuştur. Hurûfîleri inkar edip bu inanca ve düşünceye tavır alanlar, bu öğretinin müritlerine eziyet edenler lanetlenmiştir.

Olmak dileyen mukarreb-i Mevlâdan
Olsun sulehâ-i Fazl-ı bî-hem-tâdan (G 229/1)

Mevlâ’nın yakınlarından olmayı dileyen; eşsiz Fazl’ın salihlerinden olsun. Allah’a yakın olmak isteyen, Fazlullah’ın yoluna girmelidir; Hurûfî topluluğuna katılmalıdır.

Uy ehl-i Fazla insâniyyet öğren
Ne lâzım ihtilât-ı dîv ü dedden (G 248/3)

Fazl ehline uy, insanlık öğren. Dev ve yabani hayvanın karışmasına ne gerek var? İnsanlık, Fazlullah’ın yolundakilerin bir özelliğidir. Diğerlerinde bu özellik yoktur.

Serâsîme gezerdüm vâdî-i hayretde bî-hâsıl
Ulaştım meclis-i erbâb-ı ‘irfâna bi-hamdi’llâh (G 260/2)

Hayret vadisinde sersemce boş boş gezerdim. Allah’a hamd olsun, irfan erbabının meclisine ulaştım. Arşî, hayret vadilerinde boş boş gezdiğini; ama sonra irfan erbabı olan Hurûfîlerin meclisine ulaştığını söyler ve bunun için Allah’a

şükreder. Muhtemelen şair, Hurûfî olmadan önce başka tarikatlarda bulunmuş; fakat hiçbirini beğenmeyip arayışına devam etmiş, sonunda Hurûfî topluluğuna katılmıştır.

Erbâb-ı tahkîk olmaz mukayyed ahlâf-ı dehrün cem’iyyetinden
Anlar irişdi Fazl-ı Hudâdan nâz-ı na’îme feyz-i ‘azîme (279/4)

Hakikat erbabı, dünya mütteliklerinin topluluğuna bağlı olmaz. Onlar, Fazl-ı Hudâ (sayesinde) refah ve bolluğa, büyük bir ilme erişti. Hakikat erbabı, Hurûfîlerdir. Onlar, dünyevi şeylere bağlı değildirler; çünkü zaten Fazlullah’ın ilmi sayesinde refah ve bolluğa, aynı zamanda büyük bir ilme ulaşmışlardır. Dünyanın zenginlikleri, Hurûfîliğin verdiği ilmin zenginliği ile boy ölçüşemez.

‘İlm-i te’vili gel okı bizden
Tâ sana feth ola kelâmu’llâh (Tercî-i bend 1/II/11)

Gel, tevil ilmini bizden oku ki sana Allah’ın sözleri açılsın. Allah’ın sözlerinin manası ancak tevil ilmi sayesinde açığa çıkar. Bu ilim, Fazlullah tarafından keşfedilmiştir; dolayısıyla Hurûfîlere aittir. Şair, Allah sözünün manasını anlamaya talip olanları, isteklerine ulaşmaları için Hurûfî topluluğuna çağırmaktadır.

Bende-i Fazl-ı kibriyâyuz biz
Vâris-i ‘ilm-i enbiyâyuz biz (Tercî-i bend 1/I/8)

Biz, Ulu Fazl’ın kullarıyız. Biz, peygamberler ilminin varisleriyiz. Fazlullah’a bağlı olan Hurûfîler, peygamberlerin ilmine varis olmuşlardır.

Ey tâlib olan zâta aç gözün uyar cânın
Gel sırr-ı Hakî gûş it Fazlun hulefâsından (G 223/2)

Ey zâta talip olan! Gözünü aç, canını uyar; gel, Fazl’ın halifelerinden Hakk’ın sırrını işit. Allah’ın sırlarını bilenler Fazlullah’ın halifeleridir; Allah’a talip olanlar onlardan yardım istemelidir.

Men ledün ‘ilmin okı anlardan
Tâ sana feth ola sırr-ı dakîk (Tercî-i bend 3/VI/53)

Onlardan ‘men ledün’ ilmini oku ki sana ince sırlar açılsın. Arşî’ye göre Fazlullah, ledün ilmine sahiptir ve bu ilmin tevilini keşfetmiştir (Arşî, K 8/5). O, bu ilmi takipçilerine aktarmıştır. Bu nedenle Hurûfîler, ledün ilmine sahiptir. İnce sırların kendilerine açılmasını isteyenler, Hurûfî topluluğundan ledün ilmini okumalıdır.

Âhirüz gerçi ümmet-i vasatuz
Dâd-ı Fazl-ı Hak oldu bize güvâh (Tercî-i bend 1/II/12)

Orta yol ümmeti olsak da (biz) sonuz; Fazl-ı Hakk’ın ihsanı bize tanık oldu. Müslümanların orta yol ümmeti olduğuna dair *Kur’an* ayeti şudur: “Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık...” (Bakara, 2/143). Hurûfîler Müslümandır; yani orta yol ümmetine dahildir. Bununla birlikte onlar, İslam ümmeti içinde ortalarda değil, en sondadır; çünkü kıyamet yaklaşmış, Mehdi ve Mesih olan Fazlullah yeryüzüne inmiştir. Fazlullah, takipçilerine otuz iki ilahi kelimeye dair öğretisiyle büyük bir bağışta bulunmuş; kendisinden sonra yeryüzüne ilahi bir görevle hiç kimse gelmeyeceği için onların son fırka olduğuna tanıklık etmiştir. Bu nedenle, Fazlullah’ın izinden giden Hurûfîler, İslam ümmetinin en son fırkasıdır.

Kendü vechi kitâbını okıyan
Şübheden çıkdı oldu ehlu’llâh (Tercî-i bend 1/II/14)

Kendi yüzünün kitabını okuyan şübheden çıkıp Allah ehlinden oldu. Kendisi otuz iki ilahi kelime olan Allah, insanın yüzüne bu kelimeleri hatlar vasıtasıyla yazmıştır. Bu sebeple yüz, bir çeşit kitaptır. Hurûfîler bu kitabı okuyarak Allah’a ulaşır, Allah ehlinden olurlar.

Âşıkân-ı cemâl-i Fazl-ı Hakuz

Hak-i pâ-yı ‘Aliyy-i A’lâyuz (Tercî-i bend 1/III/22)

Fazl-ı Hakk’ın yüzünün âşıklarıyız. ‘Aliyy-i A’lâ’nın ayağının toprağıyız. Hurûfîler, Fazlullah’ın yüzüne aşkla bağlıdırlar; çünkü bu yüz, Allah’ın yüzünden başkası değildir. Otuz iki harf olan Allah, bu harfleri insanın yüzüne yazmış; böylece insanı kendi sureti, yani Rahman sureti üzerine yaratmıştır. Bundan dolayı, Fazlullah’ın yüzüne bakan Hurûfîler, bu yüzde Allah’tan başkasını görmezler. Aliyyu’l A’lâ, Fazlullah’ın baş halifesidir. Hurûfîler, onun ayağının toprağıdırlar ve onun yolundadırlar.

Dut dâmen-i ehl-i Fazl-ı muhkem

Zahid ko riyâ-yı zühdi elden (Tercî-i bend 2/IV/28)

(Ey) zahit! Fazl’ın korunmuş ehlinin eteğini tut; zühd riyasını elden bırak. İnsanları kurtaracak olan şey zühd değil, Fazlullah’ın her türlü tehlikeden, şirkten, şeytandan ve yoldan sapmışlıktan korunmuş takipçilerine bağlılıktır; çünkü zühd ikiyüzlülükten başka bir şey değildir.

Bâg-ı cennetde tena’’um kılmaga erbâb-ı Fazl

Meyve-i şâh-ı dıraht-ı müntehâdur sî vü dü (G 253/6)

Otuz iki, Fazl erbabının cennet bağında rahat etmesi için, müntehâ ağacının dalının meyvesidir. Otuz iki, Hurûfîlerin cennete gitmelerini sağlayacak olan Sidre-i Müntehâ ağacı meyveleridir.

Hamdû li’llâh kim kelâm-ı Fazl-ı Hakka mazharuz

Bist ü heşt ü sî vü dü harfe ser-â-pâ masdaruz

Men ‘aref sırrına irdük rûh iline reh-berüz

Ya’ni kim mülk-i serîr-i ma’rifetde serverüz

Zübde-i eşyâ bizüz arz-ı sadefde gevherüz (Muhammes 2/1)

Allah’a şükürler olsun ki Fazl-ı Hakk’ın sözüne mazharız. Baştan ayağa, otuz iki harfin çıktığı yeriz. ‘Men ‘aref’ sırrına erdik, ruh iline rehberiz; yani, bilgi tahtının ülkesinde reisiz. Eşyanın özü biziz, yeryüzü sedefinde inciyez. Hurûfiler, Fazlullah’ın sözüne erişmişlerdir; bundan dolayı baştan ayağa otuz iki harfin görüldüğü yer olduklarını bilirler. ‘Men aref’ sözü, “Kendini bilen Rabbini bilir.” hadisine telmih yapmaktadır (Ayhan, 2015: 46). Hurûfiler, kendilerindeki otuz iki harfi bildiklerinden dolayı Allah’ı da bilirler; çünkü Allah bizzat otuz iki harftir. İnsan ile Allah’ın otuz iki harfte buluşmasının nedeni, otuz iki harften ibaret olan Allah’ın Âdem’i bu harfler üzerine yaratmasıdır. Hurûfiler, bu bilgilerinden dolayı ruh ilinin rehberi, bilgi ülkesinin reisi dirler. Yaratılan her varlıkta otuz iki ilahi kelimededen bazıları bulunmaktadır; fakat insanda bu kelimelerin hepsi mevcuttur. Bundan dolayı insan, yeryüzü sedefinin incisidir ve şeylerin özüdür.

Yerde gökde ne ki var zâtumuza mülhakdur
Zâtumuzdur ki tabâyı’da şeh-i mutlakdur
Dilümüz anlamaz kimse bizüm muglakdur
Her ne sâdır ola bizden kamu fi’l-i Hakdur
Fâ’il-i mutlaka biz âlet ü biz esbâbuz (Tahmis 2/2)

Yerde (ve) gökte ne varsa zatımıza katılmıştır. Zatımızdır ki tabiatte mutlak şahtır. Bizim dilimiz kapalıdır, kimse anlamaz. Bizden ne ortaya çıkarsa hepsi Hakk’ın işidir. Biz, mutlak yapana aletiz ve sebepleriz. İnsan, otuz iki ilahi kelime üzerine yaratılmıştır. Kainattaki her şey bu ilahi kelimelerden yaratıldığı için, yerde ve gökte olanlar Âdem’in, yani insanın, zatında bulunur. Dolayısıyla insan, yaratılış bakımından üstün olduğu tabiatin şahıdır. Beyte göre; Hurûfilerin dili kapalıdır, yazdıkları ve söyledikleri, yalnızca Hurûfilerin bildiği işaretlerle doludur. Bu nedenle onları kimse anlamaz. Her şey otuz iki kelimededen yaratıldığı ve Allah bizzat kelimenin kendisi olduğu için Hurûfilikte vahdet anlayışı bulunmaktadır. Beyitte geçen “Bizden ne ortaya çıkarsa hepsi Hakk’ın işidir.” sözü bunu doğrulamaktadır. İnsan, mutlak eylem sahibinin aleti ve onun için (sözde) sebeplerdir.

Vechümüz kılmışuz Allâha ezelden teslîm
İtmişüz sî vü dû esmâ-i Hudâya tefhîm
Fazl-ı Hak kıldı bize ‘ilm-i ledünni ta’lîm
N’ola ger çâkerümüz olsa şeh-i heft-iklîm
Cezbe-i ‘aşk-ı İlâhi ile ser-kullâbuz (Tahmis 2/3)

Yüzümüzü ezelden Allah’a teslim etmişiz. Hudâ’nın otuz iki ismini büyük saymışız. Eğer kölemiz yedi iklimin şahı olsa şaşılır mı? İlâhi aşkın cezbesiyle sarhoşuz. Bu beyitte elest bezmi mazmunu bulunmaktadır. Bu olay Kur’an’da şöyle geçmektedir: “Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ demişti. Onlar da, ‘Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)’ demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, ‘Biz bundan habersizdik.’ dememeniz içindir” (A’râf, 7/172).

‘Arşiyâ bizdedür esrâr-ı Sevâd-ı A’zam
Vâris itdi bizi ‘ilmine habîb-i Ekrem
Bize döndür yüzün ey tâlib-i ‘ilm-i Âdem
Ey Muhîtî bizüz ol ‘ukde-güşâ-yı ‘âlem
Ya’ni mîr-i ‘urefâ şehir-i ‘ulûma bâbuz (Tahmis 2/7)

Ey ‘Arşî! Ulu şehir (olan Mekke’nin) sırları bizdedir. Habîb-i Ekrem bizi ilmine varis kıldı. Ey Âdem ilminin talibi! Yüzünü bize döndür. Ey Muhîtî! O âlemin düğüm çözücüsü biziz; yani, arifler başı (olan) ilimler şehrine kapıyız. Hurûfîler, otuz iki ilâhi kelimenin bilgisine sahiptir ve bu kelimeler her şeyin bilgisini içermektedir. Dolayısıyla, Hurûfîlerin bilmeyeceği bir ilim, bir sır veya bilgi yoktur. Mekke’nin sırları, Hz. Muhammed’in ve Hz. Ali’nin ilmini Hurûfîler bilmektedirler. Onlar, Hz. Muhammed’in ilmine varistirler. Kainatta düğüm haline gelmiş ne kadar çok problem varsa Hurûfîler bunları çözebilir. Onlar, ariflerin içerisinde bulunduğu ilim şehrinin kapısıdır. Yani Hurûfîler, istemedikleri kişileri ilim kapısına almayabilirler. Bir başka deyişle; ilmi elinde tutan Hurûfîler, ariflerin üzerinde yer almaktadırlar.

Ser-tâ-be-kadem kelâm-ı tenzîlüz biz
Keşşâf-ı beyân-ı ‘ilm-i te’vîlüz biz
Hall itmege ‘ukde-i kelâmu’llâhı
Bî-perde işit ki ehl-i tafsîlüz biz (Rubai 17)

Biz, baştan ayağa, indirilmiş sözüz. Biz, tevil ilminin sözünün kaşifleriyiz. Biz, Allah sözünün düğümlerini çözmek için, perdesiz işit ki, uzun uzadıya anlatıp açıklayan kimseleriz. Her şey gibi Hurûfîler de baştan ayağa sözden ibarettir; ancak bu söz, gökten indirilmiştir, yani ilahidir. Fazlullah tevil ilmini bulan kişidir ve bunu takipçilerine de öğretmiştir. Dolayısıyla Hurûfîler, tevil ilminin sahipleridir. Onlar, Allah sözünün anlaşılmayan yönlerini tevil ilmine başvurarak çözmektedir.

Hurûfîler fırka-i nâciyedir, yani kurtulmuş fırkadır; çünkü ahirette insanın eline verilecek olan ve içinde otuz iki ilahi kelime yazan amel defterini okuyabilecek tek grup onlardır. Böylece Hurûfîler cennete, diğerleri ise cehenneme gideceklerdir. Kurtulmuş fırkadan olanların dergahı emniyetli bir yerdir. Kurtuluş daima onlardan istenir. Fazlullah’ın takipçileri, kendi varlıklarının esasen ilahi kelimelerden ibaret olduğunu bildikleri için ölümsüzdürler, zamanın Hızır’ıdır. ‘Men aref’ sırrının sahibi olan Fazlullah takipçileri, Hurûfîlik öğretisi sayesinde velidirler, Allah’ın mahremidirler. Tevil ilmiyle Allah’ın sırlarını öğrenmişlerdir. İlimde peygamberlerin varisleridirler. Otuz iki kelimeyi bildikleri için, bu kelimelerden yaratılan kainata sultan olmuşlardır. Onlar devrin merkezi, yeryüzünün halifesi, insanlığın örnek şahsiyetleri, irfan sahipleri ve hakikat erbabıdır. Dünyanın nimetleri onların ruhunu etkilemez. Hurûfîler, bir Müslüman olarak, orta yol ümmetindendirler; ancak Fazlullah’ın, yeryüzüne ilahi görevle gelen son kişi olmasından dolayı, son fırkadırlar.

IV. BÖLÜM: *ARŞİ DİVAN*'NINDA HURÛFİLİK VE BEKTÂŞİLİK MÜNASEBETLERİ

Fazlullah Esterâbâdî'nin idam edilmesinden sonra, gerek Timurlular tarafından Hurûfilere yönelik baskı ve idamlar sebebiyle ve gerek Hurûfiliği tebliğ etme amacıyla pek çok Fazlullah takipçisi Anadolu'ya gelmiştir. Bunlar arasında en dikkat çekenleri Fazlullah'ın halifelerinden Aliyyü'l-A'lâ ve Seyyid Nesîmî'dir.

Emir Seyyid Ali diye de bilinen Aliyyü'l-A'lâ, kardeşiyle beraber Suriye ve Şam üzerinden Anadolu'ya geçmiştir. Burada Hurûfiliği yaymak amacıyla *Tevhîdnâme* ve *Kıyâmetnâme* adlı iki eser telif ederek Anadolu'nun farklı yerlerine seyahatlere çıkmıştır. Bir süre Hacı Bektaş Tekkesi'nde kalan Aliyyü'l-A'lâ, dervişlere *Câvidânnâme*'yi 'Hacı Bektaş'ın yolu' olarak tanıtmış, bu kitaptaki bilgileri sır olarak öğretmiş ve dervişlerden, öğrendikleri şeyleri gizli tutmalarını istemiştir (Aksu, 1989 : 381). Bektâşîliğin Hurûfilik ile ilk münasebeti bu olmalıdır.

Fazlullah Esterâbâdî'ye intisap edip Bakü ve Şirvan'da bir süre onunla yaşayan Seyyid Nesîmî, tıpkı Aliyyü'l-A'lâ gibi, Fazlullah'ın öldürülmesinden sonra Anadolu'ya geçmiş ve I. Murad döneminde Bursa'ya ulaşmıştır; ancak burada pek iyi karşılanmamıştır. Onun Hacı Bayrâm-ı Veli ile görüşme isteği, kendisinin Hurûfî olmasından dolayı kabul edilmemiştir. Nesîmî, Anadolu'da tutunamayarak Hurûfilerin çok olduğu Halep şehrine gitmiş ve burada Fazlullah takipçilerine şeyhlik yapmıştır. Ünü o kadar yayılmıştır ki Dulkadiroğlu Ali Bey ile Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ı bile etkilemiştir. Ancak Halep ulemâsı, Seyyid Nesîmî'nin öğretilerini İslâm'a aykırı bulmuş ve onun öldürülmesi hakkında fetva çıkarmıştır. Bunun üzerine Seyyid Nesîmî, derisi yüzülerek ve başı kesilerek idam edilmiştir (Bilgin, 2007: 3-4). Fazlullah'ın halifelerinden biri olan ve muhtemelen Hurûfiliği yaymak üzere Anadolu'ya gelen Seyyid Nesîmî'nin Alevî-Bektâşî geleneğinde yedi büyük ozandan biri sayılması, Hurûfilik ile Bektâşîliğin münasebeti sonucu olmalıdır.

Alevî-Bektâşîlerin yedi büyük ozandan saydıkları bir diğer isim Vîrânî Abdal'dır. Vîrânî Abdal, 17. yüzyıl şairlerindendir. Hurûfidir, ancak onun Hurûfliği Fazlullah, Seyyid Nesîmî, Emir Gıyaseddin Muhammed ve Muhyiddin Abdal kadar değildir. Bir *Divan*'ı ve bir de *Risale*'si vardır. *Risale*'si *Nazm u Nesr-i Hazret-i Vîrânî Baba, Fakr-nâme* ve *İlm-i Câvidân* gibi adlarla neşredilmiştir (Usluer, 2014: 95-98). Bu *Risale*, Bektâşîlik ve Hurûfliğin harmanlandığı bir kitap olma özelliği taşır. Samet Karahüseyin'in de dikkat çektiği gibi, Vîrânî Abdal'ın eseri, tam bir Hurûfî kitabı olmasa da Hurûfliğin pek çok konusunu anlatmış, neredeyse Hurûfî kaynaklarındakiler kadar ilgili terminolojiyi kullanmıştır (Karahüseyin, 2017: 115-116). O halde, Vîrânî Abdal'ın kitabı, Hurûfîlik ile Bektâşîlik arasındaki etkileşime dair bir kanıt olarak sayılabilir.

Çalışmamızda temel kaynaklardan biri olarak kabul ettiğimiz Fazlullah Esterâbâdî'ye ait *Câvidânnâme* adlı kitabın *Dürr-i Yetîm* isimli tercümesi, Derviş Murtaza adlı bir Bektâşî tarafından yapılmıştır:

Ve ba'd-ez-ân bi-izni'l-lâh ve bi-şefâat-i hândân-ı Hazret-i Şâh-ı Merdân ve be-inâyet-i Fazl-ı Yezdân ve be-himmet-i kutbü'l-evliyâ Hâc Bektâş Velî el-Horasânî salavâtü'l-lâhi te'âlâ aleyhim ecmaîn fakîrû'l-hakîr Derviş Murtazâ ve Bektâşî min fukarâ-i Hazret-i Şâh-ı Necef ba'd-ez hicret-i Hazret-i Resûl aleyhi's-salâtu ve's-selâm fî târih-i gayn u hı ve mîm (1048) fî zamânî matlûb-ı tâlibân ve ma'sûk-ı âşıkân ve mahall-i ârifân rahmetu'l-lâhi aleyh bu Câvidânnâme-i ilâhî lisân-ı Türkî üzerine tercüme eyledi ve bu nâme-i ilâhîye Dürr-i Yetîm diye isim verdi... (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 31-32)

Bazı araştırmacılar da Hurûfîlik ile Bektâşîlik arasındaki münasebete dikkat çekmişlerdir. Hasan Hüseyin Ballı, Hurûfîlik hakkında şu yargıda bulunur: “Hurûfîlik, Alevîlik ve Bektâşîlik'e o kadar sirayet etmiştir ki; Hurûfliği, Alevîlik ve Bektâşîlikten ayırmak mümkün değildir. Örneğin, günümüz Alevîlerinin çok kullandığı ‘Bizim haccımız insanadır.’ cümlesinin kaynağı Hurûfîlikteki insan anlayışdır” (Ballı, 2012: 382). Abdülbaki Gölpınarlı'ya göre Hurûfîlik, Bektâşîliğin temel dayanaklarından biridir: “Hurûfliğin, Bektâşîliğe aslî bir umde olarak dahil

olduğunu ve Bektâşîliğin muhtelif akidelerinden bir tanesini teşkil ettiğini bildiğimiz gibi...” (Gölpınarlı, 1992: 283). Aynı yazar, bir başka yerde ise 16. yüzyıl Bektâşîlerinde Hurûfilik ilk planda olduğunu ifade eder: “Bektâşîlerin X. Yüzyılda (XVI) yaşayanlarında Hurûfilik ilk plandadır ve esas inançtır; onların Abdâl, Kalenderî, yahut Bektâşî oluşları çok geride kalmaktadır ve âdeta Hurûfilik örtün bir perdedir” (Gölpınarlı, 1969: 158). Ahmet Yaşar Ocak’a göre; ilk kez Hacı Bektâş-ı Veli’nin kullandığı ‘ışık’ terimi, Hurûfiler için de kullanılmaktadır (Ocak, 1999: 105-107).

Hurûfilik ile Bektâşîlik arasında bir münasebet olduğu açık ve kesindir. Bu konu ile alakalı olarak bizi ilgilendiren şey ise, *Arşî Divanı*’nda sözkonusu ilişki ile alakalı beyitlerin bulunup bulunmadığı ve bu ilişkinin ne derecede olduğudur. Tabi ki *Divan*’da bunu araştırmadan önce, Arşî’nin Bektâşîlikle ilgisi olup olmadığını bilmek gerekir. Şuara tezkirelerinde adı geçmeyen ve hayatı hakkında çok az şey bilebildiğimiz bir şairin biyografisi ile ilgili olarak kullanabileceğimiz elimizdeki en önemli malzeme, onun şiirlerinden başka bir şey değildir.

Atilla Özkırımlı, Bektâşîlik ile alakalı olarak şöyle der: “Ali sevgisi Bektâşîlikte her şeyin üstündedir ve Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, üçünün tek bir nûr olduğu inancına dayanır. Tenasuh (ruhun bir insanın bedenine girmesi ve onunla birleşmesi), tevellâ ve teberrâ da başlıca inançlar arasındadır” (Özkırımlı, 1990: 121). Hurûfî bir şair olan Arşî’nin *Divan*’ını incelediğimizde, yalnızca 7 numaralı kasidenin redifi Fazlullah’la alakalı olarak ‘-ı Esterâbâdî’dir. Bununla beraber, Hz. Muhammed ile alakalı rediflerin sayısı altı¹³ iken Hz. Ali ile alakalı olan rediflerin sayısı yedidir¹⁴. Bu durum, Arşî’nin Hz. Ali’ye karşı büyük bir sevgi duyduğunu gösterir. Dahası; *Divan*’daki pek çok kaside, gazel ve diğer nazım şekillerinde on iki imamdaki bahsedilmiştir ve 150 numaralı gazelde Yezid’e lanet edilmiştir ki bunlar da teberrâ ve tevellâ örneğidir. Ayrıca Arşî, 308 numaralı gazelinde Hacı Bektâş-ı

¹³ G 21: ‘-i Habîb’ redifli, G 25: ‘-ı Habîb’ redifli, G 286: ‘-i Muhammedî’ redifli, Müseddes 1: ‘Peygamberün’ redifli, Tuyug 6: ‘-dur Muhammed’ redifli, Tuyug 7: ‘-dur Mustafâ’ redifli.

¹⁴ K 4: ‘-sın yâ ‘Alî’ redifli, G 45: ‘yâ ‘Alî meded’ redifli, G 205: ‘-ı ‘Alîyem’ redifli, G 228: ‘ ‘Aliden’ redifli, Tuyug 11: ‘-dur Murtazâ’ redifli, Tuyug 12: ‘-dür ‘Alî’ redifli, Rubâî 15: ‘-dur Haydar’ redifli.

Veli'den bahsetmektedir. *Divan*'daki şiirlerin bu özelliğinden dolayı şairin Bektâşî olması kuvvetle muhtemeldir.

Arnavutluk'ta yer alan Ergirikasrı kasabasında Bektâşîlerin de yaşadığı bilinmektedir (Kiel, 1995: 299). Arşî'nin, hayatının bir bölümünü burada geçirdiğini *Divan*'ından öğrenmekteyiz. Şairin, kendisi gibi bir Hurûfî olan Muhîtî Dede'ye, Ergirikasrı'ndaki bir Bektâşî tekkesinde bağlanma ihtimali hayli yüksektir. Fatih Usluer, bununla ilgili olarak şöyle der: "Hatta Ergirikasrı'ndaki Tekye Mahallesi, adını muhtemelen Muhîtî ve Arşî'nin başında bulunduğu, bugüne kadar varlığı devam etmemiş olan, Bektâşî Tekkesinden almıştır" (Usluer, 2016: 27). Bu bilgi, Arşî'nin Bektâşî olma ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir. Hatta, Fatih Usluer, Arşî'nin bir Bektâşî olduğunu ifade etmektedir (Usluer, 2010: 1367). Tabi ki Arşî'nin Bektâşîliği değil Hurûfîliği ön plandadır. Onun *Divan*'ı bunun en büyük kanıtıdır. O, Bektâşîlik kisvesi altında gizlenen Hurûfilerden olmalıdır.

Arşî Divanı'nda hem Hurûfîlik hem de Bektâşîlik özellikleri taşıyan bazı beyitler şunlardır:

Yâ 'Alî esrâr-ı Fazl-ı Kibriyâsın yâ 'Alî

Yâ 'Alî bâb-ı 'ulûm-ı Mustafâsın yâ 'Alî (K 4/1)

Yâ Ali! (Sen) Fazl-ı Kibriyâ'nın sırlarısın yâ Ali! Yâ Ali! (Sen) Mustafa'nın ilimlerinin kapısısın yâ Ali! Beyte göre Hz. Ali, Fazlullah'ın sırlarına sahiptir. Fazlullah'ın sırrı ise yirmi sekiz ile otuz iki ilahi kelimenin bilgisidir ki tek hakikat ilahi kelimelerden ibaret olduğundan dolayı bilinebilecek her şey budur. Hz. Ali'nin 'ilmin kapısı' olması bu sebeptedir. Bir Bektâşî olan Derviş Murtazâ, *Câvidânnâme*'yi birebir tercüme ettiği *Dürr-i Yetîm* isimli kitabının başlarında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ey tâlib-i esrâr-ı ilâhî ve ey âşık-ı hakâik-i nâ-mütenâhî!

Böyle ma'lûm olsun ki bu ilm-i ilâhî ki ilm-i te'vîldir yani ilm-i Hazret-i Aliyyü'l Murtazâ'dır..." (Fazlullah Esterâbâdî, 2012: 31).

Yâ 'Alî sensin olan esmâ-i küllî Âdeme

Çün kelâm-ı nâtık-ı Fazl-ı Hudâsın yâ 'Alî (K 4/10)

Ya Ali! Âdem'e (öğretilen) isimlerin hepsi sensin; çünkü Fazl-ı Hudâ'nın konuşan sözüdür. Ezelde Allah tarafından Âdem'e öğretilen bütün isimler Hz. Ali'den ibarettir; çünkü Hz. Ali, Allah konumundaki Fazlullah'ın konuşan sözüdür. Bütün sözler, ilahi kelimeler Hz. Ali'dedir.

Kur'ânı harf-i bâ'da vâzıh mü'evvil itmiş

Bâb-ı 'ulûm-ı Ahmed Şîr-i Hudâya kaldı (G 296/3)

Tevilci, Kur'an'ı 'be' harfinde açıklamış. Ahmed'in ilimlerinin kapısı Hudâ'nın Aslanı'na kaldı. Tevilci, Fazlullah'tan başkası değildir. Beyte göre o, Kur'an'ı be harfiyle açıklamıştır. Bu durum, Hz. Ali'nin "Ben be'nin altındaki noktayım." (Özkan, 2012: 190) ve "İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı." (Usluer, 2010: 1375) sözlerini akla getirmektedir. Demek ki tüm sırlar ve Hurûfilik öğretisinin dayandığı her şey, Hz. Ali'nin bilgisi dahilindeydi.

Kırmaga Ye'cûc-i küfr ü şirki Hakdan 'Arşiyâ

Zü'l-fekâr-ı Haydar-i kişver-güşâdur sî vü dü (G 253/9)

Ey 'Arşî! Otuz iki, küfür ve şirk Yecûc'ünü kırmak için cihangir Haydar'ın Zülfikar'ıdır. Otuz iki ilahi kelime tek hakikattir (Ballı, 2010: 68). Küfür ve şirk,

otuz ikinin karşısında yenilir. Beyitte otuz iki, kafirleri ortadan kaldıran Hz. Ali'nin kılıcına benzetilmiştir.

Dest-i velâyet ile çeküp nefis-i ejderi

Mihr-i ten içre böldi iki anı Murtazâ (K 6/9)

Murtaza, velilik eliyle nefis ejderini çekip beden güneşi içinde onu ikiye böldü. Bu beyitte Hz. Ali, velilik eliyle nefis ejderini ikiye bölerken istiva hattına işaret etmektedir ki bu hat Hurûfilikte çok önemlidir. İstiva sırrını bilmek sekiz cennetin kapılarını açarken bu sırrı bilmemek yedi cehenneme düşmeye sebep olur.

Keşf itdi râz-ı Âdemi evvel benem didi

Oldı 'ulûm-ı Ahmed-i ümmîye harf-i bâ (K 6/10)

Âdem'in sırrını keşfetti, 'ilk benim' dedi. Ümmi Ahmed'in ilimlerine 'be' harfi oldu. Beyitte Hz. Ali'nin “Ben be'nin altındaki noktayım.” (Özkan, 2012: 190) ve “İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı.” (Usluer, 2010: 1375) sözlerine telmih vardır. Hz. Ali, Hz. Muhammed'in ilimlerine be harfi olmuştur; çünkü Hz. Âdem'in sırrını keşfetmiştir. Bu sır, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimedir. Hurûfî düşüncesine göre, mümkün olan bütün harfler otuz ikiden ibarettir ve her bir harfte diğer bütün harfler bulunur. Bu sebeple be harfi, aslında bütün ilimleri kapsar. Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in ilimlerine be harfi olmasındaki anlam budur. Hurûfilikte harfler arasında ayrım yoktur ve her bir harf sonsuzdur. İnsanlar da harflerden yaratıldığına göre onlar da sonsuzdur. Sonsuz olan şeyler arasında öncelik veya sonralık ilişkisi bulunmaz. Dolayısıyla Hz. Âdem ile Hz. Ali arasında öncelik ve sonralık olamaz.

İncelediğimiz beyitler yalnızca Hz. Ali hakkındadır ve oldukça sınırlıdır; çünkü *Arşî Divanı* içerisinde hem Hurûfilik hem de Bektâşîlik özellikleri gösteren

şiiirler yok denecek kadar azdır. Bununla beraber, *Divan*’da Bektâşîlikle alakası olmayan Hurûfî şiiirleri olduğu gibi, Hurûfilikle alakası olmayan Bektâşî şiiirleri de bulunmaktadır. Buna 308 numaralı gazeli örnek gösterebiliriz:

Külâh-ı Hâcî Bektâş-ı Velîyi

Geyen idrâk ider sırr-ı ‘Alî’yi

Olur âyîne-i kalbi musaffâ

Derûnında bulur nûr-ı celîyi

Geyüp kisvet sücûd itdükde anlar

Ezelden söylenen kâlu belâyı

Görür ol kisvet-i hunkâra lâyık

Hired-mend-i tarîkat her velîyi

Olur tâbi’ tarîk-i evliyâya

Sevenler ‘Arşiyâ âl-i ‘Alîyi

Görüldüğü gibi, *Arşî Divanı*’nda hem Bektâşîlik hem de Hurûfilik ile alakalı şiiirler bulunmaktadır; ancak Hurûfilik daha baskındır. Şairin Hurûfilik ile Bektâşîlik düşünceleri sadece birkaç beyitte örtüşür, bunun dışında aynı beyitte her iki düşüncenin bulunması zordur. *Divan*’daki şiiirler –incelememiz dışında tuttuğumuz âşıkane gazelleri saymazsak- genel olarak Bektâşîlikle ilgili olmayan Hurûfî şiiirler ve Hurûfilikle ilgili olmayan Bektâşî şiiirler olmak üzere ikiye ayrılır. Her ne kadar şiiirlerde Hurûfilik ile Bektâşîlik düşünceleri birbirine pek karışmasa da her iki tür

şiiirin aynı *Divan*’da olması, Hurûfîlik ile Bektâşîlik arasındaki münasebete bir kanıt oluşturmaktadır.

SONUÇ

14. yüzyılın İran'ında Fazlullah Esterâbâdî öncülüğünde ortaya çıkan Hurûfilik, Timurluların baskı ve idamları sonucu Osmanlı sahasına kaymış ve buradaki tasavvufî zümreler arasında varlığını devam ettirmeye çalışmıştır. Öncü Hurûfilerin çabalarıyla, bir süre sonra, öğretileri genellikle edebi eserler yoluyla yayılan bu inanç ve düşüncenin, Osmanlı sahasına ait şair ve müellifleri yetiştirilmiştir. Misâli, Firişteoğlu, Âmiloğlu, Muhîfî ve Arşî, sözkonusu şair ve müelliflerden bazılarıdır.

Bizim çalışmamız, 16. yüzyıl Osmanlı sahası divan şairlerinden Arşî'nin *Divan*'ı hakkındadır. Hurûfilik'in ilk divan şairlerinden ve Fazlullah Esterâbâdî'nin halifelerinden olan Nesîmî'nin şairane üslûbundan farklı olarak, Arşî okuyucuya mesaj verme kaygısındadır. Meselâ; Nesîmî Hurûfilik inancıyla alakalı kavramlara şiirinde oldukça az ve genellikle şiirin estetik yönünü bozmadan yer verirken Arşî pek çok Hurûfî düşüncesini, kavramları oldukça yoğun bir şekilde kullanarak ve şiirin estetik yönünden ödün vererek okuyucuya sunmuştur. Ayrıca; Nesîmî'nin şiirleri genellikle vahdet-i vücûd düşüncesi hakkındadır. Onun şiirlerinde Hurûfilik ile ilgili olan örnekler, çoğunlukla yüz hakkındadır. Nesîmî, Hurûfilik bağlamında Hakk'ın insan yüzüne tecelli etmesinden, yüzdeki yirmi sekiz ve otuz iki harfin belirtisi olan hatlardan ve yüzün Kâbe olması gibi hususlardan bahsetmektedir. Ancak Arşî, yalnızca yüz ile ilgili konulara değil, Hurûfilik ile alakalı neredeyse her şeye şiirlerinde yer vermektedir.

Arşî Divanı'na göre fe (ف), dad (ض) ve lâm (ل), yani Fazl (فضل), Allah'ın en büyük ismidir. Bu durum, Fazlullah'ın büyüklüğünü ve Arşî'nin Fazlullah'ı nasıl anladığını gösterir. Arşî'ye göre Fazlullah'ın vücudu ilmi'l-esmânın bir ifadesidir. Fazlullah'ın yüzü, Allah'ın yüzünü gösteren bir aynadır. Allah, Fazlullah'ta tecelli etmiştir; bu yüzden şiirlerde ondan bahsedilirken Fazl-ı İlâh, Fazl-ı Allah ve Fazl-ı Zül-Celâl gibi isimler kullanılır. Dolayısıyla Fazlullah, bütün peygamberlerden ve imamlardan büyüktür; çünkü o, Hurûfilik akidesince zamanın üç döneminden

sonuncusu olan ulûhiyet devrinin adamıdır. İlâhi bir görevle yeryüzüne inmiştir. Ahir zamanda ortaya çıkıp insanları şirkten ve şüpheden kurtaracak, dünyada adaleti sağlayıp cennetin yolunu açacak olan Mehdî ve Mesih, Fazlullah'tan başkası değildir. Allah, Fazlullah'a, hiç kimseye vermediği tevil ilmini nasip etmiştir. Bu ilim, yirmi sekiz ve otuz iki harfin sırlarını çözmeye, dolayısıyla esmadan müsemmaya –yani mevcudattan Allah'a- gitmeye, nihayetinde Allah'ı anlayıp O'nun yüzünü görmeye yarar.

Allah, *Arşî Divanı*'ndaki Hurûfî şiirlere göre, otuz iki harftir ve her şeyi bu harfler üzerine meydana getirmiştir. O, bilinmek için yarattığı insanın yüzüne ilâhi harflerin işaretlerini ümmî ve ebî hatlar vasıtasıyla koyduğundan dolayı, insanın yüzü Allah'ın yüzünün aynası olmuştur. Arşî'ye göre Allah, insan suretine bürünüp varlık sahasına çıkmıştır. Özü kelime olan insan, tıpkı kelimeler gibi sonsuzdur. O, Allah'ın arşıdır; çünkü Allah, yirmi sekiz ve otuz iki kelime halinde insanın yüzünde görünmüştür.

Arşî'nin şiirlerine göre söz, her şeydir. Kendisi sözden ibaret olan Allah, her şeyi sözden yaratmıştır. Bu nedenle maddenin aslı sözdür. Söz, ezeli ve ebedidir; şekilden, derinlikten ve renkten münezzehtir. Aslı tek bir ses olan söz, göklere, yere ve dağlara teklif edilip de onların kabul etmekten korktuğu; fakat sorumluluğunu insanın üstlendiği büyük emanettir. O, Allah'ın varlığının en büyük delillerindendir. Şaire göre insan, yaratılış elbisesi giymiş otuz iki harften ibarettir. O, sadece bir görünüştür; asıl olan ise Allah'tan başkası değildir. Bir başka deyişle; var olan yegane şey ilâhi kelimelerdir. Onun dışındakiler yalnızca hayaldir.

Arşî'nin şiirlerinden anladığımız kadarıyla Hurûfilik, panteizme uzanan bir vahdet-i vücûd düşüncesine dayanmaktadır; çünkü her şeyin aslı tek bir sestem ibarettir. Gerçek, tektir; çokluk ise görünüştedir.

İncelediğimiz beyit ve bendlerde verilen bilgilere bakarsak, tevil ilmi, yalnızca Fazlullah'a verilen bir ilimdir. Bu ilmi bulan Fazlullah, yirmi sekiz ve otuz iki harfin tüm sırlarına erebilmiştir. Tevil ilmi Hurûfilik açısından çok önemlidir; çünkü Allah'ı anlamak ve onu görebilmek bu ilim sayesinde mümkündür. *Kur'an*'ın sırrı huruf-ı mukattaadadır ve Fazlullah tevil ilmi sayesinde bu harflerin esrarına vakıf olmuştur. İlmü'l-esmâ ise ezelde Âdem'e Allah tarafından bizzat öğretilen bir ilimdir. Bu ilim, tüm ilahi kelimelerin bilgisini içerir. İlmü'l-esmâ sayesinde insan, tüm yaratılmışlardan faziletli olmuş, Allah'ın halifesi olarak seçilmiştir. Allah'ı bilmek, ilmü'l-esmâyı bilmeye bağlıdır.

Hiz. Âdem, Hurûfilik inancı ve düşüncesinde merkezi bir konumdadır. O, Rahman suretinde yaratılmış ve Allah'tan bizzat yirmi sekiz ve otuz iki harfi öğrenmiştir. Şiirlerde Hiz. Âdem, tüm ilahi harfleri ümmî ve ebî hatlar halinde yüzünde taşır. Göklerin ve yerin üstlenmekten çekindiği, ancak Hiz. Âdem'in sorumluluğunu aldığı yirmi sekiz ve otuz iki ilahi harf emaneti, onun Allah halifesi olarak seçilmesini sağlamıştır. Hiz. Âdem, Allah'ın arşıdır; çünkü Allah yirmi sekiz ve otuz iki harf olarak Âdem'in yüzünde görünmüştür. Onun yüzü *Levh-i Mahfûz*'dur ve *Kur'an*'ın aslıdır. Namaz ve hac ibadetleri, Hiz. Âdem'in yüzünü yüceltmek için yapılır; çünkü bu yüzde görünen, şüphesiz ki Allah'tır. Arşî'nin şiirlerine göre; Âdem'in aslı Fazlullah'tır. Melekler Âdem'e değil, Âdem suretinde görünen Fazlullah'a secde etmişlerdir. Fazlullah, insan suretine girmiş Allah'tan başkası değildir.

Hurûfilikte Hiz. Muhammed, hiyerarşik olarak Hiz. Âdem'in altında yer almaktadır. *Arşî Divanı*'ndaki bir şiire göre o, Miraç gecesi gökte Hiz. Âdem'in yüzünü gördüğü için âlemlere rahmet olmuştur. Hiz. Muhammed'in ayı ikiye yarması ve saçlarını ortadan ikiye ayırarak taraması, istiva hattına işaret etmek içindir. Hiz. Muhammed, istiva sırrını anlayabildiği için Miraç'ta Allah'a arada iki yay arası mesafe kalacak kadar yakınlaşabilmiştir. Hiz. Muhammed'in yüzü Allah'ın delilidir; çünkü o da, tıpkı atası Hiz. Âdem gibi, Allah'ın bütün ilahi kelimelerini yüzünde

taşır. Arşî'ye göre Fazlullah Allah'tır ve Hz. Muhammed aslında Fazlullah'ın resûlüdür.

Beyit ve bendlerde karşımıza çıktığı gibi, *Kur'an*'ın bir harfini okumak, bütün *Kur'an*'ı hatmetmek gibidir; çünkü her bir harfte diğer bütün harfler gizlidir. Harfler birbirinden ayrılmaz, aralarında hiyerarşik bir yapı yoktur ve hepsi aynı nurdan ibarettir. *Kur'an*'ın ilk suresi olan Fatiha'nın yedi ayeti, yedi adet ümmî hattın karşılığıdır. Yüz, *Kur'an*'ın tüm manasını içerir.

Hurûfler tüm ibadetleri yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelime ile açıklamışlardır. *Arşî Divanı*'nda namaz ve hac ibadetlerinin Hurûfî yorumları bulunmaktadır. Farz namazların rekat adedi hizada (Bir yerde ikamet ederken, seferde değilken) on yedi, seferde on bir ve cuma günü on beştir. Bunun böyle olmasının sebebi, yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin açığa çıkmasıdır. Haza ve seferde kılınan farz namazın rekatları toplamı yirmi sekiz yapar ki Arap alfabesindeki yirmi sekiz harfin karşılığıdır. Hizada ve cuma günü kılınan farz namazın rekatları toplamı ise otuz ikidir ki bu Fars alfabesindeki harflerin sayısındadır. İncelediğimiz şiirlere göre, Âdem'in yüzü Kâbe toprağından yaratıldığı için tüm dünyadaki Müslümanlar Kâbe'ye doğru namaz kılarlar. Hem namazın hem de haccın asıl amacı, Hz. Âdem'in, üzerinde yirmi sekiz ve otuz iki ilahi kelimenin işareti bulunan yüzünü yüceltmektir.

Arşî'ye göre Hurûfler, kurtulmuş olan fırkadır (fırka-i nâciye); çünkü, yalnızca onlar ahirette verilecek kitabı okuyabileceklerdir. Bu kitapta yazılı olan şey, yirmi sekiz ve otuz iki harften başkası değildir. Bu harfleri dünyada okuyamayan ahirette asla okuyamaz. Bu topluluk, ilahi kelimelerin bilgisine sahip olduğu için ölümsüzlüğe ulaşmıştır. Hurûfler, Fazlullah'ın öğretileri sayesinde Allah'ın tüm sırlarına ermişler, veli olmuşlardır. Onlar kainatın sultanı, devrin merkezi, yeryüzünün halifeleri, irfan sahipleri ve hakikat erbabıdır.

Hurûfilik ile Bektâşîlik arasındaki münasebet bilinen bir husustur. *Arşî Divanı*'nda da hem Hurûfilik hem de Bektâşîlik ile alakalı şiirler bulunmaktadır; ancak Arşî'de Hurûfilik daha baskındır. İncelediğimiz şiirler arasında hem Hurûfiliği hem de Bektâşîliği aynı örnekte bulmak oldukça zordur. Bu nedenle Divan'da bazı şiirler Hurûfilik ile alakalı olup Bektâşîlik unsurları barındırmıyorken bazı şiirler de Bektâşîlikle alakalı olup Hurûfilik unsurları barındırmamaktadır. Bununla beraber, hem Hurûfiliği hem de Bektâşîliği ilgilendiren birkaç beyit ve bend de bulunmaktadır.

İncelememizde gördük ki Arşî, oldukça koyu bir Hurûfî şairidir. Onun şiirlerinin önemli bir kısmı Hurûfilik hakkındadır. Arşî'nin şiirleri, sanat kaygısından ziyade mesaj verme amacıyla yazılmış gözükmetedir. Şiirleri şerh etmeye çalışırken, bazen bir şiirin açıklamasını *Câvidânnâme*'de paragraf halinde gördüğümüz olmuştur. Demek ki şair, bazı şiirlerinde *Câvidânnâme*'de okuduklarını nazmetmiştir. Bundan dolayı, Arşî'nin şiirlerindeki Hurûfilik düşüncesi ile Fazlullah'ın *Câvidânnâme* ve *Arşnâme*'sindeki düşünce büyük oranda örtüşmektedir. Bunun dışında, Arşî'ye özgü bazı Hurûfilik yorumları da bulunmaktadır.

Bu çalışma, bir 16. yüzyıl Osmanlı sahası Hurûfî şairinin anlam ve düşünce dünyasını ortaya koymayı ve onun şiirlerindeki Hurûfilik etkisinin boyutunu görmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle incelememiz, 16. yüzyılda yaşamış diğer Hurûfî şairleri anlamak ve yorumlamak için bir başvuru ve mukayese kaynağıdır.

Edebiyat, canlı ve etkileşime açık bir sanat olduğundan dolayı, zamanla değişmekte, farklılaşmakta ve çeşitlenmektedir. Türkçe Hurûfilik edebiyatındaki değişim ve gelişim, Nesîmî ile Arşî'nin şiirlerinin karşılaştırılması yoluyla anlaşılabilir; çünkü Arşî; yaşadığı yüzyıl, doğup büyüdüğü coğrafya ve aldığı eğitimle Nesîmî'den farklı bir şairdir. Bu sebeple, bizim incelememizin üzerine Nesîmî ve Arşî'nin sanatlarının, anlam ve düşünce dünyalarının mukayesesi hakkında bir çalışma yapılması alana katkı sağlayacaktır.

Hurûfî şiirler üzerine şerhli bir antolojinin hazırlanmalıdır; çünkü Hurûfî şairler, klasik Türk edebiyatı geleneğinin anlam, hayal ve düşünce çerçevesinin dışına çıkmaktadırlar. Biz Misâlî'nin, Muhîî'nin ve Arşî'nin şiirlerini Fuzûlî'nin, Bâkî'nin ve Hayâlî'nin şiirlerini yorumladığımız gibi yorumlayamayız.

Hurûfiliğin pek çok Hurûfî olmayan şaire etki ettiği bilinmektedir; fakat bu etkinin boyutu ve sınırı nedir? Hurûfî şairlerin klasik Türk edebiyatı geleneğine kazandırdığı mazmun ve hayaller var mıdır? Gelenekte yüzün Kâbe'ye benzetilmesi, sevgilinin kaşının mihrap olması, şairlerce yüzdeki güzellik unsurları ile *Kur'an* arasında bağlantı kurulması acaba klasik Türk edebiyatına Hurûfiliğin bir katkısı mıdır? Bu soruların cevabı, klasik Türk edebiyatında Hurûfîlik etkisini tam olarak anlamamızı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aksu, H. (1989). Ali el-A'lâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 2, s. 381.

Aksu, H. (1993). Câvidânnâme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 7, s. 178.

Aksu, H. (1995). Fazlullah-ı Hurûfî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 12, s. 277-279.

Aksu, H. (1998). Hurûfilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 18, s. 408-412.

Alparslan, A. (1967). *Câvidân-nâme'nin Nesîmî'ye Tesiri*. Yayınlanmamış Doçentlik Tezi.

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi. (1994). Hurûfilik maddesi. (Cilt 16). İstanbul: Ana Yayıncılık ve Encyclopedia Britannica Inc, s. 81.

Âmiloğlu. (2014). *Arş-nâme Tercümesi*. (1. Baskı). haz. Fatih Usluer, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Arıkoğlu, İ. (2006). *Ferişteoğlu'nun Câvidân-nâme Tercümesi: 'İşknâme (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Âşık Çelebi. (2010). *Meşâ'irü's-Su'arâ*. (2. Cilt). haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.

Attar, A. (t.y.). Hurufiliğin Dini ve İdeolojik Boyutları ve Seyyid İmadü'd-din Nesimi. *Nesimi Sempozyumu*. Web: <http://fatihusluer.com/archive/ATTAR%20-%20Hurufiligin%20Dini%20ve%20Ideolojik%20Boyutlari%20.pdf> (Erişim Tarihi: 12.11.2018).

Babayev, Y. (2007). *Təriqət Ədəbiyyatı: Sufizm, Hürufizm*. Bakü: Nurlan Neşriyat.

Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah Hurûfî ve Hurûfîlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, İzmir.

Ballı, H. H. (2011). Hurûfîlik Nedir? *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, IV/2, s. 31-44

Ballı, H. H. (2012). Çağdaş Hurufîlik ya da Şifrecilik Adlı Tebliğin Müzakeresi. *Gnostik Akımlar ve Okültizm (XVII. Kelam Anabilim Dalları Koordinasyon Toplantısı)*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınları, 381-383.

Bashir, S. (2000). Enshrining Divinity: The Death and Memorialization of Fazlallâh Astarâbâdî in Hurûfî Thought. *The Muslim World*, 90, 3/4 , pg. 289-308.

Bashir, S. (2013). *Fazlullah Esterâbâdî ve Hurufîlik*. (1. Baskı). çev. Ahmet Tunç Şen. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Bausani, A. (1992). Hurûfilik (çev. N. Öztekin). *Tarih İncelemeleri Dergisi VII*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 357-361.

Beyânî Mustafa Bin Carullah. (1997). *Tezkiretü's-Şu'arâ*. haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bilgin, A. (2007). Nesîmî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33. Cilt. s. 3-5.

Bostan, İ. (1989). Alıncak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2. Cilt, s. 370.

Buhârî. (2012). *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*. (6. Baskı). haz. ve çev. Abdullah Feyzi Kocaer. Konya: Hüner Yayınevi.

Çelik, A. (2017). Hasan Rızâyî'nin Cûy-I Rahmet Adlı Manzum Gülistân Şerhinde Ayet Ve Hadis İktibasları. *SUTAD*, Güz; (42): s. 303-323.

Çiftçi, Ş. (2014). 'Allah Âdem'i Kendi Suretinde Yaratmıştır' Hadisinin Tahric ve Değerlendirmesi. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Yıl: 1. Sayı: 1. s. 1-20.

Dede, M. (2001). *Divân-ı Gül Baba ve Transkripsiyonlu Metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). Arşî (Hurûfî) maddesi. (1. Cilt). İstanbul, Dergâh Yayınları. s. 163.

Devellioğlu, F. (2016). ***Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat***. (32. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Esrar Dede. (2000). ***Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye***. (1. Baskı). haz. İlhan Genç. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Fazlullah Esterâbâdî. (2012). ***Câvidân-nâme - Dürr-i Yetîm İsimli Tercümesi***. (1. Baskı). çev. Derviş Murazâ, haz. Fatih Usluer, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Gökmen, S. (2017). Hurûfilik ve Misâlî'nin Bir Gazelinin Hurûfilik Bağlamında Şerhi. ***Journal of Oriental Scientific Research***, Cilt: 9 Sayı:1, s. 433-452.

Gölpınarlı, A. (1964). Bektâşîlik-Hurûfilik ve Fadl Allâh'ın Öldürülmesine Düşürülen Üç Tarih. ***Şarkiyat Mecmuası***, V, s. 15-22.

Gölpınarlı, A. (1969). ***100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler***. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Gölpınarlı, A. (1989). ***Hurûfilik Metinleri Kataloğu***. (2. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gölpınarlı, A. (1992). ***Melâmîlik ve Melâmûler***. Gri Yayın: İstanbul.

Gürkan, M. B. (t.y.). *Anadolu'da Ezoterik Yapılanmalar*.
http://www.anadoluaydinlanma.org/Anadolu/anadoluda_ezoterik_yapilanmalar.pdf (Erişim Tarihi: 06.12.2018).

İncil. (2016). (2. Baskı). Kitabı Mukaddes Şirketi ve Yeni Yaşam Yayınları: İstanbul.

İsen, M., Kılıç, F., Aksoyak, İ. H., Sungurhan, A., Durmuş, M. (2015). *Şair Tezkireleri*. (4. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.

Kahraman, B. (1989). *Arşî Divânı'nın Tenkidli Metni I-II*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Kanar, M. (2015). *Farsça-Türkçe Türkçe-Farsça Sözlük*. (2. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.

Kansızoğlu, Y. (2003). *Hurûfîlik Tasavvuru ve Kur'an Yorumuna Olan Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaman, Hayreddin. (1993). Cuma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (8. Cilt). s. 85-89.

Kaplan, M. (2013). *Şiirin Sultanı Bâkî*. İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Karahüseyin, S. (2017). *Alevî-Bektâşîlikte Hurûfiliğin Etkisi (Alevî-Bektâşî Klasik Metinler Örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Keleş, R. (2017). Yedi Ulu Ozanın Yedi Sembolizmi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 83, s. 49-79.

Kınalı-zâde Hasan Çelebi. (2014). *Tezkiretü's-Şuarâ*. (3. Baskı 2. Cilt). haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kiel, M. (1995). Ergirikasrı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 11, s. 298-299.

Kocabıyık, E. (1997). *Yazılı Yüz*. (1. Baskı). İstanbul: Söz Yayın.

Köprülü, M. F. (2016). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.

Kur'an-ı Kerim Meâli. (2010). (6. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Mehmed Süreyyâ. (1996). *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*. (Cilt 3). İstanbul: Sebil Yayınevi.

Melikoff, I. (2015). *Uyur İdik Uyardılar*. (4. Baskı). çev. Turan Alptekin. İstanbul: Demos Yayınları.

Misâli. (2014). Miftâhu'l-Gayb. **Hurufî Metinleri I.** haz. Fatih Usluer, Birleşik Yayınları: Ankara, s. 452-468.

Muhîti Dede. (2014). Keşfnâme. **Hurufî Metinleri I.** haz. Fatih Usluer, Birleşik Yayınları: Ankara, s. 246-319.

Muhîti Dede. (2016). **Kısmet-nâme.** (1. Baskı). haz. Fatih Usluer, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Muhtar, C. (1986). Hurûfî Türk Şairleri. **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 4, 219-226.

Nesîmî. (1990). **Nesîmî Divanı.** (haz. Hüseyin Ayan). Akçağ Yayınları: Ankara.

Ocak, A. Y. (1999). **Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler** (XIV-XVII. Yüzyıllar). (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Özkan, F. H. (2012). Kaygusuz Abdal'ın Elifnâmesi. **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, Sayı: 64, s. 185-198.

Özkırımlı, A. (1990). **Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevîlik-Bektâşîlik.** Cem Yayınevi: İstanbul, s. 121.

Redhouse, S. J. W. (2015) **Turkish and English Lexicon** (5. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sarı, E. (2016). Yunus Emre Dergahı. (1. Baskı). Antalya: Nokta e-Kitap, Web: [https://books.google.com.tr/books?id=9yHcDQAAQBAJ&pg=PA314&lpg=PA314&dq=Siz+%C5%9Fu+ay%C4%B1+g%C3%B6rd%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BCz+gibi,+Rabbinizi+de+b%C3%B6yle+perdesiz+g%C3%B6receksiniz+ve+O'nu+g%C3%B6rmede+bir+s%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1kl%C4%B1%C4%9Fa+d%C3%BC%C5%9Fmeyeceksiniz+\(herkes+rahat%C3%A7a+g%C3%B6recek\)&source=bl&ots=uCkEYXXonk&sig=nE9ABHk79rOcsbrLnsBn6MP8Jj0&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiEsNn7wtvfAhVGkywKHxVBB74Q6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Siz%20%C5%9Fu%20ay%C4%B1%20g%C3%B6rd%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BCz%20gibi%2C%20Rabbinizi%20de%20b%C3%B6yle%20perdesiz%20g%C3%B6receksiniz%20ve%20O'nu%20g%C3%B6rmede%20bir%20s%C4%B1k%C4%B1kl%C4%B1%C4%9Fa%20d%C3%BC%C5%9Fmeyeceksiniz%20\(herkes%20rahat%C3%A7a%20g%C3%B6recek\)&f=false](https://books.google.com.tr/books?id=9yHcDQAAQBAJ&pg=PA314&lpg=PA314&dq=Siz+%C5%9Fu+ay%C4%B1+g%C3%B6rd%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BCz+gibi,+Rabbinizi+de+b%C3%B6yle+perdesiz+g%C3%B6receksiniz+ve+O'nu+g%C3%B6rmede+bir+s%C4%B1k%C4%B1%C5%9F%C4%B1kl%C4%B1%C4%9Fa+d%C3%BC%C5%9Fmeyeceksiniz+(herkes+rahat%C3%A7a+g%C3%B6recek)&source=bl&ots=uCkEYXXonk&sig=nE9ABHk79rOcsbrLnsBn6MP8Jj0&hl=tr&sa=X&ved=2ahUKEwiEsNn7wtvfAhVGkywKHxVBB74Q6AEwAHoECAkQAQ#v=onepage&q=Siz%20%C5%9Fu%20ay%C4%B1%20g%C3%B6rd%C3%BC%C4%9F%C3%BCn%C3%BCz%20gibi%2C%20Rabbinizi%20de%20b%C3%B6yle%20perdesiz%20g%C3%B6receksiniz%20ve%20O'nu%20g%C3%B6rmede%20bir%20s%C4%B1k%C4%B1kl%C4%B1%C4%9Fa%20d%C3%BC%C5%9Fmeyeceksiniz%20(herkes%20rahat%C3%A7a%20g%C3%B6recek)&f=false) (Erişim Tarihi: 07.01.2019).

Serahsî. (2008). *Mebsût*. (2. Cilt). Editör: Mustafa Cevat Akşit. İstanbul: Gümüşev Yayınları.

Seyyid Nesîmî. (2017). *Hakikatlere Giriş – Mukaddimetü'l-Hakâyık*. (2. Baskı). haz. Fatih Usluer, İstanbul: Revak Kitabevi.

Şenödeyici, Ö. (2015). *Nesîmî ve Hurufilik Kitabı*. (1. Baskı). İstanbul: Kesit Yayınları.

Tarlan, A. N. (2009). *Fuzûlî Divanı Şerhi*. (5. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. (2. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2016). *Divan Şiirinde Harf Simgeciligi*. (2. Baskı). İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (2. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Usluer, F. (2007). Misâli'nin Miftâhu'l-Gayb'ı – Metin ve Açıklama. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2(2), 697-722.
- Usluer, F. (2009a). *Hurufilik*. (1. Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Usluer, F. (2009b). Nesîmî Şiirlerinin Şerhlerinde Yapılan Yanlışlıklar. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), 1040-1059.
- Usluer, F. (2010). Hurûfilikte On İki İmam. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/1, Ankara, s. 1361-1389.

Usluer, F. (2014). Farsçadan Türkçeye Hurûfî Metin Tercümeleri. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX: Metnin Hâlleri: Osmanlı'da Telif, Tercüme ve Şerh*. İstanbul: Klasik Yayınları, 352-374.

Usluer, F. (2014b). Vîrânî Abdal ve Risâleleri. *Hurufî Metinleri 1*. Birleşik Yayınları: Ankara, s. 94-129.

Usluer, F. (2016). Giriş. *Kismet-nâme*. (1. Baskı). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, s. 17-32.

Ünver, M. (2003). *Hurufîlik ve Kur'an – Nesîmî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınevi.

Ünver, M. (2009). Nesimi ve Vahdet-i Vücut. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 39, s. 537-552.

Vicdânî, M. S. (2017). *Hurûfîlik ve Bektaşîlik – Ne İdiler ve Nasıl Kaynaştılar?* (2. Baskı). haz. İsmail Güleç. İstanbul: İz Yayıncılık.

Vîrânî Abdal. (2015). *Fakrnâme*. (1. Baskı). haz. Fatih Usluer, İstanbul: Revak Kitabevi.

Yıldırım, A. (2018). 'Sen Olmasaydın Felekleri Yaratmazdım' Hadis-i Kudsîsinin Klasik Şiire Yansımaları. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos, s. 154-168.

DİZİN

A

Abdullah-ı İsfahânî, 4

Âdem, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 28, 31, 32, 34, 37, 40, 41, 45, 51, 58, 59, 62, 64, 68, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 179, 180, 181, 182, 187, 198, 199, 205, 206, 211, 212, 217

Ahfeş el-Evsat, 126

ahiret, 75, 166, 193

ak hatlar, 10

Aksu, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 16, 31, 32, 35, 44, 55, 184, 201, 214, 215

Alıncak, 4, 6, 15, 181, 182, 183, 217

Alıncak kalesi, 182

Allah, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 49, 50, 55, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 146, 148, 149, 150, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169,

170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 189, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 205, 209, 210, 211, 212, 217

Alparslan, 82, 215

Âmiloglu, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 27, 28, 31, 37, 49, 93, 107, 108, 109, 112, 113, 121, 122, 146, 152, 153, 160, 161, 209, 215

anasır-ı erbaa, 37, 77, 110, 115, 117, 118, 131, 146, 147, 160, 165, 169, 170, 175, 180

anfeka, 10, 115, 148, 154

Arap alfabesi, 6, 9, 10, 16, 31, 36, 102, 103, 105, 112, 122, 146, 169, 174, 212

Arapça, 16, 126

Arıkoğlu, 53, 215

Arşi, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 34, 35, 37, 38, 41, 42, 43, 44, 46, 50, 52, 56, 57, 59, 60, 62, 63, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 79, 80, 87, 90, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 112, 113, 119, 123, 124, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 142, 145, 146, 148, 149, 153, 155, 158, 163, 167, 168, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 196, 199, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217

Arşnâme, 5, 9, 15, 32, 107, 112, 122, 152, 160, 161, 213

Âşık Çelebi, 21, 215

Attar, 6, 215

B

Babayev, 116, 142, 216

Bahâeddin Hasan, 1
Bakara, 6, 8, 41, 44, 58, 65, 78, 80, 82, 86,
87, 90, 91, 96, 106, 134, 135, 144, 159,
160, 196
Ballı, 1, 5, 7, 16, 96, 152, 179, 182, 203,
206, 216
Bashir, 1, 2, 3, 4, 6, 8, 34, 40, 44, 46, 50, 52,
76, 87, 88, 138, 216
Bâtınî, 17
Bausani, 120, 216
Bayezid-i Bistami, 2
Behlül, 2
Bektâşîlik, 24, 202, 203, 204, 207, 208,
212, 218, 221
bıyık, 10, 148
Bilgin, 202, 217
Bostan, 4, 217
Buhârî, 40, 44, 217
burun, 10, 11, 27, 31, 113, 139, 148

C

Câvidânnâme, 5, 7, 16, 26, 32, 33, 34, 36,
41, 45, 49, 51, 67, 68, 82, 83, 84, 88,
93, 102, 107, 110, 112, 120, 128, 151,
152, 158, 172, 174, 180, 183, 201,
202, 205, 213, 214
Cebrail, 8, 83, 121, 130, 151, 152, 163
Celâl-i Burûcîrdî, 4
Cemâl-i Hakk, 9, 170
cuma, 14, 85, 102, 104, 127, 137, 153,
158, 167, 178, 179, 212
Cübeyr, 127

Ç

Çiftçi, 40, 217

D

Dahhâk, 127
Damgan, 4
delik, 11, 12, 31, 113, 115, 139
Derviş Murtaza, 202
Devellioğlu, 38, 104, 156, 180, 217

dört unsur, 8, 9, 11, 12, 13, 27, 37, 110, 115,
118, 131, 138, 146, 147, 148, 153,
157, 165, 169, 170, 175, 181

E

ebced, 29, 35, 112, 126, 129, 133
ebî hat, 10, 29, 115, 128, 138, 140, 146,
148, 149, 152, 154, 170, 175, 176,
210, 211
Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, 126
Ebû Hayyân el-Endülüsî, 126
Ebû Revk Atıyye b. Hâris el-Hemedânî, 126
Ehl-i Sünnet, 16
El-Bûnî, 7
elif, 7, 88, 112, 127, 129, 177
Ergirikasrı, 23, 24, 186, 204, 220
Esrar Dede, 22, 218
Esterâbâd, 1, 2
Evliya Çelebi, 24, 235

F

Fadl, 14, 129, 218
Fahreddin, 4
Fakrânâme, 8, 74, 85, 202, 224
Fars alfabesi, 6, 9, 10, 11, 16, 28, 31, 105,
112, 122, 146, 174, 212
Farsça, 16, 23, 25, 38, 219
Fatiha, 9, 13, 40, 138, 139, 140, 145, 146,
148, 175, 176, 178, 212
Fazl-ı Allah, 38, 43, 44, 60, 66, 101, 209
Fazl-ı Hak, 22, 28, 29, 30, 32, 34, 35, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 50, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65,
66, 68, 69, 71, 73, 74, 97, 101, 110,
129, 132, 136, 155, 164, 171, 172,
178, 186, 193, 196, 197, 198, 199
Fazl-ı Zü'l-Celâl, 209
Fazlullah, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
14, 15, 16, 21, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72,
73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84,

85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 96, 97, 98,
100, 101, 102, 103, 104, 105, 107,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 117, 120, 121, 124, 128, 129,
130, 131, 132, 134, 136, 137, 139,
141, 143, 146, 147, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 157, 158, 162,
164, 165, 167, 168, 169, 171, 172,
173, 174, 175, 177, 178, 179, 180,
181, 182, 183, 184, 186, 189, 190,
191, 192, 193, 194, 195, 196, 197,
198, 200, 201, 202, 204, 205, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 218
Fazlullah Esterâbâdî, 1, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11,
12, 14, 16, 21, 26, 27, 28, 31, 32, 33,
34, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 49,
51, 52, 54, 55, 58, 59, 62, 64, 65, 67,
68, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 92,
93, 96, 97, 98, 101, 102, 107, 112, 113,
115, 117, 120, 121, 124, 128, 129,
130, 131, 132, 134, 136, 139, 141,
143, 146, 147, 149, 150, 151, 152,
153, 154, 158, 162, 169, 171, 172,
173, 174, 175, 180, 182, 183, 193,
201, 202, 205, 208, 209, 216, 218
Fazlullah-ı Horasânî, 4
felsefî, 6, 16, 17, 80
Firişteoğlu, 53, 209

G

Gilân, 4
Gökmen, 36, 218
Gölpınarlı, 1, 4, 5, 6, 9, 10, 14, 15, 16, 21,
23, 25, 31, 44, 52, 127, 140, 148, 150,
182, 203, 218
Gürkan, 81, 218

H

hâ, 127, 128, 177
hac, 2, 14, 70, 144, 178, 181, 182, 183,
211, 212
Hacı Bektaş-ı Veli, 23
Hak, 30, 38, 39, 40, 42, 43, 46, 50, 57, 58,
59, 62, 89, 92, 94, 97, 99, 103, 105,

107, 108, 116, 124, 129, 134, 155,
158, 159, 162, 164, 184, 186, 197

Halîl b. Ahmed, 126

Harezmi, 2, 3

harf, 7, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 28, 31, 36,
46, 53, 79, 80, 85, 88, 89, 91, 93, 95,
102, 110, 112, 113, 115, 116, 120,
122, 123, 125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 140, 145, 146,
150, 152, 156, 169, 174, 176, 177,
197, 205, 206, 207, 211

hat, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 27, 36, 85, 110,
113, 115, 117, 120, 129, 135, 136,
137, 138, 140, 143, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 161, 163, 165, 168, 169,
170, 175, 176, 180, 182, 206

Havva, 5, 10, 13, 140, 161, 162, 176

Hazar, 178, 212

Hulefâ-i Râşidîn, 126

hulûl, 77, 96, 100, 101

hurûf-ı mukattaa, 56, 125, 126, 127, 130,
150

Hurûfî, 5, 6, 22, 23, 24, 26, 28, 30, 37, 38,
43, 76, 78, 96, 102, 112, 113, 123, 130,
133, 138, 139, 141, 154, 158, 163,
168, 170, 172, 183, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193, 194,
195, 196, 201, 202, 203, 204, 206,
207, 208, 209, 210, 212, 213, 214,
215, 216, 217, 221, 223

Hurûfilik, 4, 5, 6, 7, 14, 16, 17, 26, 27, 28,
31, 32, 38, 79, 80, 83, 87, 96, 97, 103,
105, 106, 112, 113, 115, 130, 133,
150, 158, 164, 173, 174, 178, 183,
186, 188, 191, 200, 201, 202, 203,
204, 205, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 215, 216, 218, 219, 224

Hüthüt, 2

Hız. Ali, 23, 34, 123, 127, 155, 199, 204,
205, 206, 207

Hız. Fatıma, 15

Hız. İsa, 2, 3, 94

Hız. Muhammed, 1, 3, 8, 9, 15, 34, 35, 37, 39,
45, 50, 53, 56, 57, 73, 78, 83, 84, 85,

101, 121, 127, 128, 129, 130, 131,
132, 134, 142, 143, 145, 146, 148,
151, 152, 153, 154, 155, 157, 158,
163, 166, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 175, 181, 190, 191, 199, 204,
206, 211

Hız. Musa, 35, 37, 49, 85, 158, 168

Hız. Nuh, 158, 167

Hız. Süleyman, 2, 120

İ

İblis, 107, 135, 142, 163

İbn Abbas, 126

İbn Arâbî, 7

İbn Hibbân, İbn Hazm, 126

İbn Kayyim el-Cevziyye, 126

İbn Mes'ûd, 126

İbrahim Edhem, 2

ilahi kelime, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17,
27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 41, 49,
54, 56, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 68, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87,
89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 102, 103, 104, 105, 106, 108,
109, 110, 111, 112, 113, 114, 115,
116, 117, 118, 119, 120, 121, 122,
123, 124, 125, 128, 130, 133, 135,
136, 137, 138, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 146, 148, 149, 150,
152, 153, 156, 157, 159, 160, 161,
162, 163, 165, 166, 167, 168, 169,
170, 171, 173, 174, 175, 176, 177,
178, 179, 180, 181, 182, 185, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 194, 196,
198, 199, 200, 205, 206, 210, 211, 212

ilm-i hurûf, 16

İncil, 87, 173, 174, 218

İran, 16, 183, 208

İran milliyetçiliği, 16

İsen, 22, 219

İsfahan, 2, 3, 4

İslam, 7, 12, 15, 16, 17, 36, 76, 143, 172,
173, 174, 196, 214, 215, 217, 220

ism-i a'zam, 8, 113, 120

istiva, 9, 10, 11, 12, 13, 31, 87, 109, 110,
115, 117, 118, 140, 141, 146, 147,
148, 149, 152, 153, 154, 155, 156,
157, 159, 168, 169, 170, 171, 173,
175, 189, 191, 206, 211

K

Kabbalizm, 6

Kâbe, 14, 70, 71, 86, 87, 132, 141, 143,
145, 173, 178, 179, 180, 181, 182,
209, 212, 214

kabz ve bast, 16

kâf, 89, 96, 101, 102, 112, 126, 127, 130,
131, 133

Kafzâde Fâizî, 22

Kahraman, 21, 23, 25, 219

Kanar, 33, 219

Kansızoğlu, 6, 219

Kaplan, 71, 219

Karahüseyn, 202, 219

kaş, 9, 10, 37, 78, 110, 117, 118, 138, 139,
146, 165, 175, 176, 180, 181

Katâde, 126

Keleş, 136, 219

Kelime-i tevhid, 13

Kemâleddin, 1

Kerbela, 23, 235

Kevser, 13

Kınalızâde Hasan Çelebi, 21

Kınalı-zâde Hasan Çelebi, 220

Kısmet-nâme, 24, 186, 221, 224

kıyamet, 5, 44, 46, 47, 51, 196, 199

Kiel, 24, 204, 220

kirpik, 9, 37, 110, 117, 118, 139, 146, 165,
175, 180

Kocabıyık, 8, 220

Köprülü, 16, 220

kudsi hadis, 6, 65, 164

Kutrub, 126

Kün, 6, 49, 65, 76, 87, 88, 89, 95, 96, 101,
102, 103, 112, 128, 130, 133

L

lâm, 27, 88, 127, 129, 177, 209

Levh-i Mahfûz, 83, 140, 141, 145, 147, 148,
149, 150, 152, 158, 163, 164, 211

M

Maktelgâh, 15, 182
Maranşah, 15
Mehdî, 4, 26, 46, 51, 52, 53, 54, 55, 189,
196, 209
Mehmed Süreyyâ, 22, 220
Mekke, 2, 180, 181, 183, 199
melek, 78, 107, 165
Melikoff, 1, 220
Mesih, 4, 46, 51, 52, 54, 55, 209
Meşhed, 2
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1
Mevlevî, 22
mîm, 127, 129, 177, 202
Mîr Şerif, 1, 4
Miraç, 9, 35, 37, 78, 101, 121, 128, 134,
145, 146, 148, 155, 169, 171, 173,
175, 211
Miranşah, 4, 15
Misâli, 13, 14, 42, 214, 218, 220, 223
mistik, 6, 17
Muhabbetnâme, 5, 32, 33
Muhîti, 13, 14, 23, 24, 35, 127, 129, 131,
132, 133, 175, 183, 186, 187, 188,
189, 199, 204, 209, 214, 220, 221
muhkemât, 15, 150
Muhtar, 21, 221
Mûsâ el-Kâzım, 1
Mücâhid, 126
müteşâbihât, 15

N

Nahçıvan, 4
namaz, 5, 14, 15, 35, 36, 51, 86, 87, 141,
173, 178, 180, 181, 212
Necm, 78, 121, 128, 134
Neoplatonizm, 6
Nesîmî, 167, 177, 201, 209, 213, 215, 217,
221, 222, 223, 224
Nevnâme, 6, 32

nûn, 87, 89, 96, 101, 102, 112, 126, 127,
129, 130, 133

O

Ocak, 203, 221, 235
on iki imam, 15, 186, 204
otuz iki, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16,
27, 28, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 39, 40,
41, 49, 56, 57, 58, 59, 62, 64, 65, 68,
77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98, 99, 100, 103, 104, 105, 106,
108, 109, 110, 111, 112, 113, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 124, 125, 129, 131, 133,
134, 135, 136, 137, 138, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 146, 147,
148, 149, 150, 151, 152, 153, 155,
156, 157, 159, 160, 161, 162, 163,
165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
174, 175, 176, 178, 179, 180, 181,
182, 185, 187, 188, 190, 191, 192,
194, 196, 198, 199, 200, 205, 206,
209, 210, 211, 212

Ö

Özkırımlı, 203, 221

P

Pala, 45, 52, 65

R

râ, 127
Redhouse, 136, 221
Riyâzî, 22
rûya, 1, 3

S

saç, 9, 10, 110, 115, 117, 118, 138, 139,
146, 147, 148, 149, 153, 154, 157,
165, 169, 170, 175, 176, 180, 181
Saîd b. Cübeyr, 127
sakal, 10, 148

Sâlim b. Abdullah, 127
Sehl b. Abdullah Tusterî, 2
Semîrem, 2
Senceriye Kalesi, 15
Seyyid Ca'fer, 1
Seyyid İshak, 3
Seyyid Nesîmî, 7, 8, 27, 28, 36, 40, 56, 59,
88, 96, 115, 127, 133, 168, 177, 201,
202, 222
Sibeveyhî, 126
söz, 6, 8, 16, 17, 43, 49, 51, 60, 64, 71, 76,
87, 88, 90, 91, 92, 93, 95, 97, 102, 103,
112, 113, 114, 125, 137, 162, 167,
176, 177, 200, 210
sûret, 36, 37, 41, 83, 89, 97, 99, 117, 118,
119, 131, 135, 144, 147, 148, 149,
150, 153, 160, 162, 169, 180
Suyûtî, 126
Süddî el-Kebîr, 127
Süfyân es-Sevrî, 126
Süheylî, 126

Ş

Şenödeyici, 6, 11, 14, 17, 222
Şeytan, 8, 13, 59, 111, 135, 160, 167, 182,
183

T

tâ, 22, 41, 43, 61, 66, 72, 73, 77, 80, 83,
88, 100, 102, 105, 107, 108, 118, 127,
128, 131, 146, 161, 177, 179, 200
Tâhâ, 29, 64, 84, 127, 128, 134, 155, 156,
157, 170
Tantâvî Cevherî, 126
Tarlan, 38, 222
tasavvuf, 1, 17, 25, 60
Tebriz, 2, 3, 4
tecellî, 35, 36, 38, 42, 78, 82, 91, 99, 101,
119, 167, 180
tevil, 3, 5, 6, 50, 55, 56, 62, 103, 104, 105,
109, 110, 114, 137, 177, 178, 179,
184, 193, 195, 200, 209, 210
Tevrat, 173, 174
Timur, 4

Tireli Arşî, 22
Tohcı Mescidi, 3
Tolasa, 30, 136, 222
Tökel, 6, 35, 222
Tulum, 33, 38, 223

U

Uludağ, 36, 43, 100, 155, 223
Usluer, 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 17,
21, 22, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35,
38, 40, 52, 55, 80, 112, 127, 152, 186,
191, 202, 204, 223, 224

Ü

ümmî hat, 9, 11, 37, 78, 110, 118, 128, 138,
139, 140, 141, 145, 146, 147, 148,
149, 152, 153, 154, 157, 165, 168,
169, 170, 175, 176, 181, 189, 212
Ünver, 6, 16, 125, 224

V

vahdet, 16, 41, 60, 79, 80, 92, 94, 96, 97,
98, 99, 110, 118, 125, 182, 188, 198,
209, 210
vahdet-i vücud, 16
Vasiyetnâme, 6, 32
Vicdânî, 16, 224
Vîrânî Abdal, 9, 27, 74, 75, 202, 223, 224

Y

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, 126
Yâsin, 88, 129
Yenipazarlı Arşî, 22
yirmi sekiz, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 31, 32, 33, 36, 53, 62, 64, 68, 81,
84, 85, 87, 94, 102, 103, 105, 109, 112,
113, 122, 128, 129, 130, 131, 134,
136, 138, 142, 143, 145, 146, 150,
152, 159, 160, 167, 168, 169, 170,
174, 175, 176, 178, 180, 181, 182,
190, 191, 205, 206, 209, 210, 211, 212
yüz, 11, 12, 13, 21, 28, 29, 31, 35, 42, 74,
81, 84, 85, 87, 90, 113, 129, 134, 136,

138, 139, 140, 141, 145, 146, 149,
151, 152, 163, 164, 165, 170, 180,
181, 182, 196, 197, 209

Z

Zebur, 173, 174
Zeyd b. Eslem, 126

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı-Soyadı : Murat ASLAN
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti
Doğum Tarihi ve Yeri : 24.09.1992 Kırklareli
Telefon : 0538 933 7125
E-mail : murataslan@yyu.edu.tr
rumelilimurataslan@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yükseklisans	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Devam Ediyor
Lisans	Fatih Üniversitesi	2015

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2016 - Görevlisi	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Araştırma

Yabancı Dil

İngilizce (YDS Puanı: 85)

Makaleler

ASLAN, Murat; “Divan Şiirinde Hârût ile Mârût”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/8 Spring 2015, p. 485-516 DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8274> ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

ASLAN, Murat; “Nâbî’nin Hayriyyesi’nde Aile”, *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi/Turkish World, Journal of Language and Literature* Issue: 44 (Güz-Autumn 2017) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY, s. 57-82.

ASLAN, M. (2017). “Nâbî Mektebine Mensup Bir Şair Olarak Fitnat Hanım”. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/ 14, s. 7-21.

- ASLAN, Murat; “Divân Şiirinde Keşmir”, *Asya Studies, Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar*, Number: 4, p. 1-14, Summer 2018
- ASLAN, Murat; “Hatâyî’nin Şiirlerinde Propagandist Nitelik”, *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi / International Journal Of Afro-Eurasian Research*, 2018/2, s. 115-135.

KEKLİK ve ASLAN, Murat ve Murat; “16. Yüzyıl Kasidelerinde İdeal Savaşçı Portresi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 1, 2018, s. 111-139.

Bildiriler

- ASLAN, Murat; “Divan Şiirinde Hindistan”, *Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü I. Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Konferansı* 6 Ocak 2016, İstanbul/Türkiye, s. 78-100.
- ASLAN, Murat; “Divan Şiirinde Nişabur”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Azerbaycan/Bakü, Ekim 2017.
- ASLAN, Murat; “Metin Neşri Dışında Hazırlanan Doktora Tezleri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Araştırmaları Kongresi*, Azerbaycan/Bakü, Ekim 2017.
- ASLAN, Murat; “Tırsî Divanı’nda Çingeneler”, *IV. Yıldız Sosyal Bilimler Kongresi*, İstanbul / Türkiye, Aralık 2017.
- ASLAN, Murat; “Şah İsmail’in Şiirlerinde ‘Seçilmiş Travma’ Olarak Kerbela Vakası”, *Şiddet ve Sosyal Travmalar Uluslararası Kongresi*, Samsun / Türkiye, 26-28 Nisan 2018.
- ASLAN, Murat; “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Van’ın Efsanevi Yönleri”, *Edebiyat Fakültesi Öğrenci Panelleri*, Van / Türkiye, 2017.

Kitap Bölümü

- ASLAN, Murat; “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Van’ın Efsanevi Yönleri”, *Edebiyat Fakültesi Öğrenci Panelleri*, Hiper Yayın, İstanbul, 2017.

T.C
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 24./12./2018..

Tez Başlığı / Konusu:

Arsi Divanı'nda Hüsufilik

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 251 sayfalık kısmına ilişkin, 24./12./2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Tuncitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 3 (.....) dir.

Uygulanan filtreler aşağıda verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit inatch size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi inceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

24.12.2018
Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Murat Aslan

Öğrenci No: 169201154

Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı

Programı: Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Statüsü: Y. Lisans ☒

Doktora ☐

DANIŞMAN ONAYI
UYGUNDUR

Doç. Dr. Recep Demir
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

(Unvan, Ad Soyad, İmza)